

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ «УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Гуманітарний факультет

Кафедра нової і новітньої історії України

«Україна Irredenta» Юліана Бачинського.

Інтелектуальна історія

Студента VI-го курсу групи ГІС18/М

Осадчука Максима Максимовича

Науковий керівник:

доктор історичних наук, професор

Грицак Ярослав Йосипович

Львів

2019

ЗМІСТ РОБОТИ

Вступ. — С. 3.

Розділ I. Юліан Бачинський і «молоді радикали» (1870—1895). — С. 12.

1.1. Формування Юліана Бачинського як «молодого радикала» (1870—1890). — С. 18.

1.2. Конфлікт поколінь в Радикальній партії (1890—1895). — С. 25.

Розділ II. Марксизм і націоналізм: «Україна Irredenta» як феномен галицької політичної думки. — С. 38.

2.1. «Україна Irredenta»: метод, меседж, стилістика. — С. 39.

2.2. «Пророцтва» Бачинського. — С. 49.

Розділ III. Нове політичне мислення: рецепція «Україна Irredenta» в Галичині і Буковині (1894—1900). — С. 59.

3.1. Критика, рецензії, вплив. — С. 60.

3.2. Відображення ідеї самостійної держави в документах українських політичних партій Східної Галичини. — С. 81.

Висновки. — С. 94.

Список використаних джерел і літератури. — С. 99.

ВСТУП

Актуальність

Ідея незалежної української держави була вперше висунута та докладно обгрунтована в галицькому марксистському середовищі. Першою людиною, яка створила для цієї концепції теоретичну базу та виклала її на папері, став інтелектуал і громадський діяч з лав Русько-української радикальної партії (РУРП) на ім'я Юліан Бачинський. Публікація його роботи «Україна Irredenta» в 1896 році ознаменувала початок нового етапу в політичному житті галицьких українців. Бачинський належав до так званих «молодих радикалів» — нового покоління галицько-українських політиків, яке вийшло на сцену історії наприкінці XIX століття, — і у протиборстві зі «старшими радикалами» (Михайлом Павликом, Іваном Франком та іншими) зробило вимогу політичної самостійності України частиною програми своєї партії. В 1899 р. цю вимогу перейняли ще дві головні партії галицько-українського політикуму, які постали з РУРП, — Українська національно-демократична партія (УНДП) та Українська соціал-демократична партія (УСДП). Таким чином головний текст Юліана Бачинського напряду вплинув на формування нового політичного мислення в українському русі. Це зрештою дозволило перейти до практичних спроб державного будівництва як у Галичині, так і на Надніпрянщині. Вагомим і цікавим з наукової точки зору є той факт, що сучасна концепція політичної незалежності України була створена марксистами в межах марксистського ж дискурсу. Модерні ідеології на східногалицькому ґрунті — український марксизм і націоналізм — народжуються, отже, як єдине ціле в спільноті «молодих радикалів».

Новизна

В сучасній українській історіографії спостерігається стійкий інтерес до всіх проявів процесів національного будівництва, виникнення та розвитку модерного українського націоналізму, діяльності націоналістичних організацій та мислителів, які протягом останніх двох століть зробили свій внесок в розробку та поширення ідеї української самостійної соборної держави. Тим не менш, значно скромнішою є наукова увага до українського соціалізму — впливової на зламі XIX та XX століть інтелектуальної та політичної течії, в лоні якої, власне, вперше постала ідея державної незалежності України, викладена з марксистських позицій. Саме тому наукова новизна пропонованої роботи є обґрунтованою.

Об'єктом дипломного дослідження є політична думка галицьких українців в останньому десятилітті XIX століття.

Предметом виступає, власне, праця Юліана Бачинського «Україна Irredenta» та її рецепція в тогочасному галицькому інтелектуальному та політичному середовищі.

Мета роботи — аналіз контексту та процесу створення «Україна Irredenta», її ідейного змісту та впливу на галицьке інтелектуальне та політичне середовище кінця XIX століття.

Основні завдання дипломної роботи:

1. Дослідити суспільно-політичний контекст, в якому з'явилася праця «Україна Irredenta», зрозуміти основні фактори, що позначилися на формуванні руху «молодих радикалів» і Юліана Бачинського як їхнього головного теоретика.

2. Здійснити аналіз ідейного змісту «Україна Irredenta», політичних і загальнокультурних впливів, що позначилися на тексті роботи Юліана Бачинського.
3. Дослідити рецепцію та відгук на публікацію «Україна Irredenta» в інтелектуальному та політичному середовищі українських земель у складі Австро-Угорської імперії.

Хронологічні межі дослідження

Дипломна робота охоплює останнє десятиліття XIX сторіччя: від створення РУРП (1890), в лоні якої діяла фракція «молодих радикалів», до 1899—1900 років, коли почали свою діяльність дві нові українські політичні партії (УСДП і УНДП), що прийняли вимогу утворення самостійної української держави на програмному рівні.

Географічні межі дослідження

В центрі уваги — Львів, але також інші галицькі міста (Коломия, Тернопіль, Чернівці etc), тим чи іншим чином дотичні до формування поглядів Юліана Бачинського, створення або обговорення «Україна Irredenta».

Проблемний напрям і методологія дослідження

Дисциплінарне спрямування праці знаходиться в межах сучасної інтелектуальної історії — напряму історіографії, що досліджує виникнення та розвиток ідей, політичних і наукових доктрин, окремих визначних праць і біографій інтелектуалів у ширшому політичному та соціально-культурному

контексті¹. В якості методологічного знаряддя дослідження використано традиційні для жанру методи текстуального та контекстуального аналізу, дискурс-аналізу, контент-аналізу, історико-порівняльний метод та інші. Ідейне наповнення праці Юліана Бачинського є продуктом «колективної творчості» руху «молодих радикалів», тому обґрунтованим є використання просопографічних підходів для вивчення цієї спільноти. Важливий внесок у концептуалізацію стосунків між націоналізмом і комунізмом протягом світової історії був зроблений Романом Шпорлюком. Його доробок дозволив розмістити дослідження «Україна Irredenta» в значно ширшому інтелектуально-політичному контексті². Александр Гершенкрон у своїй вже класичній статті «Економічна відсталість в історичній перспективі» заклав підвалини аналізу ролі ідеологій в процесі модернізації т. зв. економічно відсталих суспільств – зокрема ствердив, що марксизм у подібних випадках часто виступає ідеологією модернізації³. Цей підхід добре надається для вивчення боротьби та взаємовпливів між марксизмом і націоналізмом в українському політичному русі, який був фактором суспільної модернізації.

Використання сучасної методологічної та теоретичної бази інтелектуальної історії дозволяє не тільки заповнити існуючі прогалини в наших знаннях про формування та розвиток ідеї політичної незалежності України наприкінці ХІХ століття, але також відкриває можливість по-новому поглянути на складні та драматичні відносини між соціалізмом і національним проектом на українських землях.

1 Joseph M. Levine. Intellectual History as History // Journal of the History of Ideas, Vol. 66, No. 2 (Apr., 2005), pp. 189—200.

2 Шпорлюк, Роман. Комунізм і націоналізм / Пер. з англ. Г. Касьянов. — К.: Основи, 1998.

3 Гершенкрон, А. Экономическая отсталость в исторической перспективе / А. Гершенкрон; научн. ред. А. А. Бельх; перевод с англ. А.В. Бельх. — М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2015. — С. 83—85.

Поняття

Найбільшу термінологічну проблему викликає вживання термінів «руський» та «український». Тут не має єдиного підходу. Деякі дослідники вживають ці терміни паралельно, деякі – як один, через дефіс («русько-український»), деякі замінюють термін «руський» на український». У цій роботі два терміни використано окремо, оскільки вони відображають хоча й споріднені, але різні ідентичності: *«руський»* — як термін переважно традиційний («руська віра», «руська церква»), а *«український»* — як термін модерний («українська держава»). Таке паралельне вживання добре відображає еволюцію політичної думки та суспільної свідомості галицького суспільства, яке починається у другій половині XIX ст., а повністю закінчується лише у міжвоєнну добу, 1920—1930-і роки – від «руськості» до «українськості». «Русько-українській» у тексті дипломного дослідження вживається лише тоді, коли це власна назва (як от «Русько-українська радикальна партія»). Використання означника «український» в роботі стосується лише тих політичних сил східногалицького суспільства, що поділяли ідеї національної окремішності українського народу (на відміну від, наприклад, русофільського табору).

Серед головних дослідницьких категорій у тексті варто також окремо виділити та дати пояснення наступним поняттям як таким, що не мають однозначного трактування в сучасній науковій літературі:

Націоналізм — модерна політична ідеологія, у центрі якої знаходиться прагнення національної спільноти до створення самостійної держави. Таке визначення спирається на класичну дефініцію Ернста Гелнера: «Націоналізм — це, передусім, політичний принцип, згідно з яким політична та національна одиниці мають відповідати одна одній»⁴.

4 Gellner E. Nations and Nationalism, Oxford, 1983. P. 1.

Дискурс — сукупність текстів, висловів у публічному та приватному просторах, яка може бути інтерпретована, виходячи з конкретного контексту вживання понять в межах певної спільноти та її специфічної мовної (політичної, культурної) логіки. Підвалини подібного визначення закладені зокрема французьким лінгвістом Емілем Бенвеністом⁵.

Джерела

Серед джерел, які було використано в роботі, варто в першу чергу назвати наступні: тексти першого, другого та третього видань «Україна Irredenta»⁶, опубліковані листування та інші персональні документи Юліана Бачинського, архівні фонди галицьких соціалістів, зокрема Юліана Бачинського, Володимира Охримовича, Михайла Павлика⁷, галицькі періодичні видання 1890—1900 років («Житє і слово», «Народ», «Радикал», «Літературно-науковий вісник», Молода «Україна», «Naprzod» та інші), спогади учасників і спостерігачів подій, документи західноукраїнських політичних партій. Значний матеріал про перебіг політичної боротьби в РУРП протягом 1890-х років міститься у мемуарній літературі, в першу чергу — спогадах самого Бачинського. Його твердження та оцінки в багатьох випадках верифікуються за допомогою порівняння зі свідченнями інших учасників описаних процесів, зокрема політичних опонентів — «старших радикалів». Цитати всюди, де це було можливо, подані без граматичних, орфографічних або пунктуаційних коригувань — відповідно до оригінальних текстів.

5 Бенвенист Э. - Общая лингвистика / Под ред. Ю.С. Степанова (1974). М.: Прогресс, 1974.

6 Бачинський Юліан. Україна Irredenta (по поводу еміграції). Накладом «Універсальної бібліотеки», з друкарні Інститута Ставропігійського. Львів, 1895. Бачинський Юліан. 2-ге вид., змінене й доп. Л.: Накладом автора, 1900. Ю.Бачинський. Україна irredenta. Третє виданє. З передмовою В.Дорошенка і додатком: Листуванє Ю.Бачинського з М.Драгомановом з приводу «України irredent-и». — Берлін: Видавництво української молоді, 1924.

7 Центральний державний історичний архів у Львові. Фонди № 683, 372, 663.

Історіографія

Серед історичних розвідок, присвячених безпосередньо Бачинському, чільне місце посідає монографія Ігоря Бегея «Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник»⁸, що побачила світ у 2001 році. Великий внесок у дослідження руху «молодих радикалів» та їхнього впливу на ідеологію політично активних галицьких українців зробили Джон-Пол Химка⁹, Ярослав Грицак¹⁰ і Керстін Йобст¹¹. Широку картину зародження та розвитку українського соціалізму в Галичині знаходимо в монографії того ж-таки Химки «Socialism in Galicia: The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860—1890)»¹², що була вперше опублікована Українським дослідницьким інститутом Гарвардського університету в 1983 році. Олег Жерноклеєв, який виступив науковим редактором українського видання цієї книги на початку 2000-х років, також досліджує близьку тематику в низці своїх робіт¹³. Значна кількість важливих коментарів і зауважень до історії українського

8 Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник. — К.: Основні цінності, 2001. — 256 с. — (Сер. «Спадщина»)

9 Jonh-Paul Himka. Young Radicals and Independent Statehood: The Idea of a Ukrainian Nation-State, 1890—1895. *Slavic Review*, Vol. 41, No. 2 (Summer, 1982). Химка Дж.-П. Український соціалізм у Галичині (до розколу в Радикальній партії 1899) // *Journal of Ukrainian Graduate Studies by Canadian Institute of Ukrainian Studies*. 1979. Volume 4, no. 2.

10 Грицак Ярослав. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. — Том ССХХІІ. Праці Історико-філософської секції. — Львів, 1990. — С. 71—110. Грицак Я. До генези ідеї політичної самостійності України // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Зб. наук. праць. Вип. 1 / АН України, Ін-т сусп. наук; ред. кол.: Я.Д.Ісаєвич (гол. ред.), В.І.Горинь (заст. гол. ред., Я.В.Закревська, М.М.Ільницький, М.В.Кашуба, Б.С.Криса (відп. секр.), Ю.Ю.Сливка, Ф.І.Стеблій. — К.: Наук. думка, 1992. — С. 137—138.

11 Jobst K. *Marxismus und Nationalismus: Julijan Bačyns'kyj und die Rezeption seiner «Ukraina Irredenta» (1895/96) als Konzept der ukrainischen Unabhängigkeit?*, in: *Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas*, N.F. 45 (1997). S. 31-47.

12 Jonh-Paul Himka. *Socialism in Galicia: The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism, 1860—1890*. (Harvard Ukrainian Research Institute Monograph Series.) Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute; distributed by Harvard University Press, Cambridge. 1983. 244 p. Химка Дж.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860—1890).— К., 2002.

13 Жерноклеєв О.С. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899—1918). — К.: Основні цінності, 2000. — 168 с. Жерноклеєв О.С., Райківський І.Я. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії. — К.: Основні цінності, 2004. — 283 с.

соціалізму та політичних дискусій всередині радикального табору розкидані по есеях класика української історіографії Івана Лисяка-Рудницького¹⁴. На цікаві спостереження можна натрапити у циклі публіцистичних розвідок Євгена Нахліка та Юрія Яковлева на сайті «Збруч»¹⁵. Втім, мусимо констатувати, що вплив «Україна Irredenta» на галицьку та, ширше, українську політичну думку та постать Юліана Бачинського на сьогоднішній день досліджені слабо. Окрім зазначеної вище роботи Ігоря Бегея та його ж окремих публікацій, профільні комплексні дослідження цієї теми наразі взагалі відсутні. Книга ж Бегея розглядає радше біографію Юліана Бачинського загалом і не ставить собі на меті докладно проаналізувати інтелектуальну генезу, постання та вплив «Україна Irredenta».

Структура роботи:

Вступ.

Розділ I. Юліан Бачинський і «молоді радикали» (1870—1895).

Розділ II. Марксизм і націоналізм: «Україна Irredenta» як феномен галицької політичної думки.

Розділ III. Нове політичне мислення: рецепція «Україна Irredenta» в Галичині та Буковині (1894—1900).

Висновки.

Список використаних джерел і літератури.

14 Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої – К.: Основи, 1994. Іван Лисяк-Рудницький. Між історією й політикою: Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. – Мюнхен: Видавництво «Сучасність», 1973. – 441 с

15 Нахлік Є. Драгоманівець – клерикал – марксист // Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/54917> Та інше. Юрій Яковлев. Будзиновський і Радикальна партія: кінець любові // Збруч. Режим доступу станом на 10.11.2019: <https://zbruc.eu/node/87404>

Структура дипломного дослідження збудована наступним чином. Перший розділ присвячено формуванню Юліана Бачинського як «молодого радикала», колективному портрету руху «молодих радикалів» та внутрішньому політичному конфлікту в радикальній партії, в ході якого з'являється «Україна Irredenta». Другий розділ зосереджується на аналізі тексту та контекстів першого видання «Україна Irredenta», культурних і інтелектуальних впливів, що позначилися на роботі Бачинського. Третій розділ стосується поширення центральної тези «Україна Irredenta» — вимоги політичної самостійності соборної України — в галицькому суспільстві та прийнятті її на програмному рівні всіма ключовими українськими партіями Австро-Угорської імперії протягом періоду 1895—1900 рр.

РОЗДІЛ І. ЮЛІАН БАЧИНСЬКИЙ І «МОЛОДІ РАДИКАЛИ» (1870—1895)

Вимога державної самостійності соборної України, вперше теоретично обґрунтована в праці Юліана Бачинського «Україна Irredenta» (1896 р.), на зламі XIX і XX століть увійшла в програми всіх трьох перших політичних партій руського суспільства в Галичині. В 1890 у Львові була заснована Русько-українська радикальна партія (РУРП), а через дев'ять років за участі колишніх радикалів утворюються Українська соціал-демократична партія (УСДП) та Українська національно-демократична партія (УНДП). Спочатку ідея незалежності української держави завоювала собі надійний плацдарм в середовищі РУРП. Проте цьому передувала запекла внутрішньопартійна боротьба, яку вело за визнання свого права впливати на порядок денний організації молодше покоління партії — так звані «молоді радикали» на чолі з В'ячеславом Будзиновським і Юліаном Бачинським. Спираючись на марксистський світогляд, вони висунули та теоретично обґрунтували ідею постанови української держави «від Сяну по Кавказ», як проголошував Бачинський в своїй головній теоретичній праці¹⁶.

У першому розділі дипломної праці здійснюється спроба проаналізувати генезу та розвиток руху «молодих радикалів» — марксистської та водночас націоналістичної фракції в Русько-Українській радикальній партії (РУРП). Модерні політичні ідеології — марксизм і націоналізм — з'являються на східногалицькому ґрунті спочатку як єдине ціле, у вигляді нерозривного симбіозу поглядів, характерного для «молодшої» фракції першої української політичної партії. Важливо показати, чому та яким чином саме в цьому середовищі була вперше висунута вимога політичної самостійності та

¹⁶ Бачинський Юліан. Україна Irredenta (по поводу еміграції). Накладом «Універсальної бібліотеки», з друкарні Інститута Ставропігійського. Львів, 1895.

соборності українських земель¹⁷. Виникнення та вплив програмної праці Юліана Бачинського «Україна Irredenta» неможливо зрозуміти, ігноруючи гострий конфлікт поколінь всередині радикальної партії. Інтелектуальним і політичним контекстом тут виступає ширший процес модернізації, на ідеологічному рівні тісно пов'язаний як з соціалізмом, так і з націоналізмом¹⁸. Обидві течії в східногалицькому руському суспільстві тривалий час репрезентувала головним чином РУРП. Спогади та листування радикалів обох поколінь, протоколи партійних з'їздів і політичних зібрань, публікації в пресі складають основну джерельну базу дослідження формування Юліана Бачинського як «молодого радикала» та його ролі у внутрішньому житті РУРП.

Відсутність у Галичині будь-якої розвиненої промисловості — окрім, можливо, нафтовидобувної, сконцентрованої в районі Борислава — природним чином обумовлювала акцент руських соціалістів на роботі з селянами. Наприкінці ХІХ ст. представники цього соціального класу склали близько 77% населення австрійської Галичини¹⁹. Чимраз сильніше давався взнаки земельний голод, що змушував українців масово емігрувати до Росії або Північної Америки. Саме селянська еміграція спонукала Юліана Бачинського до написання його найвідомішої книги «Україна Irredenta». Вперше в історії обгрунтована там вимога політичної самостійності соборної України є, серед іншого, спробою автора знайти вирішення проблеми масової еміграції русинів зі Східної Галичини.

Більшістю тогочасних освічених галичан були поляки. В першій половині 1890-х років вони склали 65% студентства в Львівському та Краківському університетах. Тільки п'ята частина учнів як вищих навчальних закладів, так і середніх шкіл мали руське походження. За підрахунками Йозефа Бузека, тільки

¹⁷ Там само.

¹⁸ На цю тему див.: Шпорлюк, Роман. Комунізм і націоналізм / Пер. з англ. Г. Касьянов. — К.: Основи, 1998.

¹⁹ Химка Д.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860—1890). — К.: Основні цінності, 2002. — С. 19.

0,5% українського населення Галичини можна було віднести до груп, що складають інтелігенцію²⁰. Проте з появою цього прошарку, яким би вузьким він не був, з'являється субстрат для поширення соціалістичної та націоналістичної ідеологій.

Соціалістична течія в руському національному русі Галичини, згодом відома як радикалізм, народжується в середовищі студентської молоді Львова в другій половині 1870-х рр. Канадський дослідник українського походження Джон-Пол Химка відраховує початок історії українського соціалізму в Галичині від 1876 — дати першого резонансного судового процесу проти руських соціалістів у Львові²¹.

Першими українськими соціалістами в Галичині стали Остап Терлецький, Іван Франко та Михайло Павлик. Вони шукали відповідь на болюче питання соціальної несправедливості, про яке з різних причин мовчали чи недоговорювали такі традиційні руські політичні сили, як русофіли та народовці. Важливим джерелом натхнення для майбутніх радикалів стали листи та праці видатного наддніпрянського інтелектуала Михайла Драгоманова. Драгоманов під тиском російської влади змушений був в 1875 р. залишити викладання в Київському університеті та емігрувати до Женеви, а звідтам — до болгарської столиці Софії. Приділяючи чималу політичну увагу Галичини, яку він вважав корисним плацдармом для посилення революційного руху в підросійській Україні, Драгоманов сприяв «наверненню» львівської молоді в соціалізм. Руський соціалізм в Галичині постає як окреме інтелектуально-політичне середовище, яке в 1890 консолідується в першу українську партію модерного типу — Русько-українську радикальну партію (РУРП).

²⁰ Jozef Buzek. Stosunki zawodowe i socialne lidnosci w Galicyi wedlug wyznania i narodowosci, na podstawie spisu lundnosci z 31 grudnia 1900 r. — Lwow, 1905. — S. 34—43.

²¹ Химка Д.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині... — С. 89.

Систему поглядів Михайла Драгоманова найкраще окреслив в своєму матеріалі 1906 року для «Літературно-наукового вісника» сам Іван Франко, який, однак, на той момент вже перестав бути «драгоманівцем»:

Живо відчуваючи деспотичний тиск держави на волю і економічний стан одиниці, він силкувався в конструкції сього майбутнього справедливого ладу звести до мінімуму також той тиск держави, і для того основною одиницею і підвалиною своєї будови поклав громаду, найменшу, на його думку, суспільно-політичну організацію в суспільності. Він так і називає свій соціалізм громадівством, себто організацією, опертою на автономії і федеральній злуці громад, лишаючи знов досить неясними оба кінці тої палички: відносини між громадою й її складовими частинами — одиницями, сім'ями, корпораціями, зборами і т. п., з одного, і громадою та державою чи нацією та її посередніми організаційними ступенями, з другого боку. [...] Він був певний, що вони [соціальні відносини. — М. О.] ніколи в цілм світі не будуть шаблоново однакові, як того вимагала, прим., соціально-демократична доктрина, і вважав основною хибою соціал-демократичної концепції майбутнього суспільного ладу власне пересадну регламентацію та бюрократизацію всього життя. Супроти тої регламентації він висував волю людини, а особливо волю громади як самостійної соціальної одиниці, яка найкраще може знати потреби і здібність кожного свого члена і матиме всякий інтерес у тім, щоб якнайліпше розвинути і пожиткувати ті здібності й інтереси для загального добра²².

За шість років до того Франко, вже як «незалежник» влучно написав про Драгоманова, що «глибока і сильна віра в західноєвропейські ідеали соціальної рівності і політичної волі заслонювала перед його очима ідеал національної самостійності, ідеал, що не тільки вміщує в собі оба попередні, але один тільки може дати їм поле до повного розвою»²³. Михайло Драгоманов і створена ним школа політичної думки відкидали проект національної державності як утопічний, а, можливо, навіть шкідливий з погляду всесвітнього поступу.

Майбутній автор «Україна Irredenta» Юліан Бачинський, В'ячеслав

²² Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. — К. : Наукова думка, 1976—1986. т. 45. — С. 426—427.

²³ Там само. — С. 283.

Будзиновський, Євген Левицький та інші юні соціалістичні активісти, візмуть участь в утворенні РУРП. Вони склали в партії покоління, відоме як «молоді радикали», яке наслідувало засновників галицького соціалізму, але водночас різко опонувало їм з марксистських позицій. Цікаво при тому, що їхні старші «колеги» в 1870—1880-х також перебували під впливом марксизму (це особливо стосувалося Івана Франка)²⁴. Пізніше, однак, вони відійшли від нього на користь селянського соціалізму, або «революційної демократії», як називала це явище радянська історіографія.

Генерація Юліана Бачинського, люди, народжені близько 1870²⁵, у відповідності до зауваженої Теодором Шаніним²⁶ поколінневої логіки, витворили власне бачення світу, яке різко відрізнялось від народницького дискурсу їхніх старших товаришів. Спираючись на тодішній європейський марксизм, «молоді» в ході ідеологічної боротьби 1890-х років висувують, обґрунтовують і зрештою вносять до партійної програми вимогу політичної самостійності України. Ярослав Грицак розташовує перший етап утвердження ідеї політичної самостійності України в межах 1890—1895 років — відповідно, від заснування РУРП і до її IV з'їзду наприкінці 1895, який офіційно вніс цей постулат до партійної програми²⁷. Менше ніж через два місяці світ побачила «Україна Irredenta» Юліана Бачинського, в якій боротьба за українську державу отримувала теоретичне обґрунтування з точки зору тогочасного марксизму. Вірогідно, важливу роль в інтелектуальній генезі молодшого покоління РУРП зіграв його частий та інтенсивний контакт із Віднем — однією зі столиць світової соціал-демократії, фортецею «австромарксизму». Останній був

²⁴ Франко І. Передне слово // Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм. — Львів, 1906. — С. VI.

²⁵ В'ячеслав Будзиновський народився 1868 р., Микола Ганкевич — 1869, Володимир Охримович — 1870.

²⁶ Теодор Шанін. История поколений и поколенческая история России. Публичные лекции «Полит.ру», 9.08.2005 // Режим доступа по состоянию на 16.04.2019: <https://polit.ru/article/2005/08/09/shanin/>

²⁷ Грицак Я. До генези ідеї політичної самостійності України // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. Вип. 1 / АН України, Ін-т сусп. наук; ред. кол.: Я.Д.Ісаєвич (гол. ред.), В.І.Горинь (заст. гол. ред., Я.В.Закревська, М.М.Льницький, М.В.Кашуба, Б.С.Криса (відп. секр.), Ю.Ю.Сливка, Ф.І.Стеблій. — К.: Наук, думка, 1992. — С. 128.

впливовою течію в марксизмі епохи Другого Інтернаціоналу, доповнюючи «класиків» обговоренням питань культурного та національного розвитку²⁸.

Європейське покоління 1870—1880 років народження можна назвати «революційною генерацією». Скрізь на континенті надважливим чинником його формування був марксизм: зростання впливу соціал-демократичних партій та робітничого руху в суспільстві йшло пліч-о-пліч з вкоріненням класового світогляду. Спільний досвід соціалізації витворював подібний спосіб мислення. Роки інтелектуального та соціального розквіту цього покоління випадають на період 1900—1920. Представників революційної генерації об'єднує зокрема «пристрасть Реального» в термінології сучасного французького філософа Алена Бадью — прагнення втілювати ідеологічні проекти в конкретній політичній практиці²⁹. Доба війн і революцій сприяла розквіту подібного типу пасіонарності. Юліан Бачинський через 25 років після створення оригінального рукопису «Україна Irredenta» перейде до практичної розбудови національної державності: в 1918 він стає членом Української національної ради ЗУНР/ЗО УНР, а в 1919—1921 р. обіймає посаду голови Дипломатичної місії УНР у Вашингтоні³⁰.

В той же час «молоді» радикали представляли український випадок значно ширшої інтелектуальної течії, що ставала дедалі помітнішою в суспільно-політичному житті Європи. У 1870—1918 рр. національні рухи поневолених народів еволюціонують у напрямі визнання пріоритету політичних прав³¹. Йдеться про появу революційної лівої фракції в національних рухах бездержавних народів, яка в тій чи іншій формі ставить на порядок денний політичну

²⁸ В. Бушанський . Австромарксизм // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – С. 8. The Left and the Ambiguity of the Marxist Package // A History of Modern Political Thought in East Central Europe: Volume I: Negotiating Modernity in the 'Long Nineteenth Century'. Oxford University Press. 2016. — P. 431—494.

²⁹ Бадью, Ален. Століття / З французької переклав Андрій Репа. — Львів: Кальварія; К.: Ніка-Центр, 2014. — 304 с.

³⁰ Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник... — С. 39—48.

³¹ Грицак Ярослав. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини... — С. 78

самостійність. Можна пригадати «молодочехів» або ж Польську соціалістичну партію та її ключового теоретика кінця XIX ст., альтер-его Бачинського Казімежа Келлес-Крауза (1872—1905). Останній відомий в першу чергу тим, що в 1890-х роках обґрунтував ідею встановлення польської національної держави з марксистських позицій³². Келлес-Краузу, втім, було легше, адже Маркс, Енгельс, а слідом за ними й більшість діячів обох інтернаціоналів схвально оцінювали польський революційний національний рух як «базове право історичної нації», на відміну від його українського аналога.

1.1. Формування Юліана Бачинського як «молодого радикала» (1870—1890)

Багато представників «молодих радикалів» були вихідцями з родин священиків, як це часто бувало з галицькою інтелігенцією³³. Сам Юліан Бачинський (28 березня 1870 — 6 червня 1940), народжений в селищі Новосілки нинішнього Підгаєцького району Тернопільської області, є тут чи не найбільш яскравим прикладом. Він з'явився на світ в сім'ї «сотрудника» (другого проповідника) місцевого приходу Олександра Бачинського та його дружини Євгенії (Філіповської)³⁴.

Батько Юліана — о. Олександр Бачинський (1844—1933) — походив з руського нобілітету герба Сас. Він народився на Тернопільщині поблизу

³² Timothy Snyder. Nationalism, Marxism, and Modern Central Europe. A Biography of Kazimierz Kelles-Krauz (1872—1905). Distributed by Harvard University Press for the Ukrainian Research Institute, Harvard University. 1997.

³³ Грицак Я. До генези... — С. 76. За висловом Химки у більш широкому контексті, «принципово новий соціальний прошарок був створений з традиційного духівництва». — John-Paul Himka, The Transformation and Formation of Social Strata and Their Place in the Ukrainian National Movement in Nineteenth-Century Galicia, Journal of Ukrainian Studies vol. 23, no. 2 (1998): 3—22. — P. 8.

³⁴ Гуцал П., Мукомела М. Бачинський Юліан Олександрович / Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. — Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. — Т. 1 : А — Й. — С. 92—93.

Теребовлі, пізніше здобув добру освіту в гімназії та студіював теологію у Львівському університеті. Завдяки потужному інтелекту та лідерським здібностям, Олександр швидко підіймався по сходинках церковної кар'єри. Ще не маючи тридцяти років він став проповідником у львівському соборі св. Юра. Пізніше — викладав катехістичні науки в своїй alma mater, а також дописував і редагував впливове греко-католицьке видання «Рускій Сіон» (1880, 1883—1884). Можна стверджувати, що піком особистого впливу для Олександра Бачинського стало його призначення ректором Львівської духовної семінарії. Він обіймав цю посаду протягом десяти років: від 1 січня 1883 до 1893 року³⁵. В цей період життя старший Бачинський претендував на роль провідного греко-католицького інтелектуала у Львові і видав декілька важливих богословських праць, зокрема такі підручники, як «Короткій виклад богословія догматичного основного і частного» (1898) та «Право церковне с особливим увзглядненем церковно-державних законів Австрійских і краєвих Галицких» (1900).

Після передчасної смерті матері, коли Юліанові не було ще й двох років, його віддали на виховання до діда — Івана Філіповського, що служив парохом в Гусятині. По досягненні ж десятиріччя Юлька було відправлено до Львова для отримання ґрунтовної освіти. Протягом десяти років (1880—1890) він встиг повчитися щонайменше в трьох гімназіях: двох львівських і одній дрогобицькій. В 1890 р. він вступає до юридичного факультету Львівського університету, який завершує через п'ять років. В 1894 році Бачинський протягом року служив в імперській армії на території Чехії та Угорщини. Після — стажувався і пробував працювати в різних правничих інституціях у Львові, проте, якщо вірити Степанові Барану, без особливих професійних успіхів³⁶.

Наскільки можна судити зі свідчень сучасників, Олександр Бачинський

³⁵ Бачинський М. С. Олександр та Євгенія Бачинські / М.С.Бачинський // Українська біографістика. – 1999. – Вип. 2.

³⁶ Баран С. Перші українські державники-соборники (закінчення) // Орлик. — 1947. — Ч. 12. — С. 20.

був людиною сильною, а часом і жорстокою³⁷. Доречно припустити, що це позначилось на формуванні бунтівних поглядів його сина Юліана. Іншим фактором, який посунав молодого Бачинського до марксистського світогляду, були, звісно, книжки. В загальноєвропейському інтелектуальному контексті того часу гегелівська та марксівська діалектика тісно переплітались з тріумфальним маршем позитивізму. Сильний позитивістський вплив на рецепцію західних соціальних теорій «молодими радикалами» засвідчує їхнє листування стосовно прочитаної літератури³⁸. Так, серед авторів, яких жваво обговорювали Бачинський, Володимир Охримович і Микола Ганкевич, були не тільки соціалістичні мислителі, але й Огюст Конт, Чарльз Дарвін, Герберт Спенсер, Іпполіт Тен etc. Можна говорити, що «Україна Irredenta» стане маніфестом позитивістського прочитання марксівського методу, характерного для оптимістичного мислення про історію наприкінці XIX ст. Степан Величенко припускає також, що Бачинський був знайомий з творчістю німецького «націоналістичного» економіста Фрідріха Ліста (1789—1846). З останнім автора «Україна Irredenta» зближує пафос капіталістичної індустріалізації³⁹.

Сучасники згадували про молодого Юлька як про особу досить богемену. Степан Баран подає доволі вичерпну картину манер та характеру молодого Юліана, якого він міг спостерігати у Львові:

Зрештою, не бідував і не дуже журився життям, бо мав добре матеріально забезпеченого батька — святоюрського достойника, що вмер кілька літ перед другою світовою війною. Автор «Україна ірредента» з зовнішнього вигляду був схожий на артиста чи поета, носив довге, буйне ясне волосся, еспанську борідку, величезну чорну краватку і чорний

³⁷ Студинський К. В духовній семінарії у Львові (1887–1889). Олександр Бачинський / Кирило Студинський. Підготував І. Чорновол // Суботня пошта. – 2008. – № 38. – 6.IX.

³⁸ Див. ЦДА у Львові. Фонд 683. Справи 4, 11, 12 та інші.

³⁹ Степан Величенко. Питання російського колоніалізму в українській думці. Політична залежність, ідентичність та економічний розвиток // Кравченко В. (ред.). Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Східної та Центральної Європи. — Харків: ХТМТ, 2009. — С. 300—344.

капелюх з широкими крисами. Вдачею — богеміст, що любив вечорами посидіти при склянці пива в ресторані, а пізніше в каварні при чорній каві в гурті знайомих. Так майже безжурно, довгі роки плило його життя. Боротьба за існування особисто йому не була знана. Був приємної товариської вдачі і тому мав широкий гурт знайомих і приятелів серед української громади. У протилежності до Миколи Ганкевича, одного з перших і найвиразніших провідників українського соціалізму в Галичині, держався доволі далеко від поляків, підкреслюючи всюди своє українське національне наставлення⁴⁰.

Листи молодшому Бачинському приходили за адресою «площа св. Юра, 5»⁴¹, де й понині розташовується комплекс будівель однойменного собору греко-католицької церкви. Юліан міг зручно мешкати тут завдяки коштам і духовному рангу свого батька.

Більшість майбутніх «молодих радикалів» задовго до заснування партії перезнайомились між собою та зі старшими товаришами. Цьому сприяли їхнє перебування в шкільному та академічному житті, ранні спроби соціального / політичного активізму, а також спільні мандрівки. Під час однієї з таких вилазок чотирнадцятирічний Бачинський познайомився з Іваном Франком⁴². Він детально описує цей визначний момент власної біографії у мемуарах:

З Франком познайомився я у 1884. р. по скінченій IV. гімн. класі, на I-й мандрівці українських студентів в Карпати, яку уладило було тоді студентське товариство «Академічне Братство». В тій мандрівці взяли участь до яких 40 людей — університетські студенти і старші вже люди — урядники, учителі гімназійні і ин. Я був одинокий гімназист і, розуміється, з усіх мандрівників наймолодший. І те, що мої відносини до сеї «старшої братії» в часи мандрівки уложилися гарні, я завдячував саме Франкови, що також взяв участь в тій мандрівці, і навіть зложив був вже наперед дотепну «поему» про те, як-то ми і куди-то ми будемо

⁴⁰ Баран С. Перші українські державники-соборники (закінчення)... — С. 20.

⁴¹ ЦДАЛ. Фонд 683. Опис. 1. Справи 11, 12 та інші.

⁴² Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. — К. : Наукова думка, 1976—1986. т. 3. — С. 251.

мандрувати [...]. Франко з першої хвили, як я з ним стрівуся, занявся мною — не відпускав мене від себе, дбав, щоби мене ні в чім «не скривдили», а навіть дбав і про нічліг, і казав все визначувати мені нічліг там, де йому визначували, то значить — найвигідніший. [...]

Ті дружні товариські відносини між мною й Франком тяглися даліше; та — може се кого здивує — за цілий мій час гімназійний, Франко, що був одним з основників соціалістичного руху в Галичині, ніколи не розмовляв зі мною про соціалізм, хоч я в той час розчитувався вже в популярній соціалістичній літературі — о скільки можна було її тоді в Галичині добути. Звичайно, при моїх відвідинах, зводив розмову, попри справи буденного життя, на красне письменство: на німецьку літературу, російську і українську. Про соціалізм не згадував нічо, — про соціалізм почались між нами розмови вже пізніше, а то — після заснування радикальної партії, і ті розмови — нас і розвели⁴³.

Серед численних зацікавень молодого Юліана був спільний для більшості радикалів глибокий інтерес до народного побуту. За свідченням Франка, в двадцятих числах липня 1891 р. він їздив до Праги на велику етнографічну (за іншими даними — промисловою) виставку⁴⁴. Дорогою додому, Бачинський завітав до Відня, де, завдяки зусиллям Наталії Кобринської, познайомився з Михайлом Драгомановим. Обговорити вийшло лише сам факт заснування радикальної партії та діяльність Франка з Павликом. «Ширших розмов, серйозніших дискусій тоді не розводжено, вся розмова велась більше інформаційно»⁴⁵.

Створення першої в історії української політичної партії відбулося, після попередніх узгоджень, на львівській квартирі Михайла Павлика 4—5 жовтня 1890⁴⁶. Проте інтелектуальний і політичний конфлікт поколінь в галицькому

⁴³ Юліан Бачинський. Як я видавав «Українську еміграцію». Зразок культури «Українського піємонту» з початком ХХ-го віку. Накладом «Ради». Львів — Львівська Друкарня Новочасна — 1930. — С. 5—6.

⁴⁴ Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. — К. : Наукова думка, 1976—1986. т. 41. — С. 285.

⁴⁵ Бачинський Ю. Мої спомини про Драгоманова / Юліан Бачинський // Михайло Драгоманов у спогадах / Уклали І.С. Гриценко, В. А. Короткий. — К. : Либідь, 2012. — С. 255.

⁴⁶ Будзиновський В. Смішне в поважнім / В.Будзиновський // Нові Шляхи. — 1930. — Т. 8. — С. 181.

соціалістичному русі почався задовго до формального заснування РУРП. Ще в 1888 р. Іван Франко та Михайло Павлик були запрошені групою радикальних студентів до редагування часопису під назвою «Товариш». Непорозуміння щодо редакційної політики між двома досвідченими галицькими соціалістами та молоддю далися взнаки відразу, і видання журналу не просунулось далі першого номеру⁴⁷. Молодші звинуватили старших в авторитаризмі, а Франка ще й нарікли антисемітом⁴⁸. Твори Драгоманова було запропоновано не публікувати взагалі, щоб не «перевантажувати журнал працями літніх людей». Франкові з Павликом, певна річ, все це сподобатись не могло.

Майбутні побратими Бачинського по марксистській фракції в РУРП Микола Ганкевич і Євген Левицький в середині 1880-х вже вели соціалістичну пропаганду в межах одного з гімназійних товариств в Тернополі. Вони також підтримували зв'язок з Вячеславом Будзиновським, який на той момент брав участь у редагуванні провідної польської робітничої газети «Праця»⁴⁹. Ці декілька юнаків утворили ядро групи «молодих радикалів» на противагу «старшим», до яких, крім Франка та Павлика, прийнято зараховувати Северина Даниловича, майбутніх депутатів віденського парламенту Романа Ярославича і Теофіля Окуневського та інших.

Будзиновський, за власним зізнанням, звернувся до соціалізму ще в п'ятому класі гімназії, близько 1884 року⁵⁰. Юліан Бачинський та в майбутньому талановитий український письменник Осип Маковей були в цей час членами секретного гуртка вільнодумців у львівській гімназії, на якому зокрема обговорювались теорія еволюції та інші здобутки позитивістської науки⁵¹.

⁴⁷ О. І. Дей. Журнал «Товариш» // Дослідження творчості Івана Франка. Вип. 2. К. 1959. — С. 103—32.

⁴⁸ Химка Д.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині... — С. 200.

⁴⁹ Джон-Пол Химка. Український соціалізм у Галичині (до розколу в Радикальній партії 1899) // Journal of Ukrainian Graduate Studies by Canadian Institute of Ukrainian Studies. 1979. Volume 4, no. 2. — Р. 40.

⁵⁰ Будзиновський В. Автобіографія (Фрагмент із посмертних паперів). Див.: Будзиновський В. Як чоловік зійшов на пана. — Львів, 1937. — С. 2.

⁵¹ Осип Маковей. Історія одної студентської громади. — Львів, 1912. Осип Маковей. Весняні бурі //

Відомо, що Будзиновський відвідував засідання цієї спільноти і відточував там свої неабиякі ораторські здібності. Можна, отже, припустити, що саме в той час головні ватажки «молодих радикалів» знайомляться між собою.

Особисто В'ячеслав Будзиновський та Володимир Охримович чимало доклались до просування нагальності створення партії, щодо чого в колах драгоманівців до останнього висловлювались сумніви⁵². Назагал ставлення партійної молоді до самого Михайла Драгоманова та його теоретичних писань було, м'яко кажучи, контрверсійним. Бачинський у листуванні визнає вплив на себе вченого і разом з тим стверджує, що Маркс і Енгельс дали йому більш переконливі відповіді на хвилюючі питання⁵³. Будзиновський в 1890-х роках дозволяв собі достатньо жорстко відгукуватись про писання еміграційного вченого. Драгоманівщина, на думку молодого марксиста, не могла зацікавити та запалити сучасну людину:

Українська література не могла дати українцеві ніякої політичної освіти. «Громада» не мала того політичного матеріалу, який цікавив би українця. Хто годен був дочитати до кінця прескучну «Вільну спілку», той лиш хитав раменами⁵⁴.

Соціалістична молодь займалась не тільки видавничою діяльністю та мандрівками⁵⁵, але й організає масових протестних заходів. Так, В'ячеслав

Вибрані твори. — Київ, 1954. — С. 48—77.

⁵² Будзиновський В. Екзгумація і новий похорон // Діло. — 13 квітня 1912. — №82. — С. 1—2.

⁵³ Ю. Бачинський. Україна irredenta. Третє виданє. З передмовою В.Дорошенка і додатком: Листуванє Ю.Бачинського з М.Драгомановом з приводу «України irredent-и». — Берлін: Видавництво української молоді, 1924. — С. 222—226.

⁵⁴ Будзиновський В. Ішли діди на муки. (Введене в історію України) / В'ячеслав Будзиновський. — Львів: З друкарні Ставропіг. Інститута у Львові, 1925. — С. 29. Цікаво, що Будзиновський таким чином підважував самого себе. Адже, за його ж власним пізнішим зізнанням, під час свого гімназійного навчання він пережив сильний вплив саме громадівського соціалізму в інтерпретації Драгоманова. — Будзиновський В. Історія національної думки на тлі моїх споминів // Новий час. — 1934. — 2 черв.

⁵⁵ Спільні розважальні подорожі тривали й після початку діяльності партії. Микола Ганкевич згадує в листуванні про план походу в гори 1891 р., в якому мав взяти участь він разом з Бачинським і

Будзиновський і Кирило Трильовський взяли участь в організації 9—10 березня 1889 року масштабного студентського віча у Львові з метою створення нового руху. Були залучені студенти університету, аграрних і ветеринарних шкіл, Львівської політехніки — загалом близько тисячі учасників протягом двох днів. Цьому передувала велика підготовча робота. Джон-Пол Химка відмічає, що зібрання як таке «було визначною подією, як стимулюючий бунтівний досвід, важливіший за будь-яке конкретне досягнення»⁵⁶.

В 1889 р. велику групу українських соціалістів, включно з Бачинським, Франком і Охримовичем, заарештовує львівська поліція в ході розслідування так званої «справи Дегена». У звинуваченні фігурував Михайло Драгоманов, який, за версією слідства, давав «настанови» для підбурення молоді до бунту проти влади і замаху на цілісність існуючих державних кордонів. Серед іншого в поліцейських матеріаліх згадується, що радикали відвідували етнографічні вечорниці, де гуртом виконували відому революційну пісню «Ще не вмерла Україна»⁵⁷. Пізніше «змовників» відпустили за відсутності доказів. Менше ніж за рік буде засновано РУРП.

1.2. Конфлікт поколінь в радикальній партії (1890—1895)

На думку українського публіциста та громадського діяча, учасника політичного життя Східної Галичини на зламі ХІХ—ХХ ст. Михайла Лозинського, «Юліан Бачинський був у радикальній партії одним із визначних репрезентантів «молодших»⁵⁸. Сам автор «Україна Irredenta» через багато років

Франком, перетнувшись з ними та Володимиром Охримовичем в Сенечеві, де мешкав останній. — ЦДІАЛ. Ф. 372. Опис 1. Справа 38. Арк. 5, зв.

⁵⁶ Химка Д.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині... — С. 195.

⁵⁷ В. І. Калинович. Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. — Львів, 1967. — С. 120—134.

⁵⁸ Лозинський М. Гльоси про міжпартійні відносини галицьких українців. (З приводу книжки: Юліан Бачинський, Гльоси. У Львові, 1904. Накладом редакції «Іскри». Стор. 142) / М. Лозинський // ЛНВ. — 1905. — Т. 29. — Кн. 1. — С. 20.

наголошував на принципових ідеологічних і методологічних розходженнях між двома першими поколіннями активістів РУРП:

Ті непорозуміння виходили з принципіальних різниць: «молодші» освітлювали всі справи економічного, суспільного і політичного життя українського зі становища матеріалістичної історіософії і як такі були прихильниками т. зв. наукового соціалізму, – «старші» знову були – так сказати б – сентиментально-філантропійні демократи і в своїй історіософії схилилися до так зв. утопійного соціалізму⁵⁹.

Володимир Охримович, ще один помітний представник партійної молоді, так характеризував поділ на покоління в РУРП:

Українська радикальна партія в перших роках свого існування обіймала два покоління людей. До старшого покоління належали Михайло Павлик, Іван Франко, Щасний Сельський, Северин Данилович, Іларіон Герасимович, Творовський, Роман Яросевич, до молодшого покоління – Кирило Трильовський, Євген Левицький, Микола Ганкевич, я, В'ячеслав Будзиновський, Василь Стефаник, Іван Кунців, Юліян Бачинський, Євген Вацик, Василь Бережанський, Денис Лукіянович і багато інших [...] Серед старшого, і серед молодшого покоління були дуже великі індивідуальні різниці і в поглядах, і в темпераментах. З часом і серед старших, і серед молодших потворилися групи, які пішли розбіжними дорогами і довели до розпаду української радикальної партії та витворення нових партійних угруповань⁶⁰.

Певна річ, ні про які рівні можливості в просуванні своєї точки зору між двома поколінням радикалів не йшлося. Протягом всієї першої половини 1890-х років «старші» утримували під своїм контролем головні важелі впливу, зокрема

⁵⁹ Бачинський Ю. Мої спомини про Драгоманова... – С. 261.

⁶⁰ Володимир Охримович // Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 90.

партійні видання «Народ», «Хлібороб» та інші⁶¹. Вони також могли розраховувати на фінансову, політичну та моральну підтримку з боку Михайла Драгоманова, який, постійно перебуваючи в болгарській столиці Софії, пильно стежив за подіями в Галичині. «Старші» радикали, що стали соціалістами в 1870-х під драгоманівським впливом, залишались вірними його еклектичному вченню щонайменше до другої половини 1890-х рр. (у випадку Михайла Павлика — і надалі).

Не можна, втім, сказати, що між «молодими» і «старшими» не існувало точок дотику, які виводили їх за межі вузької «фракційної ідентичності». Так, Іван Франко, залишаючись в головних політичних суперечках «твердим драгоманівцем», в інших моментах наближався до позиції «молодих». В гострій дискусії стосовно листа галицького намісника Казимира Бадені від 20 листопада 1892 р. та пропозиції примусового введення celibату для греко-католицьких священиків він підтримав точку зору Євгена Левицького: релігійне життя не має контролюватись державою⁶². Незважаючи на свій марксизм, «молоді радикали» рішуче опонували різко антиклерикальній лінії більшості «старших», що надихалася переважно Драгомановим і Павликом. На протипагу закликам до боротьби з греко-католицькою церквою задля «просвітлення мас» вони пропонували соціалістичну агітацію парафіяльних священиків, які часто були організаторами громади на місцях. Враховуючи важливість «попівства» як фактично єдиної руської інтелігенції на селі в ті часи, можна стверджувати, що це була більш далекоглядна політика, що добре розумів Франко⁶³.

⁶¹ За спогадами Володимира Охримовича, більшість «молодих» були запрошені до співпраці в новоствореному часописі «Народ» вже в 1890 р. – Охримович В. Моя пригода з шибеницею // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1972. – Вип. 2. – С. 75–79. Однак аж до 1895 їм раз-у-раз відмовляли у будь-якому праві на визначення редакційної політики.

⁶² В справі церковній у Галичині // Народ. – 1893. – Нр. 1. – 8 л.[атинського] януарія. – С. 3–8.

⁶³ Franko I. Nowy kulturkampf // Kurjer Lwowski. - 1892. - 19 grud. Франкознавець Євген Нахлік вважає, що протягом останньої декади XIX століття письменник повільно, але впевнено посувався в бік «самостійницького мислення» головню під впливом Бачинського: «Точніше вдається встановити зміст і напрям впливу радикала Бачинського на поміркованого радикала Франка: цей вплив спонукував останнього у 1890-х рр. на поступовий перехід до сприйняття ідеї політичної самостійності й окремої

У науковій і публіцистичній літературі часто прийнято віддавати заслугу формулювання та адвокації ідеї української самостійної держави Юліанові Бачинському. Проте уважне дослідження питання змушує ретроспективно розділити ці лаври між ним і енергійним партійним організатором «молодих» радикалів В'ячеславом Будзиновським, віддаючи перевагу останньому. Саме Будзиновський, починаючи вже з I з'їзду РУРП у жовтні 1890 р., послідовно лобював у партійному дискурсі ідею боротьби за національну державність. В тривалому політичному конфлікті з Франком і «коломийцями» (частиною редакції «Народу» на чолі з Михайлом Павликом, яка перебувала в Коломиї⁶⁴) він у різних площинах докладав зусиль для того, щоб підготувати партію до офіційного прийняття вимоги незалежності. Це нарешті відбулося лише на IV з'їзді 29 грудня 1895 р. Проте вже в 1890 р. Будзиновський, з одного боку, та частина галицьких народовців — з іншого, повертають в львівський інтелектуальний та політичний дискурс ідею Головної Руської Ради 1848 р. про поділ Галичини на польську та українську (руську) частини. Прикметно, що лише Юліан Бачинський насмівся підтримати таку, як тоді здавалося, вкрай сміливу пропозицію Будзиновського на першому з'їзді РУРП⁶⁵. На додачу до цього, «молоді» запропонували внести пункт про боротьбу за незалежну державу в партійну «програму-максимум», задля прискорення промислового та суспільного розвитку України, але не добились тоді нічого через принципову незгоду авторитетних «старших». Слід погодитись з оцінкою сучасних дослідників Джона-Павла Химки та Юрія Яковлева: «титультний» внесок Бачинського в формулювання ідеї державності в значній мірі спирався на

національної державності українського народу». — Євген Нахлік. Драгоманівець — клерикал — марксист. — Збруч. 11.08.2016 // Режим доступу станом на 10.11.2019: <https://zbruc.eu/node/54917>

⁶⁴ Бачинський стверджує навіть, що головний редактор «Народу» прийняв рішення про переїзд зі Львова до Коломиї спеціально для того, щоб бути подалі від агресивних юних марксистів: «Павлик, щоби спекатися «молодих», які вже йому занадто доскулювали, переїхав (1893 р.) до Коломиї, і там переніс й редакцію «Народа». — Юліан Бачинський. Як я видавав «Українську еміграцію» — С. 7.

⁶⁵ Будзиновський В. Екзумація і новий похорон // Діло. — 1912. — Ч. 82. — 13 цв'іт. — С. 2.

попередній доробок Будзиновського⁶⁶. Поява «Україна Irredenta» як феномена радикальної думки була би неможливою без наполегливості Будзиновського, який самовіданно готував для неї політичний ґрунт в партії. Навіть на рівні системи аргументації, викладеної в «Україна Irredenta», важко відокремити думки двох «молодих» радикалів одну від одної та чітко визначити, кому належить авторство кожної конкретної тези.

Попри всі зусилля лідерів «молодих», перший з'їзд партії відхилив більшість їхніх пропозицій. З цього моменту офіційно стартує тривалий конфлікт поколінь всередині РУРП. 18 грудня 1890 В'ячеслав Будзиновський з великим успіхом виступає на зборах українців у Відні із закликом до національного самовизначення на протигагу народовській «новій ері»⁶⁷. Вже невдовзі він разом з молодим соціалістом Іваном Гриневицьким від імені віденської «радикальної колегії» пропонує альтернативний проект партійної програми, яка передбачала, зокрема, створення централізованої національної держави, що контролюватиме господарство. Щоправда, з політично виваженим коментарем «оскільки се дається досягнути на дорозі правній без порушення цілості Австрії»⁶⁸. Пізніше Юліан Бачинський в «Україна Irredenta» використовує та розвине декілька тез з цієї альтернативної програми РУРП, а також із праці Будзиновського «Культурная нужда австрійської Русі»⁶⁹. Симптоматично, що критика «Україна Irredenta» з боку Івана Франка в 1896 р. місцями слово в слово повторювала його ж скептичні коментарі стосовно виданого «молодими радикалами» за п'ять років до того реферату виступу Будзиновського на I з'їзді⁷⁰.

⁶⁶ John-Paul Himka. Young Radicals and Independent Statehood: The Idea of a Ukrainian Nation-State, 1890-1895 Author(s): John-Paul Himka Source: Slavic Review, Vol. 41, No. 2 (Summer, 1982). – P. 219. Юрій Яковлев. Будзиновський і Радикальна партія: кінець любові // Збруч. Режим доступу станом на 10.11.2019: <https://zbruc.eu/node/87404>

⁶⁷ Будзиновський В. Ішли діди на муки... – С. 29.

⁶⁸ В. Будзиновський і Іван Гриневицький, Матеріяли до ревізії програми Русько-Української радикальної партії // Народ. 1891. – С. 155–159.

⁶⁹ С. В. [Вячеслав] Будзиновський. Культурная нужда австрійської Русі. Львів, 1891.

⁷⁰ Див.: Франко І. Ще раз про нашу культурну нужду // Народ. — 1892. — Ч. 23. — С. 309—312.

Соратник Будзиновського Володимир Охримович назвав його працю цінним соціально-політичним дослідженням і висловив переконання, що це «програма, за якою підуть»⁷¹.

Спроби політичної рефлексії стосовно становища русинів робились в ті часи і за межами соціалістичного табору. Так, 25 березня 1890 р. у Львові відбулось обговорення за участі як народовців, так і москвофілів, ініційоване Клубом руських послів. Серед причин кризи руського життя в краї зазначалась відсутність «одної ясної для всіх русинів обов'язуючої програми»⁷². Однак виробити таку програму самостійно традиційні українські політичні групи в Східній Галичині були не в змозі. Вже в листопаді того ж року галицькі народовці йдуть на примирення з поляками. Політика, відома як «нова ера», надовго поховала зародки прагнення до модернізації політичного мислення в народовському русі⁷³.

В ході свого навчання «молоді радикали» тісно спілкувались з москвофільським юнацтвом. Вони знаходили спільну мову щодо потреби постійної просвітницької та організаторської роботи з українським селянством як основою нації. Сподівання на поступову еволюцію молоді з інших руських політичних таборів знайшли відображення на сторінках партійної преси⁷⁴. Пізніше, на фоні народовської політики «нової ери», спрямованої на порозуміння з польською адміністрацією Галичини, молодь з радикального та москвофільського таборів продовжила зближення між собою. Юліан Бачинський та В'ячеслав Будзиновський відстоювали потребу пропагандистської участі радикалів у народних демонстраціях, організованих русофілами⁷⁵.

⁷¹ В. Охримович. Культурная нужда австрійської Русі // Народ. 22 жовтня 1891. Номери 20—21. — С. 273—275.

⁷² Грицак Я. До генези ідеї політичної самостійності України... — С. 126.

⁷³ Чорновол, Ігор. Польсько-українська угода 1890-1894 рр. = Polsko-ukraińska ugoda w latach 1890-1894 : [монографія] / Ігор Чорновол; Львів. акад. мистецтв. — Львів: [б.в.], 2000. — 247 с.

⁷⁴ Яворський Ю. Нова еволюція серед москвофілів // Народ. — Ч. 6. — С. 91—92; Ч. 8. — С. 130—132.

⁷⁵ ЦДАЛ. Фонд 372. Опис 1. Справа 38. Арк. 6.

Будзиновський разом з тим же Гриневицьким організували у Відні 8—9 грудня 1890 р. офіційну зустріч між радикальним студентським товариством «Січ» і русофільською «Буковиною» для узгодження спільних позицій⁷⁶. Пізніше віденські радикали навіть публічно проголошували потребу в «злученні» обидвох груп молоді, проте далі декларацій справа не пішла⁷⁷.

Тим часом у Львові стався черговий скандал. Юліан Бачинський опинився в епіцентрі історії навколо публікації в «Народі» витягу з Енгельсової праці «Соціалізм науковий та утопійний», зробленого французьким соціал-демократом, зятем Карла Маркса Полем Лафаргом. Для «молодих» просування марксистського дискурсу в галицькому просторі було однією з важливих цілей⁷⁸. Бачинський переклав текст українською і спорядив його власною передмовою, яка зводилась до того, що матеріал «може служити вступом до студії над науковим соціалізмом»⁷⁹. Як зазначає Євген Нахлік, Франкові та Павликові після друку Енгельсової праці в «Народі» прийшлося відбутися покарання за рішенням австрійського суду про розповсюдження підривної літератури. Павлик роздратовано писав Драгоманову, що «мусів відсиджувати кару за Енгельса» і що «цими днями» мусить «заплатити кари: по 10 гульд. за себе, Франка й друкаря, разом 30 г., а ні, то секвестр або примусова сидінка в тюрмі». У примітці до листа, датованій 15 листопада 1909 р., Павлик зауважив, що працю Енгельса надрукував «під напором молодих і в їх (кепським!) перекладі. Надруковано лиш аркуш, котрий і сконфісковано»⁸⁰. Через багато років Бачинський припускав, що саме ця дрібна, але неприємна історія стала початком

⁷⁶ Гурак І. Ф. «Молода Україна»: студентство в суспільно-політичному житті Галичини (60-ті рр. XIX – початок XX ст.) / Ігор Федорович Гурак. – Івано-Франківськ: видавництво ПП Третяк І. Я., 2007. – С. 164.

⁷⁷ Полеміка й дописи. В справі відносин «Січи» й москвофільської «Буковини». (Допись із Відня) // Народ. – 1892. – Ч. 7 і 8. – 1 л. [атинського] априля. – С. 96–98.

⁷⁸ Ю.Бачинський. Україна irredenta. Третє виданє... — С. 226.

⁷⁹ Ю.Б. // Енгельс Ф., Лафарг П. Соціалізм утопійний і науковий / Фр. Енгельс – П. Лафарг; Переклав Ю.Б. – Л.: Накладом редакції «Народа», 1892. – С. 3.

⁸⁰ Євген Нахлік. Драгоманівець — клерикал — марксист. — Збруч. 11.08.2016 // Режим доступу станом на 10.11.2019: <https://zbruc.eu/node/54917>

кінця їхніх з Франком добрих стосунків:

Се зіритувало [розлютило – М. О.] Франка і Павлика, і вони почали нам за се докоряти, що ось, забаглося вам марксизму – маєте тепер ваш марксизм... А найбільше скропилося на мені. Тоді й відчув я перший раз нехить Франка до мене⁸¹.

Політичну ворожнечу між двома групами радикалів значно поглибив бойкот текстів марксистів, і зокрема повної версії «Україна Irredenta», з боку редакції «Народу» на чолі з Франком і Павликом. Останній, давши дозвіл на друк в газеті перших частин твору Бачинського, після консультації з Драгомановим різко відмовив Юліанові в продовженні публікації⁸². Причиною було власне обґрунтування вимоги політичної самостійності України в тексті, який Павлик охрестив «філософією без фактів»⁸³. Головний редактор «Народу» пізніше так описував цю ситуацію зі своєї перспективи:

В початку р. 1893 д[обродій] Юліян Бачинський прислав був мені початок своєї статі п[ід] з[аголовком] «По поводу еміграції», що я й напечатав у «Народі» (н-ри 4–7, 14), навіть не знаючи, що далі має бути порушена справа про українську державу. Сей початок статі зовсім не подобався пок[ійному] Др[агоман]ову [...] Получивши в половині 1893 р. усю рукопись д. Ю. Бачинського саме тоді, як у мене в Коломиї був Франко, я, звісно, заінтересувався справою, але оба ми найшли, що статя д. Ю. Бачинського надто многословна й доктринерська – на соціально-демократичний лад, без студій реального ґрунту, особливо русько-українського. Через те – власне, з огляду на вагу справи – ми не могли взяти на себе відвічальности за опубліковане усеї статі в «Народі»⁸⁴.

⁸¹ Бачинський Ю. Як я видавав «Українську еміграцію». – С. 8.

⁸² Ці обставини детально описано в третьому розділі дипломної роботи.

⁸³ Юліян Бачинський. Як я видавав «Українську еміграцію»... — С. 9.

⁸⁴ Из переписки М. П. Драгоманова / Подає М. Павлик. VII. Переписка М. П. Драгоманова з Юліаном

Відсутність доступу «молодих радикалів» до визначення редакційної політики видань РУРП дратувала їх найбільше. Поступово прямий діалог між марксистами та «коломиїцями» на деякий час став неможливим.

В такій ситуації «молоді» звернулись за підтримкою до українського активіста з Києва Миколи Ковалевського, який в 1893 році відвідав Львів і Коломию. До слів Ковалевського, за розрахунком Бачинського і компанії, редактори «Народу» дослухалися б з більшою охотою, адже він був одним з тих наддніпрянців, хто матеріально забезпечував партійне видання радикалів. Втім, після особистої зустрічі киянина з Франком і Павликом, стало зрозуміло, що шансів на друк повної версії «Україна Irredenta» в «Народі» немає. Разом з тим, за підсумками «дипломатичної місії» Ковалевського в Коломиї, з'ясувалось, що «старші» готові до діалогу, але лише форматі офіційного листування⁸⁵. Співпрацювати в редакції «Народу» було запропоновано лише Володимирові Охримовичу, перш за все — через його науковий доробок⁸⁶. Залучення Ковалевського в якості «медіатора» не призвело до покращення стосунків між двома поколіннями радикалів. Радше навпаки. Серед іншого, давній особистий конфлікт між В'ячеславом Будзиновським і Іваном Франком дійшов до того, що останній пророкував лідерів «молодих» завершення його життя у львівській психіатричній лікарні на вулиці Кульпарківській⁸⁷. Взагалі Будзиновський, як фактичний лідер опозиційної до драгоманівців фракції, викликав найбільш різке несприйняття у «старших». Павлик, зокрема, неодноразово характеризував його як «просто дитину, або й свиню», «хитрого інтриганта» і так далі⁸⁸.

Бачинським (1894–95) / М. Павлик // Житє і Слово. – 1897. – Т. 6. – Кн. 2. – С. 235.

⁸⁵ Бачинський Ю. Мої спомини про Драгоманова... – С. 261.

⁸⁶ «Охримовича цінили Франко і Павлик, а також і Драгоманів, за його цікаву студію над слідами матриархату серед Бойків в Карпатах [...], а «молоді» особливо шанували і любили Охримовича за його велику серйозність, з якою ставився до кожної роботи, за яку брався, і за його сердечну товарискість», – Юліян Бачинський. Як я видавав «Українську еміграцію»... — С. 9.

⁸⁷ ЛНБ ім. В. Стефаника, від. рук. Ф. 168. Спр. 250 (п. 10). Арк. 3; Франко І. До М. І. Павлика, 15 верес. 1893 р. // Зібр. творів. — Т. 50. — С. 414.

⁸⁸ Листи Михайла Павлика до Лесі Українки // Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження. – К.:

Марксисти відгукнулися на все це появою в липні того ж року відомого листа під назвою «Ultimatum В. Будзиновського й тов[аришів] редакції «Народа»⁸⁹. «Ультиматум» наголошував на праві «молодих» брати участь у визначенні редакційної політики головного видання партії та дописувати туди на всі теми, які їх цікавлять. Небажання Павлика друкувати повну версію «Україна Irredenta» було однією з причин створення «ультиматуму». Іван Франко від імені редакції відповів на вимоги листа ще більш категоричною відмовою. Після цього «молоді» у повному складі відмовились від будь-якої співпраці з «Народом»⁹⁰. Микола Ганкевич у приватному листуванні з Охримовичем пізніше свідчив, що Павлик намагався вмовити його повпливати на товаришів з тим, щоб вони повернулись до діалогу⁹¹. Проте відносне порозуміння стало можливим лише через два роки.

Позиційна боротьба між двома поколіннями радикалів тривала протягом всієї першої половини 1890-х років. Попри непоступливість драгоманівців «молоді» поступово збільшували свої можливості. Їхньою великою перемогою на цьому шляху було рішення Павлика повернути редакцію ключових партійних видань, зокрема «Народу», з Коломиї до Львова, а головне — надати нарешті марксистам трибуну в радикальній пресі⁹². Справжній перелом приходить навесні-влітку 1895, напередодні смерті Михайла Драгоманова (20 червня 1895). Михайло Павлик прямо визнавав цю втрату причиною своєї стратегічної поразки в протистоянні з «молодими»⁹³.

Наукова думка, 1984. – С. 89-90.

⁸⁹ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив М. Павлик. – Чернівці, 1911. – Т. VII: (1892–1893). – С. 244.

⁹⁰ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив М. Павлик. – Т. VII (1892–1893). – Чернівці, 1911. – С. 244–247.

⁹¹ ЦДАЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 34.

⁹² ЦДАЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 40.

⁹³ Павлик М. Від редактора / М. Павлик // Народ. – 1895. – Нр. 17. – 20 августа. – С. 277: «Через смерть небіжчика М. П. Драгоманова, головної підпори моєї і «Народа», а також через мою недугу, – я отсе мушу перестати видавати «Народ», намість котрого основується нова часопись, під редакцією д. В. Будзиновского, – «Радикал», котру я й рекомендую Ш.[ановним] Землякам на стілько, на скілько вона

Протягом 1895 року керівництво обома новими ключовими виданнями РУРП — «Громадським Голосом» і «Радикалом», який замінив «Народ» у якості головного рупора партії — повністю переходить до марксистів на чолі з Будзиновським⁹⁴. Це супроводжувалося черговим скандалом. За особистим свідченням Михайла Павлика від 20 березня 1895, «молоді радикали» явились до нього з ультимативною вимогою віддати тільки-но створений «Громадський голос» їм під управління. Серед аргументів було, що

...бо вони мені не вірять, бо я-ді вбив радикальний рух, яко плохе начальство, і вони мусять собі вибрати іншого начальника і підо мною працювати не стануть, а підуть собі до соціал-демократів, зложать там свою популярну газету і – це само собою розуміється – будуть агітувати против мене. І, знаєте, так вони мене допекли, що рішив – беріть і робіть⁹⁵.

Тенденція до «специфічно марксистської» політичної інституціалізації, яка зрештою призведе до заснування Української соціал-демократичної партії в 1899 р., мала місце серед «молодих» протягом всієї останньої декади ХІХ століття. Зближення з польською та австрійською соціал-демократією з боку Вячеслава Будзиновського, Юліана Бачинського та особливо Миколи Ганкевича посилювалось відповідно до інтенсивності конфлікту поколінь всередині РУРП. Однак центральна теза «Україна Irredenta» — потреба в утворенні самостійної української держави — була принципово важливою для «молодих» у їхніх політичних пошуках. Будзиновський, зокрема, заявив навесні 1895 року, що згодиться прийняти обов'язки редактора партійного видання польської Соціал-

буде йти в тім самім напрямку і держатися тих самих основних принципів, що «Народ».

⁹⁴ Будзиновський В. Ішли діди на муки... – С. 35.

⁹⁵ Листи Михайла Павлика до Лесі Українки // Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 86.

демократичної партії Галичини, «лише за тієї умови, коли СДПГ внесе у свою програму вимогу політичної самостійності України»⁹⁶.

Як пише Ярослав Грицак, в 1890-х «ідея відособлення українських земель в окреме політичне тіло буквально витала у повітрі. Однак [...] вона була похована у листопаді 1890 р. після укладення народовською партією з ініціативи київських «австрофілів» В. Антоновича та О. Кониського угоди з польською адміністрацією Галичини»⁹⁷. Для того, щоб знову висунути цю ідею в публічний простір, обґрунтувати її теоретично та захистити в політичній боротьбі потрібні були методологічна сміливість і практична наснага, якими в першій половині 1890-х років володіли лише «молоді радикали», опозиційна марксистська фракція всередині Русько-української радикальної партії.

Протягом 1890-х років у боротьбі та взаємовпливах з драгоманівським світоглядом старшого покоління радикалів (Іван Франко, Михайло Павлик, Северин Данилович, Теофіль Окуневський та інші)⁹⁸ «молоді» готували ідеологічний ґрунт для другої хвилі українського партійного будівництва в Східній Галичині. Політичну історію в цьому процесі важко, отже, відокремити від інтелектуальної. Загалом, як підкреслює Джон-Пол Химка, «витоки попиту на незалежну українську державу можна зрозуміти лише в контексті ранньої історії Радикальної партії, зокрема конфлікту між «старшими» і «молодими»

⁹⁶ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом... – Т. VIII (1894–1895). – Чернівці, 1911. – С. 218–219.

⁹⁷ Грицак Ярослав. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини... — С. 83

⁹⁸ Дослідник біографії та теоретичної спадщини Юліана Бачинського Ігор Бегей визначає «старших» як праву в політологічному сенсі фракцію РУРП, а «молодих» — відповідно, як ліву: — Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник... — С. 18. Подібна дефініція не позбавлена внутрішніх суперечностей, проте може бути корисною як одна з «рамкових» категорій для історичного пояснення ідеологічного конфлікту всередині радикальної партії. Користуватись нею треба, маючи на увазі, що обидва покоління були загалом лівими, тобто носіями соціалістичних поглядів, відрізняючись радше їхньою інтерпретацією.

радикалами»⁹⁹. «Україна Irredenta» Юліана Бачинського фактично є маніфестом — програмним текстом руху молодих радикалів. Її основні тези в більшості випадків не є оригінальним ідейним винаходом автора. Радше йдеться про колективний інтелектуальний продукт і артикуляцію поглядів групи, до якої він належав.

⁹⁹ John-Paul Himka. Young Radicals and Independent Statehood... — P. 219.

РОЗДІЛ II. МАРКСИЗМ І НАЦІОНАЛІЗМ: «УКРАЇНА IRREDENTA» ЯК ФЕНОМЕН ГАЛИЦЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

В другому розділі дипломної праці здійснюється спроба поглянути на стосунки раннього українського націоналізму і марксизму в межах аналізу тексту та контекстів головної теоретичної праці Юліана Бачинського. Чи слід говорити про конфлікт між двома інтелектуальними та політичними напрямками на сторінках «Україна Irredenta»? Або ж, навпаки, політичний націоналізм Юліана Бачинського — прагнення до побудови незалежної соборної української держави — цілком послідовно виводиться з його базової марксистської методології? Чому ідея політичної самостійності України виникає та розвивається саме в середовищі молодих галицьких марксистів? Всі ці питання потребують уважного аналізу книги «Україна Irredenta» та ширше — східноєвропейського політико-інтелектуального клімату кінця XIX ст., в якому вона була створена.

В історіографії на сьогоднішній день немає єдності щодо питання про першість марксизму або націоналізму в русі «молодих радикалів» і голові Юліана Бачинського зокрема. Так, біограф Бачинського Ігор Бегей стверджує радше пріоритет саме «національного мислення» в писаннях та політичній діяльності свого протагоніста¹⁰⁰. Однак ґрунтовне вивчення системи поглядів молодшої генерації галицького радикалізму змушує відмовитись від цієї дихотомії як явно спрощеної.

¹⁰⁰ Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник. — К.: Основні цінності, 2001. (Сер. «Спадщина»).

2.1. «Україна Irredenta»: метод, меседж, стилістика

Поєднання методів контент-аналізу та дискурс-аналізу¹⁰¹ в дослідженні тексту першого видання «Україна Irredenta» дозволяє припустити, що саме марксистський теоретичний апарат, зокрема економічний детермінізм і історичний матеріалізм, обумовлює висновки Юліана Бачинського щодо національного питання. Так, щонайменше 157 разів протягом книги він застосовує специфічну марксистську лексику для аналізу та вибудовування власної аргументації. Під час дослідження тексту брався до уваги лише виразно ідеологічний лексикон, слова-маркери, які дозволяють визначити ступінь впливу на автора того чи іншого дискурсу. Так, термін «капітал», достатньо поширений в публічній мові того часу, не говорить сам по собі про евристичну відданість автора марксизмові (те саме стосується, до прикладу, слів «клас» і «буржуазія»). Разом з тим часто повторюваний іменник «капіталізм», прикметники «капіталістичний», «буржуазний», «класовий» та «пролетарський» чітко на це вказують.

Вживання слів «нація» і «національний» зустрічається в книзі загалом близько 150 разів, проте у випадку двох третин від цієї кількості йдеться про прості синоніми до таких поширених понять, як «державна», «територія», «народ», «суспільство». Самі по собі ці слова мають «позадискурсивний» характер і здатні застосовуватись у будь-якому контексті. Через це ми не можемо зарахувати їхнє використання Бачинським до якоїсь специфічної ідеологічної «мови націоналізму», яка, вірогідно, з'являється на українських теренах як відносно цілісний дискурс лише в 1920-ті рр¹⁰².

¹⁰¹ Використання цих методів відбувалось за даними, викладеними в: Йоргенсен, Марианне В., Филлипс, Луиза Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод/ Пер. с англ. — 2-е изд., испр. — Х.: Изд-во «Гуманитарный центр», 2008; Юськів Б. М. Контент-аналіз. Історія розвитку і світовий досвід: Монографія. Б. М. Юськів — Рівне.: «Перспектива», 2006.

¹⁰² Застосування слів-маркерів у прямо цитованих Бачинським в його тексті авторів не підраховувалось.

Для порівняння в головному партійному документі РУРП — програмі 1890 р. — знаходимо лише п'ять слів і словосполучень на трьох сторінках, що мають виразно ідеологічний характер: «науковий соціалізм», «пролетаріат» (два рази), «капіталізм» і «капіталістичний»¹⁰³. Всі ці конструкції, окрім «наукового соціалізму», можуть бути в даному випадку афілійовані як з марксизмом, так і з драгоманівським синкретичним світоглядом. «Національний» дискурс присутній в зародковому стані і зводиться до декількох ритуальних згадок про широку автономію та роботу на «національному ґрунті». В цілому перша програма радикальної партії була компромісом між «молодими» та «старшими» радикалами, з виразною перевагою останніх. «Україна Irredenta» на подібному фоні виглядає як суттєвий крок до кристалізації модерних дискурсів і, відповідно, ідеологій: марксизму в його соціал-демократичній версії та політичного націоналізму.

Ранній український марксизм був продуктом свого часу, який у загальноєвропейському контексті можна окреслити як епоху Другого Інтернаціоналу (1889—1914). Заснована за участі Фрідріха Енгельса, ця міжнародна організація діяла в умовах постійного зростання чисельності та впливу соціал-демократичних партій і професійних союзів. Тодішнім послідовникам Маркса здавалося, що капіталізм поступово відступає під неухильним тиском логіки світового соціально-економічного розвитку, а це означає, що новий, комуністичний спосіб виробництва вже стукає в двері¹⁰⁴.

На рівні філософії та методології історії це підсилювало тенденцію до механістичного сприйняття дійсності, і без того властиве марксистській думці. Гегелівська та марксівська діалектика тісно переплітались з тріумфальним маршем позитивізму. Сильний позитивістський вплив на рецепцію

¹⁰³ Програма русько-української радикальної партії // Народ, рік I, ч. 20. 15 жовтня 1890. — С. 301—303.

¹⁰⁴ Див., наприклад: Kautsky, Karl. Der Parlamentarismus, die Volksgesetzgebung und die Sozialdemokratie. Stuttgart: Dietz, 1893. Шпорлюк, Роман. Комунізм і націоналізм... — С. 315.

західноєвропейської соціальної теорії «молодими радикалами» засвідчує їхнє листування стосовно прочитаної літератури¹⁰⁵.

Універсальний шлях до прогресу в межах подібної логіки існує, більше того — в загальних рисах він вже зафіксований і описаний. «Більш промислово розвинена країна лише демонструє менш розвиненій країні образ її власного майбутнього», — писав Маркс у передмові до «Капіталу»¹⁰⁶. Як інтелектуал і провідний теоретик «молодих радикалів», Бачинський послідовно провадить цей підхід в «Україна Irredenta». Зрозуміти його систему аргументації на користь утворення незалежної української держави неможливо, ігноруючи, з одного боку, марксистську методологію, а з іншого — соціалістичну перспективу в майбутньому. Власне, саме остання робить ідею державного відокремлення України легітимною в очах молодих марксистів.

...Усі змагання наші повинні бути звернені на то, щоби як-раз прискіпити розвій капіталізму, і усуваючи рівночасно уємні сторони його, прискіпити, о скілько се можливо, скорий прихід новому світови, в котрім однім лише можливе, правдиве визволене усіх пригноблених і визискуваних, т. є. — старати ся довести чим скорше капіталізм до тої точки розвою, при котрій переходить він – в соціялізм¹⁰⁷.

Важливо при цьому, що проект Будзиновського-Бачинського був водночас відвертим повстанням проти усталених поглядів на долю «неісторичних» націй в середовищі європейської соціал-демократії. Визнаний теоретик тогочасного марксизму Едуард Бернштейн стверджував, що поступове розчинення таких народів, як український, в тілі «великих націй», їхня асиміляція — то не

¹⁰⁵ Див. ЦДІАЛ. Фонд 683. Справи 4, 11, 12 та інші.

¹⁰⁶ Маркс, К. Капітал / К. Маркс ; [пер. с нем. А. Богданова, В. Базарова, И. Скворцова-Степанова]. – М.: Т8RUGRAM, 2017. – 638 с. – С. 10.

¹⁰⁷ Бачинський Ю. Україна irredenta (по поводу еміграції)... – С. 126.

«великодержавні примхи, а лише вплив цілком означеного погляду на хід і інтереси історичного розвитку»¹⁰⁸. Аби проголосити в такому інтелектуальному кліматі ідею політичної самостійності України, спираючись на марксизм, потрібна була неабияка сміливість. Не кажучи вже про те, що самі галицькі українці в першій половині 1890-х років в переважній більшості не були готові прийняти подібні погляди.

В працях Карла Маркса та Фрідріха Енгельса якщо і йшлося про національне самовизначення «неісторичних націй», то радше в річищі сумнівності чи навіть шкідливості їхніх сепаратистських амбіцій¹⁰⁹. «Молоді радикали» в своїх теоретичних пошуках ступили на неходжену стежку, яка виведе деяких з них (Володимир Охримович, В'ячеслав Будзиновський) далеко за межі марксистського світогляду. Інші ж — як-от Бачинський та Микола Ганкевич — навпаки зміцнюють у своїх соціалістичних симпатіях. Однак на початку 1890-х рр., коли писалась «Україна Irredenta», така зухвала мрія, як утворення самостійної української держави, мусила спиратись на солідну та водночас сучасну, відкриту до творчого розвитку теоретичну базу. Тогочасний марксизм добре підходив під ці вимоги.

Ядром, центральною думкою і головним політичним закликком «Україна Irredenta», безумовно, є ідея утворення незалежної української держави. Автор підходить до цього постулату здалека, починаючи з гострого соціального питання еміграції українців за кордон наприкінці XIX ст. Загалом текст

¹⁰⁸ Бернштейн Е. Спогади про Михайла Драгоманова та Сергія Подолинського // З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і женеvський соціалістичний гурток. Зладив М. Грушевський. – Відень, 1922. – С. 156.

¹⁰⁹ Огляд позицій «класиків» в цьому питанні зробив видатний український політичний мислитель Роман Роздольський: Rosdolskyj, R., 1929. «Das Problem der geschichtslosen Völker bei K. Marx und Fr. Engels». Dissertation eingereicht an der Rechts- und Staatswissenschaftlichen Fakultät der Universität in Wien zur Erlangung des Doktorgrades, Angefertigt unter Anleitung der Herren Professoren: Dr. H. Kelsen und Dr. A. Menzel. Vienna, 1929. Англійське видання: Rosdolsky, R. Engels and the «Nonhistoric» Peoples: the National Question in the Revolution of 1848. Glasgow: Critique books, 1987. Слід однак висловити припущення, що Роздольський в своєму дослідженні прагне, певною мірою свідомо, «пом'якшити» рецепцію Фрідріха Енгельса як шовіністичного автора. «Реакційний характер» деяких слов'янських народів стверджується Енгельсом, наприклад, тут: Енгельс Ф. Революція і контрреволюція в Німеччині // Маркс К., Енгельс Ф. Вибрані твори: У 3-х т. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1986. – Т. 1. – 590 с.

представляє собою складне мереживо універсальних, національних і регіональних, східногалицьких мотивів. Дороговказом для Бачинського слугує марксистська методологія в його власному трактуванні. Автор виводить свої радикальні політичні пропозиції з позірно логічної схеми, що спирається на марксістський соціально-економічний детермінізм. Якщо суспільним прогресом рухає розвиток виробничих сил, а вони, відповідно, можуть повною мірою розвинути лише за сприятливих політичних умов, то Україні конче потрібен суверенітет над власною територією для більш швидкого поступу до омріяного соціалізму¹¹⁰. Важливо, що під «Україною» Бачинський мав на увазі не лише етнічних українців, але й взагалі всіх, хто живе на цих землях:

Терміну «Україна» уживаю ту не так в значінню національним, як радше на означення полуднево-західної території російської [...] Борба о самостійність політичну України не відноситься також виключно лише до українців-нації, а взагалі до усіх, що замешкують Україну, без взгляду на те, чи се автохтон-українець, чи колоніст: великорос, поляк чи німець. Інтерес спільний зукраїнчить їх, змусить їх усіх статися «патріотами» українськими¹¹¹.

Таке політичне трактування нації відрізняє «молодих радикалів» не тільки від русофілів і старих народовців, які зосереджувалися радше на культурній стороні русинства, але й певною мірою від драгоманівців¹¹².

Рівно той самий «стадіальний» підхід змушує Бачинського вже через декілька сторінок вдатися до пророкування неминучого занепаду націй, в тому

¹¹⁰ Бачинський Ю. Пару слів в відповідь «Дълу» і «Галичанинови» // Радикал. — 1896. — 5 лют. — №8. — С. 80—83. Ю.Бачинський. Україна irredenta. Третє виданє. З передмовою В. Дорошенка і додатком: Листуванє Ю. Бачинського з М.Драгомановом з приводу «України irredent-и». — Берлін: Видавництво української молоді, 1924. — С. 97.

¹¹¹ Бачинський Ю. Україна irredenta (по поводу еміграції)... — С. 72–73.

¹¹² В примітках до оригінального тексту Бачинський доходить до того, що відверто солідаризується з відомою сентенцією Ренана, яка заклала підвалини «конструктивістського» погляду на націєтворення: «З того взгляду, можна отже згодити ся з дефініцією Ренана, котрий на питанє: Que` est ce qu`une nation? — відповідає: нарід (нація), є то велике зборище людей, котрі хотять до себе належати». Бачинський Ю. Україна irredenta... — С. 60.

числі тих, які зараз ще навіть не мають власних держав. Як і всі марксистки, автор «Україна Irredenta» твердо переконаний, що в майбутньому виникне всесвітня «нова, вища єдність роду людського — інтернаціональна». З її появою національна ненависть, конкуренція та боротьба між націями, а зрештою — й більшість національних мов остаточно відійдуть в минуле¹¹³. Однак етап національного будівництва, як і капіталістичний, буржуазний період назагал, твердить Бачинський, неможливо «перестрибнути», він є природним і бажаним. Саме на цьому прикладі якнайкраще видно відмінність між марксизмом (чи радше — марксизмами) епох Другого та Третього інтернаціоналів (1919—1943). Більш «гнучкий» підхід леніністів, які очолили наступне покоління революційних соціалістів в світі, фактично стверджував можливість «перестрибування» через історичні етапи і навіть цілі соціально-економічні формації. Суб'єктом тут виступає «пролетарська партія», озброєна глибоким розумінням сучасних процесів і залізною політичною волею¹¹⁴. Більшовизм, його специфічна методологія та волюнтаристська практика, були чужими, якщо не сказати ворожими, для попередньої марксистської парадигми. Сучасний російський історик Ілля Будрайтскіс небезпідставно стверджує, що ленінські теорія та практика були специфічним російським поєднанням вибіркової рецепції марксизму та автентичної народницької традиції, включно з її терористичними елементами¹¹⁵.

Юліан Бачинський завершив роботу над «Україна Irredenta» вже 1893 року¹¹⁶. Як і цикл його публікацій, що вийшли на сторінках «Народу» до того, як головний редактор Михайло Павлик відмовився друкувати там продовження

¹¹³ Там само. – С. 116–120.

¹¹⁴ Див., наприклад, такі праці Владіміра Леніна, як «Что делать» (1902), «Апрельские тезисы» (1917), «Задачи пролетариата в данной революции» (1917), «Государство и революция» (1917) та інші.

¹¹⁵ Илья Будрайтскис. Тайна Красной планеты. Краткое введение в русский марксизм // Горький Медиа. Режим доступа на 10.09.2019: <https://gorky.media/context/tajna-krasnoj-planety/>

¹¹⁶ Бачинський Ю. Україна irredenta (по поводу еміграції)... – С. 5.

тексту¹¹⁷, книга має підзаголовок «По поводу еміграції». Саме гостра актуальність проблеми селянської еміграції з Галичини до Росії, «сумний та прикрий обяв в життю суспільнім», приводить Бачинського до проголошення вимоги політичної самостійності України. Праця присвячена «Товаришам — Молодіжи українській», на яку автор покладав, зрештою небезпідставно, неабиякі політичні надії. В «Передмові» Бачинський висловлює сподівання, що книжка «спричиниться хоть в части і до оживлення нинішньої оспалої та трохи апатичної австрійської, як і російської України»¹¹⁸.

В якості епіграфу для своєї праці автор обрав відому сентенцію російського революційного мислителя Ніколая Чернишевського, дуже популярного в галицьких соціалістичних колах¹¹⁹. Ця цитата слугує ключем не тільки до розуміння епістемології «Україна Irredenta», але і до філософських і політичних поглядів Бачинського назагал. «Правильне використання наукового методу» в подібному мисленні дає привід для історичного оптимізму:

Вечная смена форм, вечное отвержение формы, порожденной известным содержанием, вследствие усиления того же стремления, высшего развития того же содержания, — кто понял этот великий, вечный, повсеместный закон, кто приучился применять его ко всякому явлению, — о, как спокойно призывает он шансы, которыми смущаются другие! ... Он не жалеет ни о чем, отживающем свое время, и говорит пусть будет, что будет, а будет в конце концов все таки на нашей улице праздник! (Н. Г. Чернышевский).

Еміграція, хоч якою б вона не була масовою та трагічною, для діалектика Бачинського має й позитивний бік. Він багатослівно, проте неабияк поетично

¹¹⁷ Детальніше про драматичні обставини виходу «Україна Irredenta» в світ див. третій розділ даної роботи.

¹¹⁸ Бачинський Ю. Україна irredenta (по поводу еміграції)... – С. 6.

¹¹⁹ Дей О. І. Українська революційно-демократична журналістика. Проблема виникнення і становлення / Олексій Іванович Дей. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – С. 161–163. Химка Д.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890)... – С. 83.

зафіксував це в наступному фрагменті, який відкриває основний текст книги:

Як та страшна буря, що зірвавшись нараз нищить поля і бурить ліси і потоками дощу заливає долини і луки, — та опісля, пройшовши, оживлює цілу природу, відсвіжує землю, прочищує воздух, розяснює горизонт і дає далеко і широко сягнути по чистім просторі свобідним очам, — так само і еміграція, стрясаши цілу галицьку суспільність, очистивши і осьвіживши єї душну, сонну атмосферу, розрухала єї та заставила приглянутись собі хоч на хвилину, хоч з далека, та доторкнутись до тих болючих ран, що так довго мучили єї¹²⁰.

Безпосередньою ціллю написання книги автор, критикуючи галицьку пресу за недостатню глибину аналізу, проголошує наступне: «Я беруся тут [...] вказати на дійсну причину еміграції» (хоча лише в XII розділі Бачинський нарешті дає собі працю детально розглянути феномен галицької еміграції як такої). І далі: «...еще одна справа заставила мене взяти за перо — [...] квестія [питання] будучности української нації»¹²¹.

Перший розділ «Україна Irredenta» починається з констатації кінця «добрих старих часів» в Галичині — феодального устрою господарства, який, за Бачинським (і Марксом) руйнується залізницями, машинами та буржуазною конкуренцією. «Мужик», тобто руський селянин не витримує цього лиха, поступово втрачає майно та землю, пролетаризується і виходить на жорстокий ринок праці вже в якості найманого робітника. «Ціла юрба свіжоупечених пролетарів, жене до двора, та просить ся на роботу». Колишні селяни мусять їхати до міст в пошуках оплачуваної праці та кращої долі. Але і там, через нерозвиненість (а краще сказати — відсутність, навіть у випадку Львова¹²²) індустріальної промисловості їм немає куди подітися.

¹²⁰ Бачинський Ю. Україна irredenta (по поводу еміграції)... – С. 7.

¹²¹ Там само. – С. 8.

¹²² Огляд стану економічного життя Східної Галичини і української соціалстичної політики див. в.: Химка Д.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму... – С. 135–173.

Автор подає розлогу картину еволюції економічної системи в розвинених країнах: від ремісництва до сучасного великого фабричного виробництва. Він підкреслює ключову роль в цьому процесі парового двигуна та промислових машин, які зробили можливим захоплення державної влади новим правлячим класом — буржуазією, яка оголосила себе «представителькою цілої нації». Бачинський не може стримати свого прогресистського замилювання досягненнями цього нового класу:

Запановане над силами природи, машини, застосоване хемії до промислу і рільництва, пароходство, залізниця, телеграфи, телефони, уможливлене експлуатації рільної цілих країв, регуляція рік, незвичайний розвій наук, штуки, літератури і маси людности немов з під землі виростаючі, отсе той результат одновікового пановання буржуазії, отсе ті здобутки, котрим не дорівняють хочби і всі вікі попередні разом взяті¹²³.

Тим не менш, «всі ті сьвітлі здобутки продукції машинової, дістали ся в участи одній лишень, малій меншости щасливців, — решті остались нужда, неволя, здичілість і моральна деградація». Зовнішній тиск з боку дешевої продукції передових економік змушує господарство відсталих регіонів чимшвидше модернізовуватись в капіталістичному напрямі: «Квестія введення великого промислу — се квестія життя кожного народу» (формулювання, під яким би з легкістю підписався німецький економіст, теоретик націоналізму Фрідріх Ліст¹²⁴). З цього погляду тогочасне галицьке виробництво, здебільшого ремісниче, не витримувало жодної критики. З Галичиною капіталізм взагалі, з погляду Бачинського, вчинив вкрай несправедливо. Він, ступивши вже на австрійську Русь,

¹²³ Бачинський Ю. Україна irredenta... – С. 16.

¹²⁴ Огляд економічної теорії Фрідріха Ліста див. в: Henderson, William O. Friedrich List: Economist and Visionary. Frank Cass: London, 1983. А також: Шпорлюк, Роман. Комунізм і націоналізм / Пер. з англ. Г. Касьянов. — К.: Основи, 1998.

не дав їй з другої сторони того великанського товчка, що попихає все вперед, не дав розвинути в краю фабричному промислові, не зродив сильної кляси середної — буржуазії, а тим підтяв всі зародки висшої культури Галичини. Замість власної, краєвої продукції фабричної, дав нам продукти чужі, заграничні¹²⁵.

Саме через цю (цілком свідому, на думку автора) економічну політику австрійської імперської влади Галичина не здатна розвинути власного промислу, що зміг би конкурувати з Віднем. Як наслідок — масова еміграція українців за межі краю: «Не маючи нігде захисту у себе, в краю, не остає ся їй нічого іншого, як кинувши «рідний» край, пігнати в сьвіт і там шукати ліпшої долі. «Чей там буде ліпше, бо гірше як ту, вже не може бути!..» Вирішення проблеми еміграції, твердить Бачинський, лежить в політичній площині. Справжньою причиною, за термінологією світ-системного аналізу, консервації недорозвиненості (underdevelopment) Галичини¹²⁶, а значить і еміграції, є «нинішній політичний централізм Австрії, а головно австрійської столиці». При тому у самому ж Відні, імперській столиці, розгортається парламентське протистояння між «централістами» та «федералістами». Останні, на думку автора, представляють «слов'янські капітали» (Чехія, Польща та інші), які зацікавлені в зростанні свого політичного автономізму задля подальшого капіталістичного прогресу. Українським землям у цій схемі не надано жодної іншої ролі, окрім як бути сировинним придатком і ринком збуту для потужних гравців, зокрема австрійської («німецької») великої промисловості. Така ситуація, на переконання Бачинського, склалася в ході «Весни народів» 1848 р. — буржуазної революції, що покінчила з «давніми февдально-цеховими порядками абсолютистичної Австрії».

¹²⁵ Бачинський Ю. Україна irredenta... – С. 19.

¹²⁶ Andre Gunder Frank. Capitalism and Underdevelopment in Latin America. Monthly Review Press. 1967.

На заваді поступові Галичини стоїть не лише віденський централізм, але й місцева польська шляхта. Вона не хоче прогресу капіталізму, бо він виб'є економічну владу з її рук і через те

апробує теперішній централізм, а з ним і панує німецького капіталу і верховодяче становище німецької буржуазії — в державі, кидася їй, тому недавньому ворогові своєму в обійми, жадаючи за те, щоб та поддержала єї хоч на якийсь ще час, на єї дотеперішнім верховодячим становищі — в краю¹²⁷.

Цілком зрозуміло, що більш уважний аналіз політичних стосунків польських вищих класів у Галичині з віденським урядом дає картину значно складнішу, ніж та, що її широкими мазками намалював тут Юліан Бачинський¹²⁸.

2.2. «Пророцтва» Бачинського

Від розділу VII автор переходить до опису становища в Австрії русинів, а починає, як заведено, з історичного екскурсу. Бачинський невисоко оцінює діяльність руських організацій, представлених переважно духовенством, під час революції 1848. Ба більше, він визначає їхню роль радше як контрреволюційну, спрямовану на підтримку австрійського деспотизму: «рік той, був для Русинів — роком ганьби і пониження...» Загалом скептичною є і його оцінка подальшого періоду розвитку руського життя в Галичині, бо сучасна соціальна структура витворювалася аж занадто повільно.

В процесі розгляду нинішньої конфігурації українського політичного

¹²⁷ Бачинський Ю. Україна irredenta... – С. 34.

¹²⁸ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том I. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкесвої. – К.: Основи, 1994. – 554 с. – С. 93.

життя в Східній Галичині, Бачинський не надто добирає слів:

Партія москальофільська, партія старих, давних попів, оточена з двох сторін, з однієї народовцями – попами, з другої народовцями – сьвіцькими, виставлена на два огні, не могла оперти ся йім, упала... [...] Колись, давнійше, народовска партія, була виразом культурного поступу австрійських Русинів, містила в собі усе що поступовіше і культурнійше, – тепер, від коли народовці склерикалізувалися [...], партія народовска стала ся прибіжешем усеї здеморалізованої і здегенерованої частини суспільности рускої, – здеморалізованого старшого покоління, здегенерованої частини покоління молодшого, – збірником, вонючим збірником усього галицко-русского калу¹²⁹.

Автор залишається вірним своєму діалектичному стадіальному мисленню навіть в оцінці власної політичної партії: «Чи се [РУРП] вже верх політичного життя Русинів, остаточний його розцвіт? — Ні. Партія радикальна, то лише оден з дальших щєблів суспільно-політичного розвою Русинів». І далі, чітко та ясно про відносини між «базисом» і «надбудовою»: «Як відносини економічні не зупиняють ся на однім місци, а прибирають що роз то нові, висші форми, так і політичні відносини (сей вираз відносин економічних) не можуть оставити ся на однім місци».

В межах класичного марксистського припущення про неминуче соціальне розшарування, поляризацію класів в умовах постання капіталізму Бачинський пророкує далі наступне:

Перше мусить розбити ся ціла мужицка кляса, мусить упасти єї примітивна, натуральна господарка, з єї середовічною патріархальністю, а сама кляса мужицка розпасти ся на дві і то ворожі собі кляси – рільних пролетарів і рільну буржуазію. Розпавши ся на ті дві кляси, тоді

¹²⁹ Там само. – С. 47–48. З Бачинським погоджується Джон-Пол Химка, який розглядає саме клерикалізацію народовського руху в 1870–1880-х рр. в якості головної причини його занепаду: Химка Д.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890)... – С. 65–66.

доперва може стати вона сильною опорою політичним партіям, і то двом уже, а властиво, сама може виступити в виді двох уже самостійних клас і партій політичних – ліберально-буржуазійної і соціально-демократичної робітничої¹³⁰.

Враховуючи, що то було написано в першій половині 1890-х, а вже в 1899 році з розколу в РУРП (партії, за дефініцією Бачинського, «мужицької кляси») постають (ліво)центристська Українська національно-демократична партія (УНДП) та ліворадикальна Українська соціал-демократична партія (УСДП), треба визнати, що метод Бачинського його не підвів. Він не соромився зафіксувати цей приємний для себе факт в другому (1900) та третьому (1924) виданнях «Україна Irredenta». Щоправда, молодий марксист переоцінив темпи індустріалізації Галичини. В 1900 р., через 7 років після створення основного тексту книги, лише 2,9% україномовних жителів Галичині працювали в промисловості, торгівлі та транспорті, тим часом як 93,7 залишались селянами або сільськими найманими робітниками¹³¹. УСДП, до якої долучився сам Бачинський, на довгі роки залишилась маловпливовою групою інтелектуалів. Тим часом роль лівої опозиції до домінуючих в галицькому українському житті націонал-демократів продовжила обіймати радикальна партія. Радикали боронили інтереси галицького селянства, визнаючи його своєю соціальною базою, а в 1904 році вилучили з програми «науковий соціалізм», залишивши просто «соціалізм»¹³².

Прогностичні здібності автора вражають ще більше, коли наприкінці книги він фактично описує хід і зміст нової конфігурації політичного життя в Галичині, що складеться через декілька років:

¹³⁰ Бачинський Ю. Україна irredenta... – С. 51.

¹³¹ Jozef Buzek. Stosunki zawodowe i socialne lidnosci w Galicyi wedlug wyznania i narodowosci, na podstawie spisu ludnosci z 31 grudnia 1900 r. — Lwow, 1905. Дані наведено за: Химка Д.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860—1890). — К.: Основні цінності, 2002. — С. 22.

¹³² Злупко С. Ідейна боротьба навколо аграрно-селянського питання в Галичині (кінець XIX — початок XX століть). — Львів, 1960. – С. 70.

А може... може і народовці, скоро той дотеперішній їх предмет боєвий – самостійність національна українського народу, зходить вже з порядку денного, може і вони схотят від тепер почати бороти ся, разом з радикалами, о політичну його самостійність? – Про се нема страху. Вправді можливе, що якась невеличка їх частина, ті «невдоволені» одушевлять ся тою ідеєю і злучать ся в імя борби за нею з радикальною партією, а може навіть і перейдуть до табору радикального – буде се здійснене тої відчуваної вже ними нині що-раз сильнішої потреби «згоди поступових елементів» – і ту скріплять то праве крило радикальної партії, що звільна (гл. Розд. VIII.) витворювати ся буде з неї, зразу, яко буржуазийно-радикальне крило (поступова партія), опісля, яко партія ліберальна, а в кінци, при самостійности політичній України – консервативно-реакційна – в відношеню до соціально-демократичної партії, що витворювати ся буде, яко ліве крило з нинішної радикальної партії (сей пролом вже й тепер злегка зарисовав ся), – але щоби ціле gros народовців могло тій ідеї віддати ся і за ню бороти ся – про се нема що й думати¹³³.

В даному фрагменті, створеному не пізніше 1894 р., міститься цілком конкретний нарис політичних альянсів і подій 1897—1900 рр. Частина народовців і націоналістичне крило радикалів в останній рік XIX ст. засновують за цією схемою УНДП, а марксисты — УСДП¹³⁴. Разом з тим, «горде плавання в будучині і замилювання логічними конструкціями», за дотепним виразом Франка, часом приводить Бачинського в його пророцтвах до курьйозів. Він свято вірить, наприклад, в те, що Конгресова Польща буде всіма силами противитись розпадові Російської імперії, адже це нібито не в її економічних інтересах¹³⁵.

Рівно в середині тексту «Україна Irredenta» (розділ IX) Юліан Бачинський, змальовуює економічно пригноблене становище українських земель в межах двох імперій — і тим робить внесок в майбутню теорію імперіалізму. В такому контексті він пише свої, напевно, найвідоміші слова:

¹³³ Бачинський Ю. Україна irredenta... — С. 137—138.

¹³⁴ Детально про ці події та роль в них «молодих радикалів» див. третій розділ даної дипломної роботи.

¹³⁵ Бачинський Ю. Україна irredenta... — С. 137—138. В листуванні з Михайлом Драгомановим стосовно даного «прогнозу» автор визнавав, що окрім декількох російських і польських газет і журналів він «не мав нічо під рукою, і з більше жерел не користав». — Ю.Бачинський. Україна irredenta. Третьє виданє... — С. 211—212.

Політична самостійність України, т. є. відрубність політична України, не лише взглядом [стосовно] Польщі, але також і взглядом Великоруси, умотивована тим, що не лише одній Польщі, але також і Великоруси, виставлена вона на перші стріли економічного і культурного визиску; обоім їм виставлена вона на жир, обі вони тягнуть з неї поживні для себе соки... Отже ставовище, яке займе Україна взглядом Польщі, таке саме становище буде мусіла заняти вона і взглядом Великоруси. Як проти Польщі, так і проти Великоруси буде вона мусіла виступити до бою; проти обох тих націй, буде мусіла добивати ся політичної відрубности, політичної самостійности. Самостійність політична України, то *conditio sine qua non* [обов'язкова умова] єї економічного і культурного розвою, усліве в загалі – можності екзистенції...¹³⁶

І далі вже в характерному патетичному стилі автор, як практикуючий політик, зводить сказане вище до дієвих гучних гасел:

Мож собі тепер представити, яка тяжка, відчайнна борба жде Україну; кілька посьвяченя, кілька енергії фізичної і духової прийде ся єї видобути з себе, кілька жертв матеріальних і крові зложити на жертвеннику вітчизни!¹³⁷ Буде се друга воююча Ірляндія. А період сей, найкрасший період життя української буржуазії. Україна – для себе! От і єї девіза. Вільна, велика, політично самостійна Україна, одна, нероздільна від Сяну по Кавказ! – се, єї прапор!

Діпнявши однак самостійности політичної, зісвинить ся вона, як і кожда інша буржуазія, скоро діпне своєї ціли. Та, тоді візьмесь уже за своє діло – українська соціальна демокрація¹³⁸.

В логіці Бачинського творення самостійної держави невіддільне від постання сильної національної буржуазії, що, своєю чергою, веде до розвитку «власного» українського капіталізму. «...Ідея національна, в сути річи ідея

¹³⁶ Бачинський Ю. Україна irredenta... – С. 67.

¹³⁷ З перспективи 2019 р. це, звісно, виглядає як чергове пророцтво Бачинського, що повністю справдилося.

¹³⁸ Там само. – С. 74.

буржуазийна [...] Національна держава, се характеристичне знамя новочасних, буржуазийних держав». Процес приходу національного капіталізму він правдиво вітає, залишаючись при тому соціал-демократом і орієнтуючись в майбутньому на соціалістичну перспективу:

Пізнанє тих відносин і тих чинних, наперед посуваючих факторів, що знаходять ся в лоні нинішніх відносин, відкритє розвоєвого права економічного новочасної суспільности, се і суть наукового соціалізму. – Завданєм соціальної демокрації – надати цілому рухови робітничому одноцільний напрям, котрий відповідав би тому розвоєвому економічному праву¹³⁹.

В певному сенсі Юліана Бачинського можна, таким чином, назвати «буржуазним революціонером». Не за визначенням його кінцевих цілей, але за тим відтинком нібито лінійного «історичного прогресу» на українських землях, з яким йому довелося мати справу. Невипадково відразу ж за проголошенням прагнення до політичної самостійності України він цитує «Маніфест комуністичної партії»: «Історія усіх існувавших дотепер суспільностей є історією борб клясових». X і XI розділи «Україна Irredenta» — вільний переказ Марксової політичної економії, історичного матеріалізму, теорії держави та основ комуністичної політики з посиланням на «класиків» і величезною (три сторінки!) цитатою з «Капіталу». Наповнений марксистськими кліше, розділ з аналітичної точки зору не становить інтересу. Окрім хіба того, що Бачинський в свої 22-23 роки непогано орієнтувався в головних роботах Карла Маркса, Карла Каутського та інших. За бажанням тут легко «підловити» автора на внутрішніх суперечностях, які пов'язані з його догматизмом. На сторінці 84 він, наприклад, стверджує, що «роля історична буржуазії уже скінчена», хоча десятком сторінок раніше доволі переконливо доводить, що у випадку України вона, буржуазія, ще

¹³⁹ Там само. – С. 75.

навіть не вийшла повною мірою на сцену, а всі прогресивні звершення її — лише попереду.

Бачинський прогнозує неминучу смертельну ворожнечу в Галичині, яка в недалекому майбутньому мусить виникнути між конкуруючими польською та рускою буржуазіями: «Борба економічна переходить рівночасно в борбу національну. Ту прецінь стоять проти себе і дві народности: велика господарка — Поляки, середна — Русини». В окремих місцях в його літературному стилі просвічує майже релігійний, старозавітний ентузіазм. Добру біблійну школу сина одного з провідних греко-католицьких діячів у Львові видно тут неозброєним оком. Наступний фрагмент настільки промовистий, що мусимо привести його тут повністю:

І настане борба, борба о існуванє двох капіталів — польского і руского, борба о екзистенцію двох кляс суспільних — рускої буржуазії і буржуазії польскої, завзята борба, повна посвяченя, борба двох «братних» народів, на жите і смерть... І антагонізм національний дійде зеніту... Відживе давна історія, відгребесь з архівів давні, припавші порохом, спомини «билич времен» — відживе страшна «традиція»... що сильно буде приймати ся між суспільністю рускою, бо знайде відповідний для себе ґрунт. А рівночасно, зацвите богацтвом і література руска і руска штука, пічне цвісти між Русинами і наука... А тоді розпічнесь і поворот «заблудших», сполячених синів, на лоно, покинутої колись ними «дорогої матери Руси-України»... Одна осталась ще твердиня польска — Львів! Хто знає... може на «вічну» памятку побіди, поставять Русини на однім з майданів львівських, бронзовий памятник Хмельницькому... а булава його, буде звернена — ід Зборови...

Між тим на порядку деннім, стояти буде вже квестія політичної самостійности України, квестія — національної української держави¹⁴⁰.

Задля розуміння інтелектуального контексту появи ідеї української

¹⁴⁰ Там само. — С. 54.

державності, корисно пригадати публікацію Едуарда фон Гартмана в німецькому часописі «Gegenwart», яка побачила світ на початку 1888 р. В тій статті йшлося про доцільність утворення на українських землях так званого «Київського королівства». Це мало би послабити Російську імперію в інтересах її геополітичних супротивників¹⁴¹. Сам Бачинський згодом дуже пишався тим, що запропонована ним в «Україна Irredenta» ідея національної державності «не являється такою утопійною як се дотепер видавалось», зокрема в резонансній статті Гартмана¹⁴². Степан Баран також зараховує до безпосередніх галицьких попередників Бачинського отця Василя Подолинського. Він відомий зокрема твором «Слово перестороги», написаним під час революції 1848 р. В «Слові», в якості одного з можливих сценаріїв, окреслювалось зростання самостійності українських земель, проте радше при федеративному устрої існуючих імперій.¹⁴³

З фрагменту в тексті «Україна Irredenta» про те, що «сучасна держава не є хлопською державою, а не будучи нею, не відчуває ся до обов'язку боронити його [селянина]»¹⁴⁴, може впливати сподівання Бачинського на утворення «хлопської», тобто народної, соціалістичної держави в майбутньому. Риторика про можливість і бажаність утворення такої держави внаслідок суспільного поступу характерна якраз для марксизму Другого Інтернаціоналу. Подібний погляд загалом не був притаманним самим Марксу і Енгельсу, які розглядали «диктатуру пролетаріату» радше в річищі початку скасування державності як такої¹⁴⁵. Відповідно, маємо тут справу вже з ревізованим, «зрілим» марксизмом часів підйому соціал-демократичного реформізму в Західній та Центральній Європі.

¹⁴¹ Ярослав Грицак. До генези ідеї політичної самостійності України... — С. 125.

¹⁴² ЦДІАЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 8, зв.

¹⁴³ Баран С. Перші українські державники-соборники (закінчення) // Орлик. — 1947. — Ч. 12. — С. 18. Стеблій Ф. І. Подолинський Василь Іванович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наук. думка, 2011. — Т. 8 : Па — Прик. — С. 308.

¹⁴⁴ Бачинський Ю. Україна irredenta... — С. 10.

¹⁴⁵ Див., наприклад: Карл Маркс. Громадянська війна у Франції. Та інше.

Проте Бачинський був би поганим спадкоємцем «батьків-засновників», якби відразу за тим не провів роз'янювальну роботу стосовно класової сутності будь-якого державного апарату:

Держава була все і всюди інституцією витвореною виключно з огляду на певну лише суспільну клясу, інституцією дбаючою виключно про інтереси тої кляси. Єї справедливість, то справедливість відповідаюча інтересам певних кляс, а не «абсолютна» справедливість, що уносить ся немовь десь у воздусі по над противним собі інтересами поодиноких кляс суспільних і дбає про добро цілого загалу, про добро всіх єї членів-горожан¹⁴⁶.

Місцями «Україна Irredenta» пропонує справді оригінальні ідеї, до яких світова марксистська думка дійде лише через десятки років. Так, змальовуючи механізми панування буржуазії в конституційній державі, автор висуває тезу про ключову роль спеціалізованих інтелектуалів задля впровадження класової влади. В опусі Бачинського ця ідея пропонується в цілком довершеному вигляді щонайменше за три десятки років до італійського комуніста Антоніо Грамші, якого вважають творцем концепцій «органічної інтелігенції», «громадянського суспільства», «гегемонії» та марксистської політології загалом¹⁴⁷.

Средства матеріальні і духові дають їй [буржуазії] перевагу і при виборах до парламенту і в борбі в самім парламенті. З одної сторони сила грошева, а где се можливо і цензус виборчий (та тама, що не впускає в парламент визискуваних нею, ворожих їй

¹⁴⁶ Бачинський Ю. Україна irredenta... — С. 10.

¹⁴⁷ Антоніо Грамші. В'язничні зошити. Вибрані записи / Пер. з іт. — Київ: Вперед, 2014. — 241 стор. А також: Eric Hobsbawm. How to Change the World: Marx and Marxism, 1840–2011. Little, Brown. Great Britain, 2011. — P. 314—343.

пролетарів), а з другої сторони, цілий ряд учених, людей з світовим знанєм, славні бесідники, і то з заводу уже, як адвокати, професори, — то сила що дає їй можливість від самого разу стати по над другі кляси і опанувати цілим парламентом — цілою державою¹⁴⁸.

За бажанням, в цьому та сусідніх фрагментах «Україна Irredenta» можна побачити також і низку суджень, навколо яких через цілих 80 років буде збудовано вкрай впливовий есей французького структураліста Луї Альтюссера «Ідеологія та ідеологічні апарати держави»¹⁴⁹.

З огляду на вищесказане слід зробити висновок: «Україна Irredenta» — це не тільки перша маніфестація ідеї державної самостійності та соборності України, але й достатньо цінний, оригінальний пам'ятник національної марксистської думки. Очевидно, недооцінений в цьому своєму амплуа.

Причини ж стрімкого поширення самостійництва в галицькому середовищі піля виходу «Україна Irredenta» друком, описані в наступному розділі дипломної роботи, першим почав пояснювати сам Юліан Бачинський:

Годить ся собі се зятямити. Ідея не є перворядним чинником в розвою суспільнім – хоч і є дуже сильним, але не є перворядним, що валить старі а укладає нові урядження в житю. Щоби ідея могла бути сплодною, потреба передовсім, щоби в самій суспільности знаходили ся уже такі елементи, котрі змогли би їй дати відповідний зміст. Інакше не зможе вона дійти до суспільности і прийнятись серед неї. Вона мусить отже виражати собою сформуловане певних бажань, котрі не свідомо або не ясно ще зарисовують ся в умах загалу, або принаймій, серед якоїсь одної частини його. Потреба отже передовсім матеріяльної основи. Але і потреба ще, щоби і та матеріяльна основа на стілько зміцнила ся і розвинула ся, щоби змогла витворити і певну атмосферу відповідних бажань, бо тоді лише ідея, виражаюча собою ті бажання, і зможе трафити до переконання загалу. – Одним словом – ідея, є лише виказанєм того, що вже в природний спосіб витворило ся серед загалу¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Бачинський Ю. Україна irredenta... — С. 30.

¹⁴⁹ Althusser L. Idéologie et appareils idéologiques d'Etat // Althusser L. Positions (1964–1975). Paris: Les Éditions sociales, 1976. P. 67–125.

¹⁵⁰ Бачинський Ю. Україна irredenta... — С. 96—97, примітки.

РОЗДІЛ III. НОВЕ ПОЛІТИЧНЕ МИСЛЕННЯ: РЕЦЕПЦІЯ «УКРАЇНА IRREDENTA» В ГАЛИЧИНІ ТА БУКОВИНІ (1894—1900)

У першому параграфі третього розділу ми зупинимось на відгуках і рецензіях, які Юліан Бачинський отримав після та — у випадку листування з патріархом української політичної думки Михайлом Драгомановим — до виходу «Україна Irredenta» в світ на початку 1896 року. Протягом декількох місяців після появи своєї праці в публічному просторі Бачинський констатував великий інтерес до неї: «Зі всіх сторін дістаю різні гратуляції [вітання. — М. О.], усно і писемно, від людей, котрих навіть не знаю особисто і ніколи від них гратуляцій не сподівався, а з другої сторони ні однієї не дістав я ще «нагани» — навіть Франко, котрий в своїм часі викинув мою працю з «Народу», заявив перед Будзиновським, що хоч в дечім зі мною не годиться, та мусить признати, що книжка написана з великим талантом»¹⁵¹.

Детально буде проаналізовано листування Бачинського з Драгомановим на тему «Україна Irredenta» та рецензії Івана Франка (1896 та 1900). Уважне прочитання цих текстів дозволяє повніше зрозуміти інтелектуальну ситуацію середини 1890-х років в галицькому соціалістичному українському русі, а у випадку Франка — також відстежити динаміку формування нового політичного мислення в радикальному таборі та за його межами. Двом іншим публіцистичним відгукам — «молодого радикала» Миколи Ганкевича та історика Мирона Кордуби — приділено дещо меншу увагу з огляду на їхній стислий, поверхневий та загалом компліментарний характер.

Друга частина розділу присвячена поширенню ідеї політичної самостійності України в середовищах двох нових партій, що зусиллями колишніх радикалів постали в Східній Галичині в 1899 році, — Української

¹⁵¹ ЦДІАЛ. — Ф. 372. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 7 зв.

соціал-демократичної партії (УСДП) та Української національно-демократичної партії (УНДП). Однак ще за декілька років до того, в грудні 1895, центральна теза «Україна Irredenta» увійшла в нову програму Русько-української радикальної партії. Спираючись в першу чергу на партійну пресу, протоколи зборів, листи та спогади учасників подій, у другому параграфі зроблена спроба реконструювати процес політичної інституціоналізації двох новонароджених модерних ідеологій в Галичині — українського марксизму та демократичного націоналізму. Обидві наголошували на потребі боротьби за самостійну Україну, наслідуючи програмну вимогу «молодих радикалів».

3.1. Критика, рецензії, вплив

Процес виходу «Україна Irredenta» розтягнувся у часі майже на три роки: з 1893, коли редактор головного друкованого органу радикалів «Народ» Михайло Павлик опублікував там початок розвідки Бачинського про еміграцію (вступна частина майбутньої книги), але відмовився друкувати продовження, бо «се філософія без фактів»¹⁵², й аж до появи книги окремим виданням на початку 1896 року в серії «Універсальна бібліотека» Дениса Лукіяновича. Осягнути політичний конфлікт всередині радикальної партії, під час якого з'являється текст Юліана Бачинського, можна лише зрозумівши характер ідеології Михайла Драгоманова, що довгий час була основою світогляду Івана Франка, Михайла Павлика та інших. Ярослав Грицак так описує ставлення «старших» радикалів до сучасного їм марксизму, яким захоплювались «молоді»: «Вони поділяли погляди М. Драгоманова на марксистську теорію як на соціалізм державних націй, націй з розвинутою промисловістю та сильним і організованим промисловим пролетаріатом. Досвід Галичини, аграрного краю з переважно сільським

¹⁵² Юліян Бачинський. Як я видавав «Українську еміграцію»... — С. 9.

населенням, змушував їх шукати інше розв'язання питання про соціальну опору соціалістичного руху»¹⁵³. Близький до народницького соціалізм, ліберальна проповідь свободи індивіда, федералізм та автономізм були для Драгоманова «трьома китами», на яких мала будуватись ідеологія національного руху.

Листування Юліана Бачинського з Михайлом Драгомановим, якому автор «Україна Irredenta» відправив рукопис своєї книги на рецензування, зав'язалось в липні 1894. Вчергове намагаючись хитрощами вплинути на Михайла Павлика, який навідріз відмовлявся друкувати повну версію тексту в радикальній пресі, Бачинський розраховував на прихильність Драгоманова. За задумом автора, після ознайомлення з «манускриптом» «Україна Irredenta» Драгоманов, користуючись своїм безумовним авторитетом в партії, міг би переконати непоступливого Павлика продовжити її публікацію в «Народі». Проте Бачинський гірко помилився: «Драгоманів, відписуючи, подав цілий ряд уваг, які всі разом і мали доказувати, що ціла «Україна ірредента», то один великий нонсенс»¹⁵⁴. Однак ще до того, в приватному листуванні з Павликом, Драгоманов вкрай різко оцінив нарис Бачинського про еміграцію, вступну частину «Україна Irredenta»: «Ліпше добра поезія нашого напрямку, ніж слова, слова, слова в статті про еміграцію в остатн. н-рі Народу»¹⁵⁵.

Вже на початку свого листа-рецензії Драгоманов у категоричній формі критикує методологічні засновки, з яких Бачинський виводить головні ідеї «Україна Irredenta»:

Ваша праця інтересна, бо зачипа з нових боків важні квестії, але хибує доктринерством певної школи. Ви знаєте, я не згоджуюсь з філософією історії і політики виключно

¹⁵³ Грицак Ярослав. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини... — С. 73.

¹⁵⁴ Юліян Бачинський. Як я видавав «Українську еміграцію»... — С. 9.

¹⁵⁵ Лист М. Драгоманова до М. Павлика. 17 (29) Марця // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876—1895). Том VII. (1892—1893). Зладив Михайло Павлик. Чернівці, 1991. Накладом «Руської Ради». — С. 189.

економічною, бо вважаю її за свого роду метафізику, а жите люцьке за занадто складне, щоб його пояснити лишень одним елементом. Але я нічого не маю проти і однобічної доктрини, коли вона веде до досліду нових фактів. На лихо марксісти, або ліпше енгельсісти рідко коли досліджують що, а просто а ргіогі чертять історичні і політичні фігури, часто зовсім фантастичні. Так робите і Ви¹⁵⁶.

Рецензент доволі лаконічно висловлює тут своє ставлення до сучасного йому марксизму, який у листі прямо називається «метафізикою». Драгоманов від початку наголошує на тому, що не збирається сперечатись, а хоче лише вказати на факти з роботи Бачинського, що здались йому непереконливими. Однак до свого вихідного пункту він раз-у-раз повертається й надалі: «Поправте сі явні фактичні помилки, — і тоді погляньте, що стане з Вашою доктриною». Він слушно критикує автора «Україна Irredenta» за його теорію про поділ Російської імперії під впливом відцентрових економічних тенденцій на три частини («Польща, Україна та Великоросія»), звертаючи увагу на те, що з пропонованої схеми «зовсім щезли Литва, Біло-Русь, Остзейські країни». Як і більшість пізніших рецензентів, Драгоманов підкреслює, що Бачинський майже повністю ігнорує статистичні дані, що, своєю чергою, різко знижує наукову вартість його глобальних висновків.

Лінію атаки на центральну ідею «Україна Irredenta» про національну державність Драгоманов розвиває наступним пасажем:

Ніякої різниці економічної між Гал. польською і руською не видно. — Націоналісти старіше всяких буржуазій. В новій Європі вони себе вже почували в XI ст. — В XVI ст. централізованою почина ставати Франція, а Нідерлянди не знають ніякої централізації, Англія ж зостає ся адміністративно централізованою, — коли політично централізувала ся вона вже в X ст. — Перечислюючи держави промислово буржуазні, Ви забули мабуть чи не головніці — Нідерлянди і

¹⁵⁶ Из переписки М. П. Драгоманова. Подает М. Павлик. 1-й лист М. П. Драгоманова до Юліяна Бачинського. 6/18 Жулья, 94. Софія // Жите і слово. 1897. Том 6. — С. 302.

Венецію, котрі під Вашу теорію не підходять. Культура німецька зовсім не упала в XVII ст. проти середніх віків, як і в середні віки зовсім не стояла вище французької, або нідерландської¹⁵⁷.

З точки зору осягнення дискурсу рецензії, тут важливо не так з'ясувати істинність наведених фактів і тверджень, як зрозуміти хід думок автора. Намагання Драгоманова вивести націоналізм аж з XI—XVI століть не витримують критики, виходячи з сучасних наукових поглядів на це питання¹⁵⁸, втім виразно окреслюють його бажання теоретично відокремити процес національного самоусвідомлення від постання капіталізму, про що йдеться в Бачинського. Джон-Пол Химка, міркуючи про зміст листування, слушно зауважує, що рецензент намагається уникати прямої розмови на тему політичної самостійності України, концентруючись здебільшого на методологічних і історичних питаннях¹⁵⁹. З подальших тверджень Драгоманова про те, що «розвал Туреччини нічого не має спільного з капіталізмом», «чорногорці й майноти про буржуазію і капітали не чули» і «хорватів од сербів ділить не економія, а релігія», слід зробити висновок, що він сприймає економічний детермінізм занадто буквально, від чого застерігали самі ж його батьки-засновники.

Відгук Михайла Драгоманова на рукопис «Україна Irredenta» завершується ще двома гостро полемічними випадками. Наступний фрагмент Бачинський цитує по пам'яті¹⁶⁰, адже останній аркуш першого листа Драгоманова був втрачений:

¹⁵⁷ Там само. — С. 303.

¹⁵⁸ І навіть з точки зору Бачинського, який, відповідаючи на цей випад Драгоманова, висловлює цілком модерний погляд на націєтворення: «Я про се нічо не знаю. Знаю тільки, що тоді було лише сильне почуття одноплемінності, і що тоді про ніяку націю не було бесіди. Нація почала витворювати ся доперва пізнійше і то на основі не племінній, на основі прилежности до одного і того самого племені, а на основі радше територіальній, і то вже після змішання кількох племен в одне суспільне тіло, — тай то доперва в часах розвитку міст». І далі: «Задля тих кількох осіб не можна перечити тому, що націоналізм в ґрунті річи таки ідея пізнійша, новочасна, і що свою ролю вона почала відігравати доперва в новійших часах». — Ю.Бачинський. Україна irredenta. Трете видане... — С. 192, 194.

¹⁵⁹ John-Paul Himka. Young Radicals and Independent Statehood: The Idea of a Ukrainian Nation-State, 1890-1895 Author(s): John-Paul Himka Source: Slavic Review, Vol. 41, No. 2 (Summer, 1982). — P. 226.

¹⁶⁰ Цитати з листів самого Юліана Бачинського наведені за додатком до третього видання «Україна Irredenta», який містить їхню повну версію. Михайло Павлик в публікації листування в «Житє і слово» за власним бажанням скорочував відповіді Бачинського, проте не Драгоманова. Див.: Юліан Бачинський. Вступна увага до першого

Маніфест Комуністичний обертаєть ся в застарілу схолястику, подібно свому оригіналу — брошурі абб. Сея про Третий Стан; в практиці, самі німецькі і французькі комуністи ідуть проти неї [...] Мені просто здаєть ся, що славянські соціялісти носять стару моду лишень тому, що вона коштує всего 50 сант. і увільняє від праці — думати своєю головою¹⁶¹.

Автор «Україна Irredenta» дещо непевно відбиває цей закид, згадуючи про те, що саме «почуття класової відрубності», тобто ідеологічна твердість, забезпечило могутність західноєвропейського робітничого руху. І далі переходить в контрнаступ: «Як уважаю, Вам не подобаєть ся власне таке відграничуванє кляс, — Ви раді би бачити спільне і згідне діланє цілої суспільності без «всяких диктатур партійних і клясових [...] Колись, як кляс не буде, проголошувати клясову боротьбу і т. п. було би смішним і дурним, так, як було би смішним і дурним голосити нині фразу Сея»¹⁶². В цих розумуваннях відчуваєть ся типово марксистський наголос на критиці так званого утопічного соціалізму, який у багатьох своїх варіаціях відкидає чіткий поділ суспільства на антагоністичні класи¹⁶³. Дійсно, Драгоманову як політичному теоретику не був властивий «класоцентризм». Як і більшість напрямів східноєвропейського народництва, драгоманівська школа соціалізму робила ставку радше на пригноблені верстви загалом, аніж на промисловий пролетаріат чи навіть селянство «в чистому вигляді»¹⁶⁴. Слідом за кардинальними відмінностями у епістемології (позитивізм Драгоманова vs. історичний матеріалізм Бачинського), різними позиціями в національному питанні (федералізм vs. самостійництво), наведені епізоди з листування дозволяють виділити ще одну лінію розламу між

видання Листування 1900 р. // Ю.Бачинський. Україна irredenta. Третє виданє... — С. 176.

¹⁶¹ Там само. — С. 182.

¹⁶² Там само. — С. 220, 221.

¹⁶³ Пригадаємо, зокрема, критику домарксівського соціалізму в тому ж «Маніфесті комуністичної партії».

¹⁶⁴ На тему соціальної теорії Михайла Драгоманова див., наприклад: Анатолій Круглашов. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. Чернівці: Прут, 2000. — С. 102—180.

конкурентними дискурсами двох мислителів — відмінності в соціологічній теорії (умовно: суспільство vs. клас). Зрештою, Бачинський навіть не приховує того факту, що одна з цілей створення «Україна Irredenta» — це пропаганда марксизму як знаряддя для пізнання та змінення світу серед галицьких українців:

Нехай буде, що марксівська теорія фалшива [так інтерпретує слова Драгоманова сам Бачинський. — М. О.], та нехай вже раз і довідають ся про неї Українці, нехай вже раз мають про неї яке понятє. Так само й що до методи, якої я ужив в своїй праці, т. зв. матеріялістичної історіозофії (марксівської). Нехай буде, що й вона фалшива, та нехай же і про неї довідають ся вже раз Українці. До сего часу вони не знають єще жадної методи. Се також так довше не може бути¹⁶⁵.

Переписка Юліана Бачинського з Михайлом Драгомановим становить особливо виразний приклад того, що сучасні політичні мислителі Ернесто Лаклау та Шанталь Муфф¹⁶⁶ називають конфліктом дискурсів. Діалог у листуванні між громадівським соціалізмом Драгоманова та «класичним» марксизмом Юліана Бачинського містить в собі фактично всі основні тези, що звучали під час ідеологічного зіткнення «молодих» і «старших» радикалів протягом першої половини 1890-х років. Таким чином, критика Драгомановим «Україна Irredenta» є парадигматичною для старшого покоління радикалів загалом, які — варто нагадати — в 1870—1880-х роках пережили «соціалістичне навернення» головно під його впливом¹⁶⁷.

Перший публічний відгук Івана Франка на брошуру Бачинського був

¹⁶⁵ Ю.Бачинський. Україна irredenta. Третє виданє... — С. 226.

¹⁶⁶ E. Laclau. Ch. Mouff. Hegemony and Socialist Strategy. Verso (New Left). 1985. 197 p. The Making of Political Identities. Verso. 1994. — 304 p. Огляд теорії дискурс-аналізу Лакло та Муфф дивіться у: Йоргенсен, Марианне В., Филлипс, Луиза Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод/ Пер. с англ. — 2-е изд., испр. — Х.: Изд-во «Гуманитарный центр», 2008.

¹⁶⁷ Грицак Ярослав. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). — К.: Критика, 2006. — С. 178–188.

опублікований в радикальному часописі «Жите і слово» за 1895 рік. Тут має місце певна плутанина з датами. За браком фінансування шоста книга «Жите і слово» (за жовтень-листопад 1895), про яку йдеться, побачила світ лише навесні 1896, що дало змогу Франкові доповнити її власне своєю рецензією на «Україна Irredenta»¹⁶⁸. Сама ж праця Юліана Бачинського з'явилась на полицях на початку 1896 р., хоча перше її видання було офіційно датоване 1895¹⁶⁹. Виходячи з того, що Бачинський, виступаючи на з'їзді РУРП 29 грудня 1895, за його виразом, «погрожував» присутнім, що «за тиждень-два появиться в друку «Україна Irredenta», і вона дістанеться до рук українського загалу»¹⁷⁰, а перші змістовні відгуки на публікацію почали надходити ще до кінця зими, книжка вийшла з друкарні протягом січня-лютого 1896 року¹⁷¹.

Розмові безпосередньо про зміст твору Бачинського в першій рецензії Франка передує розлогий екскурс (більша половина статті) на тему економічної, політичної та культурної історії «обох Україн», що покликаний показати читачеві генеалогію тодішнього політичного мислення в Галичині. Наприкінці свого тексту письменник зізнається, що розцінює «Україна Irredenta» головним чином як значущий «прояв національної свідомості» українців, а не наукову розвідку, і тому вважає важливим окреслити в загальних рисах шлях еволюції цієї свідомості, в першу чергу на галицьких землях. Обговорення поглядів Михайла Драгоманова на подальших сторінках приводить автора рецензії до, власне, русько-українських соціал-демократів і «консеквентних» марксистів, які, за Франком, прагнуть «погодити космополітичні доктрини соціальної демократії з українським націоналізмом, марксістський «матеріалістичний світогляд» з

¹⁶⁸ Іван Франко. XXII. *Ukraina irredenta* // Жите і слово. 1895, т. 4, Кн. 6. - С. 470 – 483.

¹⁶⁹ Хронологічні обставини публікації прискіпливо простежив Євген Нахлік: Франкова рецензія «Україна Irredenta». Інтернет-журнал «Zbruc», 4.08.2016 // Режим доступу станом на 13.03.2019: <https://zbruc.eu/node/54518>.

¹⁷⁰ Юліан Бачинський. Як я видавав «Українську еміграцію»... – С. 11.

¹⁷¹ Це підтверджує Михайло Павлик. – Жите і слово. 1897. Том 6. – С. 236.

даними української історії»¹⁷².

Загальний дух Франкової рецензії на «Україна Irredenta» може бути охарактеризований як делікатна оборона конвенційних на той момент для руських радикалів драгоманівських позицій в національному питанні. Перед тим, як почати предметний розбір книги Бачинського, Франко прямо докоряє останньому та іншим «молодим», що соціалістами всі вони стали властиво під впливом Драгоманова¹⁷³, але на «словах від нього відхрещуються, вважають його репрезентантом застарілих доктрин, а себе далеко поступовішими і консеквентнішими [послідовнішими. — М. О.] від нього». Оборона персональної честі та авторитета Драгоманова, одним з найбільш ревних учнів якого довгий час являвся сам Франко, певною мірою зумовила специфіку позиції «старших» в численних дебатах з молодими марксистами та націоналістами всередині РУРП.

Порівнюючи «Україна Irredenta» з іншою соціалістичною брошурою, виданою за декілька років до того в Західній Європі російською мовою під назвою «О безвыходности украинского социализма» (йдеться про текст соціал-демократа Осипа Полінковського, опублікований в Женеві 1891 року та приурочений до другого з'їзду РУРП)¹⁷⁴, Іван Франко резонно зауважує, що їхні автори, виходячи з однієї й тієї ж філософської та методологічної школи, тобто тогочасного європейського марксизму, доходять діаметрально протилежних практичних висновків:

Автор «Безвыходности», опираючись на даних економічного розвитку і соціал-демократичнім толкованні тих даних, доказує з незвичайним жаром, що українська нація не

¹⁷² Там само. — С. 480.

¹⁷³ «Бо ж не забуваймо, що й соціалістами ті люди поробилися в значній часті під впливом Драгоманова і українського націоналізму насасалися обік Шевченка головно з його писань», — там само.

¹⁷⁴ Див.: Грицак Я. До генези ідеї політичної самостійності України... — С. 137—138.

існує, не може і не повинна існувати, що всі заходи українофілів і націоналістів, щоб її витворити, — пуста і з поступового погляду шкідлива, ретроградна забавка. Ю. Бачинський, опираючись на тих самих даних і на тій самій філософії, доказує, що Україна не тільки існує, але мусить швидше чи пізніше статися самостійною державою, витворити свою літературу і штуку [мистецтво. — М. О.], зукраїншити всі різnorodні елементи на своїй території, а бодай скупити їх довкола спеціальних українських інтересів економічних¹⁷⁵.

Франко радить обом авторам уважно придивитися до власних доктрин і методів, якщо вони в кінцевому рахунку продукують настільки різні картини актуальної реальності, та закликає їх бути скромнішими. Втім, він віддає Юліанові Бачинському належне як літератору («брошура написана з безперечним талантом») та теоретику («автор чимало думав»). Але водночас — і тут ми майже дослідно відчитуємо позицію Драгоманова — Франко звинувачує Бачинського в абстрактному мисленні, оперуванні занадто «простими» фактами, які, на переконання письменника, не можуть в чистому вигляді існувати навіть в межах наукового історичного мислення. Власне, догматизм був одним з основних гріхів «молодих радикалів» в очах їхніх старших товаришів. Рецензент не приховує своєї іронії: Бачинський, на його думку, «дуже добре» впорався з тією частиною книги, що присвячена візії майбутнього, але відверто слабо дає собі раду з питаннями історії та сьогодення України.

Аргумент про схильність Бачинського, як зрештою і більшості «молодих радикалів», до догматизму та абстрактного мислення ілюструється Франком на прикладі використання в «Україні Irredenta» специфічної марксистської термінології. Рецензент не знаходить в сучасному житті Галичини ані буржуазії, ані пролетаріату в класичних формах, дорікаючи соціал-демократам використанням готових настанов з Марксового «Капіталу». Продовжуючи ту ж лінію критики, Франко переконливо демонструє, як легковажно Бачинський у

¹⁷⁵ Іван Франко. XXII. *Ukraina irredenta* // Житє і слово. 1895, т. 4, Кн. 6. — С. 480.

своєму тексті «деконструює» такі надскладні суспільні явища, як релігія, національність і держава: мовляв, все це, з марксистської точки зору, є «витворами буржуазії». Іронія, властива стилю рецензії, часом переходить у сарказм, який Франко, тим не менш, не забуває супроводжувати цілком конкретними екскурсами в економіку:

Бодай-то мати такий делікатний світогляд! Кілька формулок — і чоловік кований на всі чотири ноги, попросту бери та й мудрість ложкою черпай. А що найцінніше, так це те, що при допоміж цього світогляду вся будучина відкрита перед тобою, мов на долоні. Приємно поговорити з таким чоловіком. [...] Не бійтеся, автор ані словом не заїкнувся, які це ті «одні і ті самі галузі промислу» плакає Конгресівка [Мається на увазі Конгресова Польща у складі Російської імперії. — М. О.], Московщина і Україна; для нього досить сконстатувати «простий факт», хоча би цей простий факт був і простою нісенітницею. Адже ж цукроварство, так могутньо розвине на Україні, що може рівнятися з чільними цукроварними краями в Західній Європі, не стоїть так високо ані в Конгресівці, ані в Центральній Росії власне для того, що український ґрунт і клімат йому сприяє, а в тамтих краях ні¹⁷⁶.

Критичний тон рецензії помітно пом'якшується в останньому її абзаці, де Іван Франко пробує підбити висновки стосовно значення «Україна Irredenta» для галицького українства, а разом окреслює своє власне ставлення до Бачинського як політичного мислителя. Автор рецензованої брошури, пророкує Франко, обов'язково «виросте з соціал-демократичного доктринерства»¹⁷⁷ і може принести чимало користі як дослідник, особливо якщо «вдасться в старанніші

¹⁷⁶ Там само. — С. 482.

¹⁷⁷ Зрештою цей прогноз Франка виявився хибним, адже на відміну від В'ячеслава Будзиновського, Володимира Охримовича та деяких інших лідерів «молодих радикалів», Юліан Бачинський залишився переконаним марксистом принаймні до 1933 року, коли він з ідейних міркувань переїжджає в Радянську Україну. Відомо, що через рік Бачинський був заарештований НКВС і звинувачений в «контрреволюційній діяльності». В 1940 році його життя трагічно обірвалось в одному з таборів ГУЛАГу. Змістовний огляд донедавна малознаних обставин, пов'язаних з останніми роками Юліана Бачинського, був зроблений Керстін Йобст: Kerstin S. Jobst. Marxismus und Nationalismus: Julijan Bačyns'kyj und die Rezeption seiner «Україна Irredenta» (1895/96) als Konzept der ukrainischen Unabhängigkeit?, in: Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas, N.F. 45 (1997). — S. 34. Також див.: Юрій Шаповал. Винним себе не визнаю. (Невідомі сторінки з біографії Юліана Бачинського) / Ю. Шаповал // Розбудова держави. — 01/1996. — N1. — С. 52—57.

студії над конкретними фактами». Франко закликає свого молодшого товариша продовжувати аналітичні вправи в обраному напрямі. «Україна Irredenta» ж, незважаючи на її недоліки, посяде, на думку письменника, помітне місце в історії світоглядної еволюції галицьких русинів-українців. Суспільна важливість «Україна Irredenta» для Франка полягає як раз в тому, що вона є «факт нашого політичного життя», «прояв національного почуття та національної свідомості». Він визнає, що робота Бачинського стала першою в галицькому політичному просторі маніфестацією певного самостійницького погляду на національне питання, що претендує на науковість, але водночас походить з потреби «розуму та душі» автора. З властивою всім великим поетам інтуїцією Іван Франко пише:

Може прогрішуся проти матеріалістичного світогляду, коли скажу, що такі потреби так само, як і потреби життя матеріального, родять великі історичні події. А раз відчута буде — у кого з національних, у кого з економічних причин — потреба політичної самостійності України, то справа ця вийде на порядок денний політичного життя Європи і не зійде з нього, поки не осущиться¹⁷⁸.

Виходячи з цього фрагменту, можна було б вирішити, що рецензент солідаризується із закликом до боротьби за незалежну українську державу вже тут і зараз, проте Франко відразу ж уточнює: «політична самостійність» для нього зовсім не конче означає «цілковитий сепаратизм від Росії» (і від Австрії). Навпаки, «політична самостійність можлива і в зв'язку з Росією, при федеральнім її устрою».

Наступної помітної порції критики від Івана Франка на сторінках преси «Україна Irredenta» дочекалась тільки через майже п'ять років, коли в продаж надійшло її друге видання, яке Бачинський супроводив публікацією своєї переписки з Михайлом Драгомановим. «Літературно-науковий вістник» згадує

¹⁷⁸ Іван Франко. XXII. *Ukraina irredenta* // Житє і слово. 1895, т. 4, Кн. 6. — С. 482.

про нове видання в огляді свіжих книжок за жовтень 1900. Залишаючи осторонь обурення Франка стосовно «пари брехень», до яких нібито вдався на його адресу Бачинський в додатку до другого видання «Україна Irredenta»¹⁷⁹, «Вістник» в особі рецензента віддає належне головній ідеї книги:

Що сей твір діждав ся другого видання, значить, читаєть ся не вважаючи на неможливий, чисто схолястичний жаргон, се треба покласти на карб тої основної думки, яка чинить головну вартість книжки — думки про потребу розвивання української національності, хоча сучасна наука має на се багато справедливійших і сильніших доказів, ніж їх умів підібрати автор¹⁸⁰.

Акценти Франкової критики тут розставлені дещо інакше, ніж в першому його тексті на цю тему. Основна відмінність — відсутність помітних сумнівів у правильності центральної політичної тези «Україна Irredenta». «Потреба розвивання української національності» визнається головною її вартістю, хоча щодо догматичних марксистських поглядів і відповідного стилю аргументації Юліана Бачинського Франко залишається невблаганним і звучить навіть більш жорстко: «Є се друге, незмінене видане сего твору, найкращого взірця галицької схолястики, нащепленої марксівською фразеольогією». Не можна сказати також, що письменник стримує себе в емоційних епітетах:

Повне незнане фактів і погорда до них, вигідне пливанє в будущині, де ніхто не може сконтролювати автора, загалом його замилуванє до льогічних конструкцій замісь обсернованя дійсного жита і звязана з сим гордість чоловіка, що знає все — ось що характеризує автора і

¹⁷⁹ Обидві історії зосереджувались на конкретних дрібних випадках, згаданих Бачинським у новій публікації його листування з Драгомановим. Перший був пов'язаний з тим, що Франко нібито неправомірно відібрав слово в одного з селян на зборах політичного товариства «Народна воля» в Коломиї у липні 1893, а другий стосувався його виступу в Кракові «на захист» так званих хлопських майоратів. З'ясування обставин цих другорядних подій та їхнього обговорення у вузьких колах пострадикалів не входять до теми даної дипломної роботи.

¹⁸⁰ Літературно-науковий Вістник, 1900, т. X, кн. 4, ч.10 (за жовтень). — С. 55.

вказує в ній епігона не Маркса і Енгельса, а Томи з Аквіну або Рамона Люлія¹⁸¹.

Бачинський в очах Івана Франка станом на 1900 рік, здається, виступає кимось, хто бажає бути «святішим за Папу римського» в своєму сутнісно релігійному ентузіазмі щодо марксизму як «єдино правильної теорії». Письменник називає автора «Україна Irredenta» епігоном навіть не самих Маркса та Енгельса, а Фоми Аквінського та Раймунда Луллія, каталонського проповідника, богослова та логіка XIII—XIV століть, відомого своїм твердженням про принципову можливість злиття філософії та теології¹⁸². Неважко знову помітити тут, принаймні на риторичному рівні, вплив драгоманівських поглядів стосовно західноєвропейської соціал-демократії, що були оглянуто вище. Можна також припустити, що на роздратований тон Франка в цьому тексті вплинули його остаточний відхід від соціалізму та певною мірою — посилення особистого несприйняття персони Бачинського.

Як і у випадку з відповіддю Драгоманова на рукопис «Україна Irredenta», обидві публікації Івана Франка зосереджуються на висвітленні догматизму, доктринальної зарозумілості, що полягає в ігноруванні молодими марксистами складності та багатовимірності реального життя. Михайло Драгоманов, як і створена ним в 1870—1880-х роках політична школа галицького радикалізму, не прагнув до зведення своїх строкатих поглядів до єдиної, внутрішньо послідовної та логічної системи¹⁸³. Поступова народницька суміш із соціалістичних, ліберельних і анархічних елементів з виразними національними акцентами була тим самим «первинним бульйоном», з якого рано чи пізно могли постати вже достатньо чітко формалізовані модерні ідеології, адже вона містила в собі їхні зародки. Однак це зовсім не означало, що старий та усталений світогляд мав

¹⁸¹ Там само.

¹⁸² Mark D. Johnston, *The Spiritual Logic of Ramón Llull*, Oxford: Clarendon Press, 1987.

¹⁸³ Драгоманов як політичний теоретик // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том I. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дещиці, Г. Киван, Е. Панкєвої — К.: Основи, 1994. С. 299—347.

здати власні позиції без бою.

Роль Михайла Драгоманова в процесі народження модерної політики в Галичині є амбівалентною. З одного боку, саме він заклав підвалини дійсно політичного мислення про українську ідентичність серед галицько-руських активістів. З іншого ж — особливості синкретичної ідеології, яку Драгоманов цілеспрямовано культивував серед своїх adeptів, з якогось моменту почали гальмувати хід модернізації політичної культури в самій радикальній партії. Як відмітив більш ніж через 30 років Бачинський, Драгоманов «прорубив галичанам вікно до Європи [...] Правда, через се вікно різні люде різно бачили ту Європу, але — всеж таки вже раз подивлися на неї»¹⁸⁴. Безумовно, боротьба «молодих» радикалів проти «старших» була повстанням проти Михайла Драгоманова та його ідеологічної школи. Слушним в цьому контексті виглядає питання, чи випадково ідея самостійної України почала стрімко завойовувати позицію за позицією в радикальному середовищі відразу ж після смерті Драгоманова влітку 1895? Проте в кожному разі без грандіозної інтелектуальної роботи, проробленої ним протягом кількох десятиліть, поява нового, самостійницького, політичного мислення серед галицьких соціалістичних інтелектуалів навряд чи була би можливою. Значення Драгоманова для еволюції радикальної думки чудово підсумував Джон-Пол Химка:

Хоча молодий радикалізм був повстанням проти Драгоманова та його ідей, Драгоманов, у певному сенсі, поклав початок пропаганді незалежності. Він був першим представником українського руху, який думав політично. І, як показали його власні праці, як тільки українське питання було поставлене в політичний контекст, ідея української державності повинна була піднятися, принаймні як теоретична можливість¹⁸⁵.

¹⁸⁴ Юліан Бачинський. Як я видавав «Українську еміграцію». — С. 16.

¹⁸⁵ John-Paul Himka. Young Radicals and Independent Statehood... — P. 230.

Таким чином, еkleктичне політичне вчення Михайла Драгоманова, що протягом майже 20 років володіло думками руської поступової молоді, може бути ретроспективно охарактеризоване як один з «містків», перехідних етапів до кристалізації відразу двох новочасних політичних течій на українському ґрунті — марксизму та націоналізму¹⁸⁶. Ці дві ідеології протягом першої половини ХХ ст. змагались за право стати прапором модернізаційного проекту на українських землях. Відповідно до міркувань Александра Гершенкрона, ідейно-політичні чинники здатні відігравати принципову роль для проведення форсованого осучаснення відсталих країн, тож боротьба між українським соціалізмом і націоналізмом стосувалась в тому числі практичного бачення форми та змісту даного процесу¹⁸⁷. Саме з появою нових політичних партій пов'язував перехід до «епохи модернізму» в Галичині Іван Лисяк-Рудницький¹⁸⁸.

Важливо підкреслити, що український модерний націоналізм і марксизм з'являються наприкінці 1880-х — на початку 1890-х років у галицькому інтелектуальному просторі спочатку як нерозривне ціле, репрезентоване «молодими радикалами» та різко протиставлене федералізму та ліберальному народництву Драгоманова. І навіть після розходження двох молодих течій з появою нових партій в 1899 році вони продовжували переживати взаємний ідеологічний вплив. Публікація праці Бачинського та вкорінення ідеї політичної самостійності України в галицьких соціалістичних групах засвідчили пріоритетність проекту створення національної держави для українського марксизму, як і для табору, пізніше званого під назвою націонал-демократів. УНДП, своєю чергою, може бути в сучасних термінах визначена як лівоцентристська партія з потужними соціальними акцентами. Зрештою, підкреслено «народний» та визвольний характер націоналізму на ранніх стадіях

¹⁸⁶ Загальний огляд світового двобою між двома ідеологіями протягом ста років з середини ХІХ по середину ХХ століття див. в: Шпорлюк, Роман. Комунізм і націоналізм... — 479 с.

¹⁸⁷ Гершенкрон, А. Экономическая отсталость в исторической перспективе / А. Гершенкрон; научн. ред. А. А. Бельх; перевод с англ. А.В. Бельх. — М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2015. — С. 83—85.

¹⁸⁸ Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в ХІХ ст. // Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою: Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. — Мюнхен: Сучасність, 1973. — С. 75.

його розвитку простежується майже повсюдно в Європі¹⁸⁹, тож український випадок тут не є виключенням.

Стислий переказ «Україна Irredenta» авторства Микола Ганкевича, приятеля та однопартійця Бачинського по фракції «молодих радикалів», був опублікований наприкінці лютого 1896 року в двох номерах чернівецької газеті «Буковина»¹⁹⁰. Оглядач не приховує того, що його завданням було «подати в головних рисах зміст студії п. Бачинського», не вдаючись в критику. Ганкевич так описує привід для написання книги та питання, які вона ставить:

Еміграція мужиків ставить автора перед питань, де лежить її властива причина, а відповідь на се питання наводить его на цілий ланцух ріжнородних квестий, дотикаючих руско-українського народу в Австрії і в Росії. Всі більше менше годять ся на се, що матеріальна нужда гонить галицьких селян з рідного краю, але не всі годять ся на те, де лежить причина сего з'явища¹⁹¹.

Подальше соціальне розшарування села, зростання антагонізмів з поляками та в першу чергу потреба подолання штучної відсталості Галичини, що культивується імперським домінуванням Відня, приводять українців «до поставлення отверто і ясно в політичній програмі політичної самостійности Руси-України»¹⁹². Ганкевич вітає відвертість Бачинського у проголошенні власних поглядів, зокрема схвалює назву, вибрану автором для книги: один з перекладів словосполучення «Україна Irredenta» — «Україна незалежна» чи «Україна об'єднана»¹⁹³. Єдине критичне зауваження, яке присутнє в публікації, стосується

¹⁸⁹ Шпорлюк Роман. Комунізм і націоналізм... — С. 157.

¹⁹⁰ Ганкевич М. Квестия українська в сьвітлі критики соціалістичної (Україна Irredenta. По поводу еміграції. Суспільно-політичний скіц. Написав Юліан Бачинський. Львів 1895) / Г. М. // Буковина. 1896. Річник XII. № 46. — 27.ІІ/10.ІІІ; № 47. — 29.ІІ/12.ІІІ.

¹⁹¹ Там само. — №46, с. 1.

¹⁹² Там само. — №47, с. 1.

¹⁹³ Ігор Бегей зауважує, що вислів «Україна Irredenta» може бути трактований і як «Україна урямлена» і як «Україна незалежна, возз'єднана». Сам Юліан Бачинський, на думку історика, обирав назву, озирюючись на приклад сучасного йому італійського ірредентизму: Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник... —

«майже одностороннього» провадження автором своєї основної думки протягом всього тексту. В приватному листуванні Ганкевич не так делікатно висловлювався стосовно цієї особливості викладення, притаманної книжці Бачинського. В листі до Охримовича він питає: «Чи Ти читав «Україну irredent-u»? Ціла стаття — то квінтесенція «прямолинейности». Товарова продукція — буржуазія і пролетаріат — воля політична в Росії — кінець Австрії — буржуазія українська — радикалізм національний сеї буржуазії. — etc. etc. etc»¹⁹⁴. Слідом за Франком Микола Ганкевич вказує на те, що Бачинський та вже згаданий Осип Поліньковський виводять свої дуже різні висновки з однієї марксистської доктрини, і жоден з них не бачить в цьому методологічних проблем.

Більш глибокий характер має стаття про «Україна Irredenta» в літературно-політичному часописі «Зоря» за першу половину червня 1896 р¹⁹⁵. Рецензент, Мирон Кордуба, підступається до аналізу та переказу «Україна Irredenta» з економічного боку, слідом за Бачинським починаючи свій текст з обговорення питання еміграції. Він хвалить автора вже за саму лише спробу проаналізувати цю тему «на основі найновіших вислідів, до яких дійшли науки соціальні на заході»¹⁹⁶. В соціально-економічному підході, який «пристосовує виводи Енгельса та Маркса до галицьких відносин» полягає, на думку рецензента, оригінальність праці Юліана Бачинського.

Оповідуючі основні ідеї «Україна Irredenta», Кордуба детально зупиняється на стані галицького господарства, підкреслюючи тезу про пролетаризацію селянства та відсутність в регіоні української національної буржуазії:

Само що собі наш стан селянський призначений на неминучу за гладу. Остаточним вислідком сего процесу економічного буде се, що з одної сторони повстануть величезні

С. 21.

¹⁹⁴ ЦДІАЛ. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 30.

¹⁹⁵ Кордуба М. [Рец. на кн.]: Бачинський Ю. Україна irredenta: Суспільно-політичний скіц // Зоря. — 1896. — 1 (13) черв. — Ч. 11. С. 217—218.

¹⁹⁶ Там само. — С. 217.

лятіфундії, а з другої останеся маса пролетарияту [...] Той процес перебули вже інші краї; вивласнений пролетарият виємігрував до міст і став на услуги фабричному промислови. Галичина опинилась однак у винятковому стані. Вона не перейшла ще потрібної еволюції, не витворила буржуазії, не має майже жадного промислу фабричного. Ізза того у нас не відбувається еміграція до міст, але поза границі краю¹⁹⁷.

Як професійний історик, Мирон Кордуба демонструє неабияку прогностичну точність, коли припускає можливість не тільки спроби запровадження елементів конституційної монархії в Російській імперії, але й її розпад на національні держави в недалекому майбутньому. Така ж драматична доля може чекати й на Австро-Угорщину. Саме в цьому контексті він розглядає центральну тезу тексту Бачинського: «Остаточним результатом виводів автора є переконанє, що той розклад на держави національні витворить політично незалежну Україну від Сяну по Кавказ». Ніде, однак, у своєму тексті рецензент не окреслює чітко власного ставлення до цього «остаточного висновку». Якою мірою це зумовила редакційна політика «Зорі», а якою — невизначеність самого автора в даному питанні, з'ясувати важко. Оцінка ж марксистської методології, використаної в праці, почасти збігається з Франковою, але є більшою мірою компліментарною: «Багато там догматизму, але ще більше правд, з якими сперечатись годі»¹⁹⁸.

Відсутність у Кордуби чіткої партійно-політичної ідентифікації не дозволяє зарахувати цей текст до категорії соціалістичної / радикальної критики. Загалом же рецензія написана з симпатією та глибоким теоретичним зацікавленням викладеними в брошурі Бачинського міркуваннями. Це може свідчити про інтелектуальний вплив, який спричиняли на Мирона Кордубу, що в другій половині 1890-х років вчився і працював у Відні¹⁹⁹, столиці

¹⁹⁷ Там само. — С. 218.

¹⁹⁸ Там само.

¹⁹⁹ Стеблій Ф. І. Кордуба Мирон Михайлович // Енциклопедія сучасної України : у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. — К., 2014. — Т.

«австромарксизму», тодішні соціалістичні течії.

Варто пригадати також стрімке поширення популярності ідеї політичної самостійності України серед галицьких активістів, які в другій половині 1890-х років утворили генерацію молодшу за «молодих» радикалів. Як писав значно пізніше член УНДП і Українського націонал-демократичного об'єднання (УНДО), держсекретар в питаннях земельних справ першого уряду ЗУНР (1918—1919) Степан Баран,

«Україна ірредента» добула тоді широке і вдячне зрозуміння серед галицько-української інтелігентської молоді, студентів університету і учнів вищих гімназійних клас. Я читав її як учень вищої гімназії в рік чи два по її появі і пригадую собі добре, яке величезне враження справила вона на мене і на моїх товаришів самбірської державної польської гімназії, в якій українці творили більшість — тоді вже одинокий випадок у краю. «Кобзар» Шевченка, що його знали ми в тоді оголошеній цілості, і «Україна ірредента» Бачинського, як теж деякі твори Івана Франка, зробили нас, старших гімназистів і студентів, українськими державниками і соборниками. Подібний духовний процес пройшла українська молодь і інших східньо-галицьких гімназій при кінці мин. сторіччя ще перед появою «Самостійної України» Миколи Михновського²⁰⁰.

В тій же статті Баран називає Бачинського першим конструктором самостійницької та державницької ідеї, що дав своїм твором «ширші ідеологічні і суспільно-економічні основи»²⁰¹. В другій половині 1890-х спостерігалось швидке зростання рівня самоорганізації учнів старших класів і студентства на національній основі, які потребували теоретичного обґрунтування для своєї пасіонарної позиції. Пізніше широко відомий виступ представника галицької української молоді Ісидора Голубовича на Шевченківських урочистостях 17 березня 1897 р спричинив резонанс серед слухачів. Голубович прямо говорив

14 : Кол — Кос. — С. 464—465.

²⁰⁰ Баран С. Перші українські державники-соборники // Орлик. — 1947. — Грудень — Ч. 12. — С. 19.

²⁰¹ Там само — С. 18.

про те, що «ціль наших змагань — це самостійність України»²⁰², причому в її «природних кордонах», тобто від Сяну по Кавказ, за відомим закликом Бачинського²⁰³. Активізація студентського руху згодом допровадила до появи нових політичних проектів галицької української молоді, які стояли на самостійницьких позиціях. Одним з них була «Молода Україна», представники якої не приховували своєї поваги до Юліана Бачинського та його головної праці²⁰⁴. Втім, тут можна погодитись з австрійською дослідницею Керстін Йобст, яка, полемізуючи з Володимиром Дорошенком, підкреслює, що для далекосяжних висновків стосовно сприйняття українським студентством Галичини як цілою соціальною групою ідеї державної незалежності бракує ґрунтовних досліджень²⁰⁵.

«Молоді радикали», частина з яких вже за декілька років проголосить створення національної соціал-демократичної партії, неминуче вступали в інтелектуальний, а згодом і прямо політичний конфлікт з тим синкретичним народницьким світоглядом, в якому вони, власне, і сформувались як політики²⁰⁶. Цей момент влучно підмітив у своїй першій рецензії на «Україна Irredenta» Іван Франко. Однак, виступаючи обережним оборонцем партійної ортодоксії РУРП в дискусіях з Бачинським і «молодими» в першій половині та середині 1890-х років, він вже в 1899 році сам стане одним із «батьків» Української національно-

²⁰² Промова голови Академічної Громади Ісидора Голубовича на вечерку в роковини смерті Шевченка, у Львові д. 17. марта // Жите і Слово. — 1897. — Т. 6. — Кн. 2. — С. 166–167. Бачинський Ю. Мої спомини про Драгоманова // Вістник Союзу Визволення України. — II рік. — № 23–24 (Авг. 15. 1915). — С. 14.

²⁰³ «Руку» останнього у змісті виступу Голубовича першим помітив вже Михайло Павлик: Павлик. М Переписка М.П. Драгоманова з Юліаном Бачинським (1894–95) / М.Павлик // Там само. — С. 237. Також див.: Євген Нахлік. Франко: від соціаліста до державника. Zbruc. 23.08.2016 // Режим доступу станом на 28.03.2019: <https://zbruc.eu/node/55275>.

²⁰⁴ Молода Україна. 1900. N 3. — С. 120.

²⁰⁵ Kerstin S. Jobst. Marxismus und Nationalismus: Julijan Bačyns'kyj und die Rezeption seiner «Ukraina Irredenta» (1895/96) als Konzept der ukrainischen Unabhängigkeit?, in: Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas, N.F. 45 (1997). — S. 41–42.

²⁰⁶ Український марксистський теоретик Роман Роздольський 20 жовтня 1956 р. писав до Івана Лисяка-Рудницького: «Всі українські марксисти (хоча це дуже широке поняття) вийшли від драгоманівства, тобто — від народництва. (Це був наш специфічний український «колорит»). Тому то у всіх них перехід до марксизму був сполучений з боротьбою (нераз дуже болючою і зтяжною боротьбою) проти драгоманівських традицій». — Див.: Листування Івана Лисяка-Рудницького й Романа Роздольського // Україна Модерна. Число 2—3, 1999.

демократичної партії. Цей факт, а також поява відомого тексту Франка 1900 р. «Поза межами можливого»²⁰⁷ сигналізували про важливий крок в процесі перетворення письменника (як репрезентанта цілого покоління галицьких активістів) на представника другої великої модерної ідеології, що постала в Галичині зі все того ж «плавильного котла імені Михайла Драгоманова», — демократичного націоналізму. Показово, з точки зору внутрішньої логіки розвитку нових тенденцій, що заснована за півроку до офіційного проголошення УНДП газета «Будучність», яка об'єднала деяких «старших» і «молодших» радикалів (в тому числі Бачинського) навколо національних позицій, чималу увагу приділяла боротьбі з «драгоманівщиною»: «Драгоманов [...] ніколи не розумів питання національного, бо був захоплений «всеросійщиною». Рух, що він почав, був прямо шкідливий для національного виховання суспільности»²⁰⁸. Полум'яний ентузіазм повалення раніше беззаперечних авторитетів заради «нової істини» присутній тут у відвертій формі.

Процес політичної диференціації наприкінці 1890-х років може бути також, з певними пересторогами і вкрай механістично, пояснений з марксистської точки зору — в категоріях соціального базису та партійної надбудови. Одним з перших це зробив сам Юліан Бачинський: на його думку, розкол РУРП явився відображенням в політичній площині тектонічних зрушень у структурі руського суспільства в Галичині. Мовляв, то був природний наслідок стрімкого соціального розшарування «мужицької класи», тобто українського селянства, інтереси якого певний час органічно відображала радикальна партія. Коли ж справа дійшла певної межі, «ріжниці поглядів, що виявляли ся в ріжниці інтересів розбитої мужицької класи, почали в партії що-раз сильніше з собою стирати ся, аж в кінці і довели партію до розбиття. І партія розпала ся. Повстали нові партійні політичні організації: національна-демократична і соціально-

²⁰⁷ Іван Франко Поза межами можливого // Літературно-науковий вісник. 1900. Книжка 10. Річник III, Т. 12. С. 1—9.

²⁰⁸ Передне слово // Будучність, 1899, ч. 1. — С. 5

демократична»²⁰⁹.

У питанні класового характеру РУРП з Бачинським цілком погоджувалися польські соціал-демократи, які критикували радикалів за їхню неготовність повною мірою «пристати на позиції пролетаріату»²¹⁰, тобто відмовитись від своєї селянської та національної ідентичності. З іншої сторони барикад, виступаючи на дев'ятому з'їзді РУРП в 1899 р., Іван Франко заявив: «Головна хиба в тім, що нарід темний, самі хлопи не вміють провадити руху, — треба інтелігенції, рух мусить опертися на багатших хлопах, що мають вільні руки, а не на бідних»²¹¹. Такі слова були страшною «ересю» з точки зору всіх попередніх народницьких декларацій радикалів і де-факто означали відхід письменника від селянського соціалізму, основи ідеології радикальної партії. Припускаємо, що тут Франком була зроблена свідома соціальна ставка на формування провідної верстви нації. Його участь у створенні Української національно-демократичної партії наприкінці того ж року затвердила та оформила цей політичний вибір.

3.2. Відображення ідеї самостійної держави в документах українських політичних партій Східної Галичини

Внутрішня логіка політичного протистояння призвела до того, що РУРП стала не тільки першою в українській історії політичною партією взагалі, але також і першою політичною силою, яка на програмному рівні проголосила прагнення до незалежності України. Це історичне рішення було ухвалене на IV з'їзді РУРП 29 грудня 1895 року²¹². Проте тут треба акцентувати увагу на тому,

²⁰⁹ Ю.Бачинський. Україна irredenta. Третє видання... — С. 170.

²¹⁰ Ruska partja chlopska // Robotnik, 1890, no. 17. — S. 3—4. Nowa partja // Praca, 1890, no. 19. — S. 2.

²¹¹ Дев'ятий з'їзд // Громадський голос, 1900, ч. 3—4. — С. 27.

²¹² Програма руско-української радикальної партії, принята на IV зйїзді у Львові дня 29 грудня 1895 р. // Радикал. — 1896. — № 7. — 5 січ. — С. 70.

що постулат про «повну політичну самостійність русько-українського народу» («...Заявляє русько-українська радикальна партія, що здійснення усіх її соціалістичних ідеалів можливе тільки при повній політичній самостійності русько-українського народу і повнім праві його рішати самому у всіх справах його дотикаючих»), який під тиском Юліана Бачинського та інших «молодих» на з'їзді з'явився в програмі партії ще до виходу «Україна Irredenta» в публічний простір, міг бути трактований в дуже різний спосіб. Вище було показано, що Іван Франко, наприклад, вважав політичну самостійність України цілком можливою в межах федерації з Росією²¹³. Аналіз документів радикальної партії та дискурсу, який існував в ній в цей час, дозволяє зрозуміти, що на практиці в ближчій перспективі йшлося про створення з австрійських частин України (Галичини та Буковини) політично цілісного самоврядного регіону в кордонах імперії Габсбургів. Практичне об'єднання з підросійською великою Україною в єдину самостійну соборну державу в другій половині 1890-х років здавалося радше мрією, в кращому випадку — стратегічною метою, розмова про яку в галицькому середовищі велася в термінах досягнення спочатку культурної єдності²¹⁴.

Спогади самого Юліана Бачинського про ситуацію, в якій з'їзд радикалів погодився на включення постулату про самостійність у програму партії, дозволяють зрозуміти, наскільки велике значення в політичній боротьбі має наснага і практична наполегливість лобістів тієї чи іншої ідеї. Автор «Україна Irredenta», згідно регламенту зборів, мусив представити положення про незалежну державу для обговорення делегатами. Проте перший його виступ на цю тему ні до чого крім загального хаосу не призвів:

²¹³ Джон-Пол Химка стверджує, що тоді на з'їзді «Франко і Павлик зробили поверхневу, тактичну поступку молодим радикалам, але не були до кінця переможені в питанні програми національної державності». — John-Paul Himka. *Young Radicals and Independent Statehood...* — P. 224.

²¹⁴ Зокрема, перша програма Української національно-демократичної партії 1899 р. говорила про намір «піддержувати, скріпляти та розвивати почуття національної єдності з російськими українцями та змагати до витворення разом з ними культурної цілісності». — Програма національно-демократичного (народного) сторонництва // Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. Т. 1 / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. — Мюнхен : Сучасність, 1983. — С. 58.

[...] на салі створилася неспокійна атмосфера, — делегати не знали, що з тим внеском зробити — чи брати його серйозно?... Розвелася дуже млада дискусія, деякі промовці не кінчили навіть своїх промов, проривали в середині, здвигали раменами і сідали²¹⁵.

Іван Франко, що займав крісло в президіумі, вирішив за краще зберігати мовчання. Цілком очікувано проти пропозиції «молодих» енергійно виступив Михайло Павлик. Замість того, щоб ухвалювати будь-яке рішення на місці, він висунув думку спитати в невизначених «наддніпрянців» про їхнє ставлення до ідеї створення української самостійної держави, а тільки потім розглядати це питання на партійному рівні. Коли ж це почув Бачинський, його, за власним зізнанням, «піврвала лють»:

[...] я зараз зголосився до промови і з цілою рішучістю запротестував, щоби відмовляти Галичанам права виявляти свої думки, ставити жадання і давати ініціативу в справах, що дотикають загалу українського народу. Кождий українець, деби він не жив, чи в Галичині, чи на Наддніпрянщині, чи на Сибірі, чи хоч би й в Австралії — має на се право! А що до Наддніпрянців, то коли би ми мали ждати, поки вони не піднесуть клича на боротьбу за політичну незалежність українського народу, то будемо ждати на него ціле життя і не діждемося його. І ще раз візвав делегатів конгресу, щоби прийняли запроєктований мною вступ до програми. Свою промову закінчив я малою «погрозою»; я повідомив зібраних, що за тижень-два появиться в друку «Україна ірредента» і вона дістанеться до рук українського загалу (про те, що я написав «Україну ірреденту», знали всі делегати, і також знали, як поставилися до неї Франко і Павлик). А коли той загал довідається, що конгрес радикальної партії відкинув постулат політичної незалежності українського народу, то партія так себе тим зіскандалить, що не буде вже мала що більше показуватися на очи тому загалови²¹⁶.

Така пристрасна промова спричинила вже значно потужніший ефект на присутніх, в залі почали звучати оплески. Відразу після Бачинського на його

²¹⁵ Юліан Бачинський. Як я видавав «Українську еміграцію»... — С. 10.

²¹⁶ Там само. — С. 11.

підтримку слово взяли авторитетні в партії старші діячі Кирило Трильовський та Северин Данилович. Підпис останнього, разом з автографами Франка, Павлика, Романа Ярославича та Євгена Левицького, стояв під документом про заснування партії — першою програмою РУРП від 6 жовтня 1890²¹⁷. Данилович користувався серед радикалів загальною пошаною і як серйозний теоретик — «читав навіть «Капітал» Маркса», як говорив колись Бачинському з таємничою інтонацією Павлик²¹⁸. Після виступів Трильовського та Даниловича з'їзд без голосування і додаткових обговорень ухвалив внесення постулату про політичну самостійність українського народу в програму РУРП. Щоправда — в стислішому формулюванні, ніж першопочатково пропонувалось²¹⁹.

Протягом 1897—1899 років значна кількість діячів РУРП, що раніше відігравали в ній важливі ролі, з різних причин, переважно ідеологічного характеру, опинились серед засновників нових політичних партій в Галичині. Іван Франко, В'ячеслав Будзиновський, Володимир Охримович і Євген Левицький взяли участь у створенні Української національно-демократичної партії (УНДП), яка була проголошена в грудні 1899 та складалася на початках з частини народовців (політична організація «Народна рада») і «націоналістичної» фракції старої радикальної партії²²⁰.

Марксистська група первісної РУРП — Юліан Бачинський, Микола Ганкевич, Семен Вітик (а також посол радикалів у Райхсраті Роман Ярославич, селянин-кооператор Андрій Шмігельський та інші) — з другої спроби утворює восени 1899 року у Львові Українську соціал-демократичну партію (УСДП) у

²¹⁷ Програма Русько-Української радикальної партії // Народ. Річник 1. Число 20. 15 жовтня 1890. — С. 303.

²¹⁸ Юліан Бачинський. Як я видавав «Українську еміграцію»... — С. 12.

²¹⁹ Активність Бачинського в боротьбі за гегемонію на конгресі радикалів, підтверджує й Михайло Павлик, якого важко запідозрити в особистій прихильності до автора «Україна Irredenta»: «Та як би там не було, а д. Ю. Бачинському належить заслуга, що перший із русинів-українців підніс справу про українську державу отверто і рішучо. Для історії треба додати, що д. Ю. Бачинський зробив се й особисто саме перед виходом своєї статі, на 4-тім з'їзді Русько-української радикальної партії у Львові, 28 [це помилка, з'їзд відбувся 29. — М. О.] декабля 1895 р. — Павлик М. Драгоманов про політичну самостійність України. Із переписки М. П. Драгоманова / Подає М. Павлик. VII. Переписка М. П. Драгоманова з Юліаном Бачинським (1894–95) / М. Павлик // Житє і Слово. — 1897. — Т. 6. — Кн. 2. — С. 237.

²²⁰ Расевич В. Виникнення Української національно-демократичної партії / В. Расевич // Вісник Львівського університету. Серія історична. Випуск 32. — 1997. — С. 127–128.

формі національної секції австрійської соціал-демократії.

Перша спроба створення УСДП мала місце у 1896—1897 роках, коли «молоді» Микола Ганкевич²²¹ і Євген Левицький, «старші» Іван Франко та Михайло Павлик, а також декілька менш відомих радикалів і робітників-соціалістів вирішили заснувати окрему Українську соціал-демократичну партію для роботи в пролетарському середовищі. Цікаво, що випущений цією групою «Поклик до робітників-русинів» підписали ще донедавна непримиренні опоненти з обох поколінь РУРП, а офіційний орган партії «Robotnyk» під редакцією Ганкевича проголосив прихильність соціал-демократії до «національної свободи»²²². Польські соціалісти вітали появу нової політичної сили як хоча й запізнілий, проте здоровий прояв «організації в кожному народі свідомої соціалістичної партії»²²³, а руські консерватори стверджували, що радикали, мовляв, нарешті показали своє справжнє, марксистське, обличчя²²⁴. Незважаючи на гучний старт, партійна ініціатива доволі швидко вигасла через відсутність стабільного фінансування та постійні внутрішні чвари в «материнській» радикальній партії²²⁵.

Як і попередній проект, нова УСДП постає в якості складової частини загальноімперської марксистської партії — Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА). Через це українські соціал-демократи мусили діяти в межах «австромарксистських» постулатів всієї СДРПА, що були викладені в її Гайнфельдській, а з 1899 року — Брюнській програмі. Обидві в національному питанні сутнісно зводились до надання автономних прав тим народам імперії, хто цього вимагає, причому друга робила великий крок вперед до

²²¹ Бачинський стверджує, що Ганкевич відійшов від Радикальної партії ще 1894 р. — Юліан Бачинський. Як я видавав «Українську еміграцію»... — С. 14

²²² Robotnyk. 1897. N 1. — S. 1—2.

²²³ Przegląd. Rusko-ukrainska socjalno-demokratyczna partya // Naprzod. Krakow, Czwartek 1 Pazdziernika 1896. Rocznik V. Nr. 40. — S. 1.

²²⁴ Руські радикали і соціалісти // Руслан. Річник 1. Ч. 126. Львів, Пятниця дня 6 (18) червня 1897. — С. 1.

²²⁵ Детальніше про ці події: Джон-Пол Химка. Український соціалізм у Галичині (до розколу в Радикальній партії 1899). С. 33—51 Journal of Ukrainian Graduate Studies 7 by Canadian Institute of Ukrainian Studies. 1979. Volume 4, no. 2. — P. 46—47.

самоуправління регіонів Австро-Угорщини на національній основі²²⁶. Не проголошуючи власної окремої програми напряму, УСДП на сторінках преси та в публічних виступах чітко окреслила своє прагнення до творення в майбутньому самостійної соборної держави українського народу.

В статті-маніфесті «На склоні століття», яким відкривається перший випуск часопису УСДП під назвою «Воля» (1900), соціал-демократи констатують великий злам епох, коли «господарка грошова захитала основи патріархального ладу економічного, а удари капіталізму розбурхали сонну галицьку суспільність»²²⁷. Фактично йшлося про усвідомлення процесу модернізації в його сутнісних рисах, який поступово охоплює й українців. Одним з індикаторів цього, на думку авторів тексту, є поширення на руських землях нової європейської ідеології: «Прокидає ся і серед того народу соціалізм». Українська громада «почала дозрівати в промінях волі політичної, а свобідне жите дозволило покласти підвалини самостійної культури». Всі ці тектонічні зрушення, згідно марксистського аналізу, були спричинені розвитком нової соціально-економічної формації — капіталізму, який на західноукраїнських землях наприкінці ХІХ ст. відрізнявся слабкістю і відсталістю. Діалектична логіка приводить УСДП до висновку, що «ми терпимо [злидні] не лише через капіталізм, але і через брак капіталізму»²²⁸. Тут спостерігаємо відлуння одного з центральних соціал-демократичних аргументів Юліана Бачинського в «Україна Irredenta» на користь незалежної України: капіталізм може повною мірою втілитись і розвинути місцеві виробничі сили лише в межах національної держави, а не імперської периферії. Проте для правильного розуміння історіософського світогляду українських соціал-демократів важливо мати на увазі, що капіталізм (і, відповідно, самостійна національна держава) не був для них самоціллю, а лише необхідним етапом на шляху до соціалізму. Бачинський

²²⁶ Жерноклеєв О.С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.). — Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. — С. 175.

²²⁷ На склоні століття // Воля. Львів, рік 1, ч. 1, 1 січня 1900. С. 1—3.

²²⁸ Там само.

пише про це відверто²²⁹. Подібне стадіальне мислення, що стверджувало неможливість переходу до соціалізму «в обхід» прогресу капіталістичної формації до її «природних меж», було притаманне європейському марксизмові епохи Другого Інтернаціоналу²³⁰. Проте його доктринальне коріння лежить ще в тому часі, коли Маркс і Енгельс створювали свій надвпливовий «Маніфест Комуністичної партії» (1848). За влучним виразом Еріка Гобсбаума, в текстах цього періоду вони описували не світ, вже трансформований капіталізмом, але лише такий світ, яким він *мусить стати* під тиском нібито цілком прозорої логіки капіталістичного розвитку²³¹.

В тій самій статті газети «Воля» вимога української державності та незалежності, поруч із класовою боротьбою пролетаріату, позиціонується в якості центрального пріоритету діяльності соціал-демократів: [...] «змагаємо до того, щоби цілий народ український виборів собі національну волю та самостійність політичну; наша ціль — вільна держава українського люду, українська республіка». Втім, кидається в очі принципова відмінність від програмних документів націонал-демократів: для українських марксистів національне питання дуже важливе, проте його вирішення не є самоціллю. Перспектива досягнення національної державності вписана в значно ширший міжнародний контекст, який визначається «універсальними» соціалістичними та класовими цінностями.

Активісти УСДП використовували будь-яку можливість для того, щоб підкреслити: правдивий соціалістичний інтернаціоналізм не можна уявити без

²²⁹ Бачинський Ю. Пару слів в відповідь «Дьлу» і «Галичанинови» // Радикал. — 1896. — 5 лют. — №8. — С. 80—83. Ю.Бачинський. Україна irredenta. Третє виданє... — С. 97.

²³⁰ Див. зокрема праці провідного теоретика європейського маркзму другого покоління, одного з лідерів австрійської соціал-демократії та Соціал-демократичної партії Німеччини Карла Каутського, який після смерті Фрідріха Енгельса став найбільш впливовим на континенті інтерпретатором спадщини Карла Маркса: «Karl Marx' ökonomische Lehren», 1887; «Die Klassengegensätze von 1789», 1892; «Die Soziale Revolution», 1902 та інші. Порівн. також: Timothy Snyder. Nationalism, Marxism, and Modern Central Europe. A Biography of Kazimierz Kelles-Krauz (1872—1905). Distributed by Harvard University Press for the Ukrainian Research Institute, Harvard University. 1997. — P. vii.

²³¹ Eric Hobsbawm. How to Change the World: Marx and Marxism, 1840—2011. Little, Brown. Great Britain, 2011. — P. 112.

повного національного визволення пригноблених народів. «На те, щоби єдність міжнародна пролетаряту розвивалась вповні, треба, щоби кождий народ був паном в своїй хаті», — сповіщає редакційна стаття першого номеру «Волі». Під час виступу на VII з'їзді Соціал-демократичної робітничої партії Австрії у вересні 1899 року, невдовзі пілса установчої конференції УСДП, Микола Ганкевич проголошував:

Українські соціал-демократи змагатимуться до національної свободи свого народу, щоби возз'єднаний і звільнений український народ став поряд з іншими націями як рівноправний член²³².

Як і в УСДП, в Українську націонал-демократичну партію, засновану декількома місяцями пізніше, вливалися радикали обох поколінь. Вони принесли з собою ідеологічні надбання останніх років, навколо яких всередині РУРП точилися жваві дискусії. Поступовий перехід зокрема Івана Франка на національні державницькі позиції, а значить – і роль, яку він зіграв у постанні та зростанні популярності УНДП, важко зрозуміти, ігноруючи гострі дебати щодо ідеї самостійної соборної держави в радикальній партії фактично від самого моменту її заснування. Значення в цих процесах «молодих», і в першу чергу Юліана Бачинського і В'ячеслава Будзиновського, складно переоцінити²³³. Будзиновський, однак, в другій половині 1890-х років поступово відходить від соціалізму на корисить більш центристських поглядів на розбудову національного проекту. Пізніше у спогадах він так писав про вроджені вади радикальної агітації на селі:

²³² Цит. за: Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / О. Жерноклеєв, І. Райківський. – К.: Вид-во «Основні цінності», 2004. – С. 149.

²³³ Див., наприклад: Павлик М., Франко І. Руске державне право і народна справа / Редакція // Народ. – 1891. – № 1, 1.І. – С. 9. Та інше.

...Темних хлопів приєднано до національної справи надією на матеріальні інтереси. Се була демагогія на великі розміри... Зискаючи хлопів під національний прапор, бо він дасть матеріальні користі, пропагандисти національної думки тим часом самі дали хлопіві право покидати сей прапор в тій хвилі, коли він став приносити матеріальні втрати, і коли користь могло дати лише хрунівство²³⁴.

Галицька народовська течія, об'єднана навколо політичного товариства «Народна Рада» на чолі з Юліаном Романчуком, не висувала самостійницьких державних прагнень, зосереджуючись на культурних, освітніх і певною мірою економічних практиках²³⁵. Це дало привід Бачинському, озираючись назад, небезпідставно стверджувати, що «останнє, що могло їй служити предметом, довкола котрого могла вести ся її партійна боротьба: квестія національної самостійности українського народу»²³⁶. Припускаємо, що саме колишні радикали принесли з собою в УНДП зрілий погляд на питання політичної незалежності України. Таке ідеологічне «запліднення» дозволило діячам старого народовського середовища перетворитись на органічну частину модерного проекту демократичного націоналізму в Східній Галичині — в складі націонал-демократичної партії і пізніше УНДО²³⁷.

Платформа Національно-демократичного (народного) сторонництва, перший програмний текст УНДП, була опублікована в народовській газеті «Діло» через два дні після установчих зборів організації — 28 грудня 1899 року²³⁸. Її головна та центральна теза — прагнення до цілковитої політичної, економічної та культурної самостійності українського народу по обидві сторони Збруча. Окремо наголошується наявність у українців своєї держави в минулому

²³⁴ Будзиновський В. Ішли діди на муки. (Введене в історію України)... – С. 36, 38.

²³⁵ Кость Левицький, Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. Перша часть. Львів. 1926. – С. 259–261.

²³⁶ Ю.Бачинський. Україна ingredienta. Третє видане... — С. 168.

²³⁷ Одним з провідників Українського національно-демократичного об'єднання в 1925 році став Володимир Охримович. До того він очолював Українську народну трудову партію. Таку назву прийняла УНДП в 1919 році. Див.: Tomczyk R. *Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925—1939*. — Szczecin : Książnica Pomorska, 2006.

²³⁸ Діло. Львів. 16 (28) грудня 1899.

та віданність цій (уявленій, з точки зору сучасного погляду на націєтворення) політичній традиції з боку новонароджених націонал-демократів:

Ми галицькі Русини, часть українсько-руського народу, що мав колись самостійність державну, відтак боров ся віками за свої державно-політичні права, а ніколи не зрік ся і не зрікає ся прав народу самостійного, заявляємо, що остаточною метою наших народних змагань є дійти до того, щоби цілий українсько-руський народ здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з'єднав ся з часом в одноцільний національний організм, в яким би загал народу на свою загальну користь орудував всіми своїми справами: культурними, економічними і політичними²³⁹.

Іван Франко, один з батьків-засновників УНДП, пізніше прямо зізнавався в тому, що перша націонал-демократична програма писалась «на основі програми радикальної партії, при головній участі д-ра Вол. Охримовича і моїй»²⁴⁰. Сучасні дослідники стверджують, що Франко творив економічну частину програми ранньої націонал-демократії, тим часом коли вихідець із «молодих радикалів» і юрист Володимир Охримович розробляв її політичну складову²⁴¹. Ті ж таки Франко, Охримович, а також в минулому радикал Євген Левицький стали членами управи партії, її центрального виконавчого органу, а Вячеслав Будзиновський долучився до так званого «ширшого комітету»²⁴². Вплив радикального дискурсу відчувається і в тому, яким шляхом УНДП планувала йти до реалізації своїх самостійницьких прагнень. Галичина, за задумом авторів програми, мусила бути поділена на два національних краї з якнайширшою автономією, а потім об'єднана з руською частиною Буковини. Таким чином справа мала дійти до утворення «однієї національної провінції з окремою

²³⁹ Програма національно-демократичного (народного) сторонництва // Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. Т. 1 / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Мюнхен : Сучасність, 1983. – С. 57.

²⁴⁰ Іван Франко. Лист від 24 листопада 1904 до редакції «Діла» // Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. — К.: Наук. думка, 1976—1986. Т. 50. — С. 256.

²⁴¹ Див., зокрема: Євген Нахлік. Франко: від соціаліста до державника. Zbruc. 23.08.2016 // Режим доступу станом на 28.03.2019: <https://zbruc.eu/node/55275>.

²⁴² Нова руська партія // Громадський голос, 1899, ч. 23, стор. 192—194.

адміністрацією і окремим національним соймом». На початку 1890-х років подібний план, колись запропонований ще Головною Руською Радою, був наново висунутий В'ячеславом Будзиновським у формі пропозицій до перегляду оригінальної програми радикальної партії²⁴³. Реалізація такого сценарію стала би визначним кроком до утворення в майбутньому незалежної держави у складі Західної України та Наддніпрянщини. Щодо останньої наміри націонал-демократів полягали в підтримці таких змагань підросійських українців, «котрі ведуть до перетворення російської держави з абсолютної і централістичної в державу конституційно-федералістичну, оперту на автономії народностей»²⁴⁴. Не обходилася увагою і Угорська Русь, стосовно якої, щоправда, в першій програмі УНДП висловлювалися радше абстрактні наміри сприяти підвищенню культурного рівня тамтешнього українського населення та боротися проти «винародовлювання», тобто поступової втрати місцевими жителями руської ідентичності.

Як зазначає в своїй статті дослідниця Лілія Шологон, постання УНДП «завершило процес формування політичної системи українського суспільства в Галичині, характерною рисою якої була наявність впливової центристської національно-демократичної партії, двох лівих — Української радикальної партії й Української соціал-демократичної партії та однієї правої організації — Католицького русько-народного союзу (КРНС)»²⁴⁵. Останній, орієнтуючись на консервативну традицію в руському русі, не спромігся в розглянутий період висунути вимогу політичної самостійности Русі-України²⁴⁶. УНДП і УСДП

²⁴³ С. В. [Вячеслав] Будзиновський, Культурная нужда австрийской Руси, 2 частина (Львів, 1891). В. Будзиновський і Іван Гриневицький. Матеріали до ревізії програми Русько-Української радикальної партії // Народ, 1891. — С. 155—159. Проголошення цього проєкту означало повернення на порядок денний однієї з ключових ідей Головної Руської Ради 1848 року.

²⁴⁴ Програма національно-демократичного (народного) сторонництва... — С. 58.

²⁴⁵ Лілія Шологон. Програми політичних партій як джерело з історії українського національно-культурного руху Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2011. Вип. 20. — С. 171.

²⁴⁶ Навіть ідея поділу Галичини в межах імперії була для його прихильників аж занадто радикальною та деструктивною: «Єсть се нічо иньше, як відвертане уваги рускої суспільности від позитивної роботи, щоби єї

утворили безпосередні політичні представництва в галицькому публічному просторі двох модерних ідеологій — націоналізму та марксизму (в його соціал-демократичній версії), які визрівали в надрах інтелектуального життя Русько-української радикальної партії протягом 1890-х років. Конкуренція, взаємні впливи та боротьба між цими двома проектами та ідеологічно балансуючою між ними радикальною партією, яка продовжила відігравати велику суспільну роль, в загальних рисах визначали ландшафт українського політичного життя Східної Галичини до 1918 року, а в перетворених формах — також і пізніше. Щоправда, майже відразу перевага в цій боротьбі перейшла до націонал-демократії, яка утримувала її десятиліттями. УСДП так і не вдалося створити впливового робітничого руху в Галичині, тож її політичні можливості були обмеженими. Проте запропоноване українськими марксистами розв'язання національного питання пішло значно далі кола колишніх радикалів і заснованих ними політичних проектів, майже відразу після публікації «Україна Irredenta» перетнув кордони імперії Габсбургів в обох напрямках²⁴⁷.

Видається, що світоглядний та політичний вплив галицького радикалізму на ідеологію нових українських партій просувався двома каналами. Певна річ, безпосередня участь колишніх радикалів у заснуванні УСДП і УНДП мала тут вирішальне значення. Коли Юліан Бачинський переписував окремі фрагменти «Україна Irredenta» для нового видання, йому здалося доречним завершити свій модифікований текст саме на цій ноті:

Власне ті нові партійні організації, що повстали на місці розбитої радикальної партії, витворили ся за ініціативою людей, що вийшли з радикальної партії, — вони то і перенесли з

манити неосуществимою надією і доводити її до ще більшої десперації і зневіри — значить ще більше підготовляти ґрунт москвофільству». — Поділ Галичини // Руслан. Річник 1.Ч. 116. Львів, Субота дня 24 мая (5 червня) 1897. — С. 1.

²⁴⁷ Див., наприклад: Косевич С., Старосольський В., Товариші і Товаришки! // Молода Україна. — 1900. — Ч. 1. — С. 1—3. Кость Левицький, Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914. Перша часть. Львів. 1926. — С. 287. Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання // Борітеся — поборете. — 1920. — N1. — С. 51.

собою до тих нових організацій ідею політичної незалежності України і сю ідею поклали між головні, начільні постуляти їх політичних змагань. Ідея політичної самостійності українського народу придбала нові круги прихильників: українську-галицьку «інтелігенцію» і український-галицький пролетаріят²⁴⁸.

Втім також значною (можливо, навіть непропорційно значною щодо чисельності та реального мобілізаційного потенціалу РУРП) була вага радикалів у формуванні інтелектуального клімату в Західній Україні протягом останнього десятиліття XIX ст. Йдеться не стільки про прямі пропагандистські наслідки радикальної діяльності, скільки про спричинений нею резонанс у різних суспільних колах. Особливо це стосувалось доробку Юліана Бачинського. Вже в 1900—1901 роках у Львові виходить друком відразу декілька праць, які на різний спосіб ставили та дискутували питання незалежності України: «Самостійна Україна» Романа Стефановича²⁴⁹, видана за фінансової підтримки Будзиновського «по слідах» серії публікацій в «Ділі» та однойменній статті «Буковини»²⁵⁰; «Самостійна Україна» наддніпрянця Миколи Міхновського²⁵¹; «Русь-Україна і Московщина-Росія» Лонгина Цегельського²⁵², пізніше неодноразово перевидана. Протягом п'яти років після внесення вимоги політичної самостійності України в програму РУРП на IV з'їзді партії ця ідея стрімко поширювалась у Східній Галичині, завойовуючи собі численних прихильників та залучаючи до обговорень все нових авторів.

²⁴⁸ Ю.Бачинський. Україна irredenta. Третє виданє... — С. 170.

²⁴⁹ Стефанович Р. Самостійна Україна. Відповідь Романа Стефановича на статтю п. з. «Українська держава» помъщену вь 67 Чис. «Буковини» / Р. Стефанович. — Львов, 1900.

²⁵⁰ Самостійна Україна // Буковина. — 1900. — Чис. 67. — С. 1–2.

²⁵¹ Міхновський М. І. Самостійна Україна: Промова. — Львів: Видає Є. Косевич. Друк. Уділова, 1900. — 23 с. — (Виданє Р. У. П.; Ч. 1).

²⁵² Русь-Україна і Московщина-Росія. Львів. Просвіта, 1901.

ВИСНОВКИ

Юліан Бачинський (1870—1940) як інтелектуал і політик був сформований в українському соціалістичному русі Східної Галичини, до якого долучився ще підлітком — в 13—14 років. Часи його гімназійного навчання проходили в інтенсивному спілкуванні з «молодими радикалами» — юними українцями марксистських і водночас націоналістичних переконань. Йшлося не лише про ідейний та культурний обмін, але й про спільний формативний досвід громадського активізму, включно з арештом і ув'язненням. Надважливим чинником вироблення інтелектуальної культури для людей з покоління Бачинського скрізь по Європі став марксизм доби Другого Інтернаціоналу. Його переможний поступ відчувався також і в суспільно-політичній площині — у вигляді зростання чисельності профспілок і впливу соціал-демократичних партій. «Молоді радикали», зокрема їхній лідер В'ячеслав Будзиновський, під час свого навчання перебували в тісному контакті з Віднем — однією зі світових столиць тогочасного марксизму. Після виникнення Русько-української радикальної партії в 1890 р. Будзиновський та Бачинський очолюють в ній фракцію «молодих», яка виводить свою вимогу утворення самостійної української держави з базової для них марксистської методології. Український марксизм і демократичний націоналізм на східногалицькому ґрунті народжуються, отже, спочатку як єдине ціле, утворюючи світогляд руху «молодих радикалів».

«Україна Irredenta» пишеться Юліаном Бачинським протягом першої половини 1890-х рр. фактично як програмний текст фракції. Її головні тези — зокрема обґрунтування вимоги незалежної України — не можуть розглядатись як суто «авторський» продукт. Радше йдеться про те, що Бачинський обійняв роль теоретика руху «молодих радикалів», колективні ідеї якого він «відшліфував» і артикулював у своїй книзі. В'ячеслав Будзиновський, який

публічно висуває вимогу утворення централізованої української держави ще в 1890 р., виконував роль партійного організатора та яскравого провідника «молодих».

Процес формування нової, самостійницької політичної культури в радикальній партії розгортався через конфлікт між традиційним «народницьким» федералізмом Михайла Драгоманова, якого дотримувались «старші» на чолі з Іваном Франком і Михайлом Павликом, та прогресистським світоглядом «молодих». Політичну історію тут, власне, важко відділити від інтелектуальної. Цей конфлікт, набуваючи форми гострої боротьби поколінь, в різних проявах і на різних рівнях тривав від самого заснування радикальної партії і аж до серії розколів в РУРП 1897—1899 рр., коли її лави залишила значна кількість як «молодих», так і «старших». В перші роки діяльності РУРП безумовну перевагу мали «старші радикали», які утримували в своїх руках головні партійні видання та користувались матеріальною та моральною підтримкою з боку Михайла Драгоманова. Мірою успіхів «молодих» у просуванні своїх ідей поступово змінюється розклад сил всередині партії, відбувається зсунення Івана Франка та певною мірою Михайла Павлика ближче до ідеології «молодих». Кульмінацією і переломом цього процесу стає IV з'їзд РУРП (29 грудня 1895) і вихід друком «Україна Irredenta» (початок 1896).

Вивчення тексту та контекстів першого видання «Україна Irredenta» змушує відкинути прагнення частини сучасної історіографії визначити першість націоналістичних або ж марксистських позицій в ідейному змісті «Україна Irredenta». Такий підхід є спрощенням предмету дослідження. Поєднання методів дискурс-аналізу та контент аналізу в роботі над текстом і уважне прочитання ранньої біографії Юліана Бачинського дозволяють стверджувати, що він цілком щиро виводить вимогу політичної самостійності України з базової марксистської методології. Це, однак, означає лише те, що з подібних засновків можна за бажання вивести дуже різні політичні висновки. У нашому випадку —

як ідею незалежності української держави, так і її рішуче заперечення (пригадаємо брошуру Осипа Полінковського 1891 р. «О безвыходности украинского социализма», що її згадує Іван Франко в своїй першій рецензії на «Україна Irredenta»).

Історичний матеріалізм — у позитивістському прочитанні — становить для Бачинського базовий методологічний принцип. Послідовна зміна соціально-економічних станів, правових і політичних форм за стадіальною логікою визначають в цій схемі характер кожного суспільства. Як правовірний марксист, автор «Україна Irredenta» вітає прихід індустріального капіталізму на галицькі землі, адже соціалізм стане можливим лише після періоду буржуазного економічного розвитку. Проте капіталізм не спішить повноцінно завітати в південно-західну Україну, адже його наступ, твердить Бачинський, свідомо стримують віденський уряд і польська аристократія, аби не створювати конкуренції своїм товарам і владі. Теоретик «молодих радикалів» в цьому фрагменті фактично передбачає появу теорій імперіалізму та світ-системного аналізу, які стверджують наявність політично обумовленої «консервації недорозвиненості» окремих регіонів. Для подолання такої несправедливості автор і пропонує створення самостійної соборної України («Від Сяну по Кавказ!»), яка буде здатна стимулювати розвиток індустрії на своїх землях і тим самим ефективно готувати економічну базу для майбутнього пролетарського соціалізму. Бачинський прямо говорить, що українська буржуазія мусить витворити власну національну державу, яка є природною політичною формою втілення капіталізму. Сильні сторони подібної системи аргументації напряду детермінують її слабкості: не важко побачити тут механіцизм і доктринерство (що й зробили критики відразу ж по публікації «Україна Irredenta»), тверду віру в лінійність історичного поступу.

Втім, варто віддати належне: стадіальний діалектичний метод Юліана Бачинського дозволяє йому часом робити блискучі прогнози на межі з

пророцтвами. Окрім власне тези про утворення в майбутньому самостійної соборної України він в першій половині 1890-х в деталях описує конфігурацію української політичного життя в Східній Галичині, що постала після 1899 року. Зокрема йшлося про неминучий розкол РУРП на дві партії — націоналістично-поступову та соціал-демократичну, що й сталося з утворенням УНДП і УСДП зусиллями колишніх радикалів. Разом з тим надії автора «Україна Irredenta» на пришвидшення індустріалізації краю, витворення українського пролетаріату та, відповідно, появу міцної бази для національної соціал-демократії не справдилися. В деяких випадках «Україна Irredenta» пропонує універсальні новаторські думки (міжнародний розподіл праці, суспільно-політична роль «органічної» інтелігенції), до яких світовий марксистський дискурс дійде значно пізніше. Через це головна праця Юліана Бачинського є не лише першою маніфестацією ідеї державної самостійності та соборності України, але також цінним самобутнім пам'ятником східноєвропейської думки про суспільство.

Після завоювання стартового плацдарму в радикальній партії погляди «молодих» починають стрімко поширюватись в політичному, громадському та інтелектуальному просторі Галичини²⁵³, водночас розділяючись і формалізуючись на дві модерні ідеології: марксизм і націоналізм. Цей процес в загальних рисах завершується в 1899 році з їхньою політичною інституціалізацією у формі Української соціал-демократичної партії і Української національно-демократичної партії. В заснуванні обох партій вирішальну роль зіграли вихідці з РУРП. Вони ідеологічно «запліднили» найбільш прогресивні частини старих галицьких політичних середовищ, зокрема народовецьку «Народну Раду». Це призвело до того, що всі галицько-українські партії на зламі ХІХ—ХХ ст. офіційно прийняли вимогу політичної самостійності України. Таким чином була сформована нова структура українського

²⁵³ Степан Баран у спогадах окреслив цей процес так: «Україна ірредента» Юл. Бачинського промостила шлях для нашої соборницько-державницької ідеї серед молоді інтелігенції в Галичині». — Баран С. Перші українські державники-соборники (закінчення)... — С. 21

політичного життя Східної Галичини. Спільна для РУРП, УСДП і УНДП вимога політичної незалежності України дозволила всім українським політичним силам консолідовано перейти до практичної спроби державотворення у 1918 р. у вигляді Західноукраїнської народної республіки.

Вихід друком «Україна Irredenta» як подія, що засвідчила перелом в таборі руських сил в Східній Галичині, повинна, отже, розглядатись в ширшому контексті процесу постання національного українського проекту та загальної модернізації суспільного життя. Діяльність «молодих радикалів» на зламі століть спричинила справді революційний вплив²⁵⁴ на тогочасну українську політичну культуру. Це підтверджує більш загальну тенденцію в історії Східної Європи на межі ХІХ і ХХ століть. Експортований з Заходу та адаптований до місцевих реалій марксизм виконував тут роль не ідеології пролетарської революції, а радше теорії соціально-економічної та політичної модернізації

Дипломна робота концентрується на висвітленні народження українського марксизму і націоналізму як цілісної світоглядної основи руху «молодих» радикалів в протистоянні з драгоманівським світоглядом «старших» і їхнього подальшого відокремлення та політичної інституціалізації. Нарис інтелектуальної та політичної історії цього процесу, що органічно пов'язаний з появою «Україна Irredenta», становить, на думку автора, головну вартість проведеного дослідження. Подальше ж вивчення бурхливого інтелектуального життя РУРП періоду 1890-х відкриє можливості для більш глибокого аналізу взаємин між соціалізмом і національною ідеєю в Україні та інших регіонах Східної Європи наприкінці ХІХ і на початку ХХ століття.

²⁵⁴«Справжній переворот в українській політичній думці», — окреслив це Ярослав Грицак. Грицак. До генези... — С. 126

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Архівні матеріали

1. Листування та приватні документи Юліана Бачинського // ЦДІАЛ. Фонд 683. Опис 1. Справи 4, 11, 12.
2. Листування та приватні документи Миколи Ганкевича, Володимира Охримовича, Євгена Левицького, Дениса Лукіяновича // ЦДІАЛ. Ф. 372. Опис 1. Справи 28, 38, 53, 62.
3. Листування та приватні документи Івана Франка та Михайла Павлика // ЛНБ ім. В. Стефаника, від. рук. Ф. 168. Справа 250.

Книги, періодичні видання, мемуарна література

4. Баран С. Перші українські державники-соборники (закінчення) // Орлик. — 1947. — Ч. 12.
5. Бачинський Ю. Мої спомини про Драгоманова / Юліан Бачинський // Михайло Драгоманов у спогадах / Уклали І.С. Гриценко, В. А. Короткий. — К. : Либідь, 2012.
6. Бачинський Ю. Пару слів в відповідь «Дьлу» і «Галичанинови» // Радикал. — 1896. — 5 лют. — №8. — С. 80—83.
7. Бачинський Ю. Україна Irredenta (по поводу еміграції). Накладом

«Універсальної бібліотеки», з друкарні Інститута Ставропігійського. Львів, 1895.

8. Бачинський Ю. Україна Irredenta (по поводу еміграції). 2-ге вид., змінене й доп. Л.: Накладом автора, 1900.

9. Бачинський Ю. Україна irredenta. Трете виданє. З передмовою В.Дорошенка і додатком: Листуванє Ю.Бачинського з М.Драгомановом з приводу «України irredent-и». — Берлін: Видавництво української молоді, 1924.

10. Бачинський Ю. Як я видавав «Українську еміграцію». Зразок культури «Українського піємонту» з початком ХХ-го віку. Накладом «Ради». Львів — Львівська Друкарня Новочасна — 1930.

11. Ю.Б. // Енгельс Ф., Лафарг П. Соціалізм утопійний і науковий / Фр. Енгельс – П. Лафарг; Переклав Ю.Б. – Л.: Накладом редакції «Народа», 1892.

12. Бернштейн Е. Спогади про Михайла Драгоманова та Сергія Подолинського // З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і женеvський соціалістичний гурток. Зладив М. Грушевський. – Відень, 1922.

13. Будзиновський В. Автобіографія (Фрагмент із посмертних паперів) // Будзиновський В. Як чоловік зійшов на пана. — Львів, 1937.

14. Будзиновський В. Екзгумація і новий похорон // Діло. — 13 квітня 1912. — № 82.

15. Будзиновський В. Смішне в поважнім / В.Будзиновський // Нові Шляхи. – 1930. – Т. 8.

16. Будзиновський В. Ішли діди на муки. (Введенє в історію України) / В'ячеслав Будзиновський. — Львів: З друкарні Ставропіг. Інститута у Львові, 1925.

17. Будзиновський В. Історія національної думки на тлі моїх споминів // Новий час. — 1934. — 2 черв.

18. С. В. [Вячеслав] Будзиновський. Культурная нужда австрійської Русі. Львів, 1891.
19. Будзиновський В. і Гриневицький І. Матеріали до ревізії програми Русько-Української радикальної партії // Народ. 1891.
20. В справі церковній у Галичині // Народ. – 1893. – Нр. 1. – 8 л.[атинського] януарія.
21. Ганкевич М. Квестія українська в сьвітлі критики соціялістичної (Україна Irredenta. По поводу еміграції. Суспільно-політичний скіц. Написав Юліян Бачинський. Львів 1895) / Г. М. // Буковина. 1896. Річник XII. № 46. – 27.II/10.III; № 47. – 29.II/12.III.
22. Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання // Борітеся — поборете. — 1920. — N1.
23. Дев'ятий з'їзд // Громадський голос, 1900, ч. 3—4.
24. Діло. Львів. 16 (28) грудня 1899.
25. Енгельс Ф. Революція і контрреволюція в Німеччині // Маркс К., Енгельс Ф. Вибрані твори: У 3-х т. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1986. – Т. 1.
26. Із переписки М. П. Драгоманова / Подає М. Павлик. VII. Переписка М. П. Драгоманова з Юліяном Бачинським (1894–95) / М. Павлик // Житє і Слово. – 1897. – Т. 6. – Кн. 2.
27. Кордуба М. [Рец. на кн.]: Бачинський Ю. Україна irredenta: Суспільно-політичний скіц // Зоря. — 1896. — 1 (13) черв. — Ч. 11.
28. Косевич Є., Старосольський В., Товариші і Товаришки! // Молода Україна. — 1900. — Ч. 1.
29. Листи Михайла Павлика до Лесі Українки // Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 89-90.
30. Лозинський М. Гльоси про міжпартійні відносини галицьких українців. (З приводу книжки: Юліян Бачинський, Гльосси. У Львові, 1904. Накладом редакції «Іскри». Стор. 142) / М. Лозинський // ЛНВ. – 1905. – Т. 29. – Кн. 1.

31. Маковей О. Історія одної студентської громади. — Львів, 1912. Осип Маковей. Весняні бурі // Вибрані твори. — Київ, 1954.
32. Маркс, К. Капітал / К. Маркс ; [пер. с нем. А. Богданова, В. Базарова, И. Скворцова-Степанова]. — М.: Т8RUGRAM, 2017.
33. Міхновський М. І. Самостійна Україна: Промова. — Львів: Видає Є. Косевич. Друк. Уділова, 1900. — 23 с. — (Виданє Р. У. П.; Ч. 1).
34. Молода Україна. Львів. 1900. N 3.
35. На склоні століття // Воля. Львів. Рік 1. Ч. 1. 1 січня 1900.
36. Нова руська партія // Громадський голос. 1899. Ч. 23.
37. Охримович В. Культурная нужда австрійської Русі // Народ. 22 жовтня 1891. Номери 20—21.
38. Охримович В. Моя пригода з шибеницею // Іван Франко у спогадах сучасників. — Львів, 1972. — Вип. 2.
39. Охримович В. // Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка. — Львів: Каменяр, 1997.
40. Павлик М. Від редактора / М. Павлик // Народ. — 1895. — Нр. 17. — 20 августа.
41. Павлик М., Франко І. Руске державне право і народна справа / Редакція // Народ. — 1891. — № 1, 1.І.
42. Передне слово // Будучність. Львів. 1899. Ч. 1.
43. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876—1895) / Зладив М. Павлик. — Чернівці, 1911. — Т. VII: (1892—1893).
44. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876—1895) / Зладив М. Павлик. — Чернівці, 1911. — Т. VIII (1894—1895).
45. Поділ Галичини // Руслан. Річник 1.Ч. 116. Львів, Субота дня 24 мая (5 червня) 1897.
46. Полеміка й дописи. В справі відносин «Січи» й москвофільської «Буковини». (Допись із Відня) // Народ. — 1892. — Ч. 7 і 8. — 1 л.[атинського]

апріля.

47. Програма національно-демократичного (народного) сторонництва // Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. Т. 1 / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Мюнхен : Сучасність, 1983.

48. Програма русько-української радикальної партії // Народ, рік I, ч. 20. 15 жовтня 1890.

49. Програма русько-української радикальної партії, принята на IV зйїзді у Львові дня 29 грудня 1895 р. // Радикал. 1896. – № 7. – 5 січ.

50. Промова голови Академічної Громади Ісидора Голубовича на вечерку в роковини смерти Шевченка, у Львові д. 17. марта // Жите і Слово. — 1897. — Т. 6. — Кн. 2.

51. Руські радикали і соціалісти // Руслан. Річник 1. Ч. 126. Львів, Пятниця дня 6 (18) червня 1897.

52. Самостійна Україна // Буковина. — 1900. — Чис. 67.

53. Стефанович Р. Самостійна Украина. Відповідь Романа Стефановича на статью п. з. «Українська держава» поміщену вь 67 Чис. «Буковини» / Р. Стефанович. — Львов, 1900.

54. Студинський К. В духовній семінарії у Львові (1887–1889). Олександр Бачинський / Кирило Студинський. Підготував І. Чорновол // Суботня пошта. – 2008. – № 38. – 6.IX.

55. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. — К. : Наукова думка, 1976—1986. т. 3.

56. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976—1986. т. 1.

57. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. — К. : Наукова думка, 1976—1986. т. 45

58. Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. — К.: Наук. думка, 1976—1986. Т. 50.

59. Франко І. Нові книжки // Літературно-науковий Вістник, 1900, т. X, кн. 4, ч.10 (за жовтень).
60. Франко І. Переднє слово // Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм. — Львів, 1906.
61. Франко І. Поза межами можливого // Літературно-науковий вісник. 1900. Книжка 10. Річник III, Т. 12.
62. Франко І. Ще раз про нашу культурну нужду // Народ. — 1892. — Ч. 23.
63. Франко І. XXII. Ukraina irredenta // Житє і слово. 1895, т. 4, Кн. 6.
64. Яворський Ю. Нова еволюція серед москвофілів // Народ. — Ч. 6. — С. 91—92; Ч. 8. — С. 130—132.
65. Buzek J. Stosunki zawodowe i socialne lidnosci w Galicyi wedlug wyznania i narodowosci, na podstawie spisu ludnosci z 31 grudnia 1900 r. — Lwow, 1905.
66. Franko I. Nowy kulturkampf // Kurjer Lwowski. — 1892. — 19 grud.
67. Kautsky K. Der Parlamentarismus, die Volksgesetzgebung und die Sozialdemokratie. Stuttgart: Dietz, 1893.
68. Przegląd. Rusko-ukrainska socyalno-demokratyczna partya // Naprzod. Krakow, Czwartek 1 Pazdziernika 1896. Rocznik V. Nr. 40.
69. Robitnyk. Lwow 1897. N 1.

Історіографія та література

Друковані видання

70. Бачинський М. С. Олександр та Євгенія Бачинські / М.С.Бачинський // Українська біографістика. — 1999. — Вип. 2.

71. Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник. — К.: Основні цінності, 2001.
72. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Под ред. Ю.С. Степанова (1974). М.: Прогресс, 1974.
73. Бушанський В. Австромарксизм // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. — К.: Парламентське видавництво, 2011.
74. Величенко С.. Питання російського колоніалізму в українській думці. Політична залежність, ідентичність та економічний розвиток // Кравченко В. (ред.). Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Східної та Центральної Європи. — Харків: ХТМТ, 2009.
75. Гершенкрон, А. Экономическая отсталость в исторической перспективе / А. Гершенкрон; научн. ред. А. А. Белых; перевод с англ. А.В. Белых. — М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2015.
76. Грицак Я. До генези ідеї політичної самостійності України // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. Вип. 1 / АН України, Ін-т сусп. наук; ред. кол.: Я.Д.Ісаєвич (гол. ред.), В.І.Горинь (заст. гол. ред., Я.В.Закревська, М.М.Ільницький, М.В.Кашуба, Б.С.Криса (відп. секр.), Ю.Ю.Сливка, Ф.І.Стеблій. — К.: Наук, думка, 1992.
77. Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Том ССХХІІ. Праці Історико-філософської секції. — Львів, 1990.
78. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). — К.: Критика, 2006.
79. Гуцал П., Мукомела М. Бачинський Юліан Олександрович / Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. — Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. — Т. 1 : А — Й.

80. Гурак І. Ф. «Молода Україна»: студентство в суспільно-політичному житті Галичини (60-ті рр. XIX – початок XX ст.) / Ігор Федорович Гурак. – Івано-Франківськ: видавництво ПП Третяк І. Я., 2007.
81. Грамші А. В'язничні зошити. Вибрані записи / Пер. з іт. — Київ: Вперед, 2014.
82. Дей О. Українська революційно-демократична журналістика. Проблема виникнення і становлення / Олексій Іванович Дей. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959.
83. Дей О. Журнал «Товариш» // Дослідження творчості Івана Франка. Вип. 2. К. 1959.
84. Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / О. Жерноклеєв, І. Райківський. – К.: Вид-во «Основні цінності», 2004.
85. Жерноклеєв О.С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.). — Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006.
86. Жерноклеєв О.С. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918). – К.: Основні цінності, 2000.
87. Жерноклеєв О.С., Райківський І.Я. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії. – К.: Основні цінності, 2004.
88. Злупко С. Ідейна боротьба навколо аграрно-селянського питання в Галичині (кінець XIX — початок XX століть). — Львів, 1960.
89. Калинович В. Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. — Львів, 1967.
90. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. Чернівці: Прут, 2000.
91. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. Перша частина. Львів. 1926.
92. Листування Івана Лисяка-Рудницького й Романа Роздольського // Україна

Модерна. Число 2—3, 1999.

93. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєвої – К.: Основи, 1994.

94. Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою: Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. – Мюнхен: Видавництво «Сучасність», 1973.

95. Расевич В. Виникнення Української національно-демократичної партії / В. Расевич // Вісник Львівського університету. Серія історична. Випуск 32. – 1997.

96. Стеблій Ф. І. Кордуба Мирон Михайлович // Енциклопедія сучасної України : у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. — К., 2014. — Т. 14 : Кол — Кос.

97. Стеблій Ф. І. Подолинський Василь Іванович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наук. думка, 2011. — Т. 8 : Па — Прик.

98. Химка Дж.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860—1890).— К., 2002.

99. Химка Дж.-П. Український соціалізм у Галичині (до розколу в Радикальній партії 1899) // Journal of Ukrainian Graduate Studies by Canadian Institute of Ukrainian Studies. 1979. Volume 4, no. 2.

100. Чорновол, Ігор. Польсько-українська угода 1890-1894 pp. = Polsko-ukraińska uгода w latach 1890-1894 : [монографія] / Ігор Чорновол; Львів. акад. мистецтв. – Львів: [б.в.], 2000.

101. Шаповал Ю. Винним себе не визнаю. (Невідомі сторінки з біографії Юліяна Бачинського) / Ю. Шаповал // Розбудова держави. — 01/1996. — N1.

102. Шологон Л.. Програми політичних партій як джерело з історії українського національно-культурного руху Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) // Вісник

- Прикарпатського університету. Історія. 2011. Вип. 20.
103. Шпорлюк, Роман. Комунізм і націоналізм / Пер. з англ. Г. Касьянов. — К.: Основи, 1998.
104. Althusser L. *Idéologie et appareils idéologiques d'Etat // Althusser L. Positions (1964–1975)*. Paris: Les Éditions sociales, 1976
105. Gellner E. *Nations and Nationalism*, Oxford, 1983.
106. Gunder Frank A. *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. Monthly Review Press. 1967.
107. Henderson, William O. *Friedrich List: Economist and Visionary*. Frank Cass: London, 1983.
108. Himka J.-P. *Socialism in Galicia: The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism, 1860–1890*. (Harvard Ukrainian Research Institute Monograph Series.) Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute; distributed by Harvard University Press, Cambridge. 1983.
109. Himka J.-P. *The Transformation and Formation of Social Strata and Their Place in the Ukrainian National Movement in Nineteenth-Century Galicia*, *Journal of Ukrainian Studies* vol. 23, no. 2 (1998).
110. Himka J.-P. *Young Radicals and Independent Statehood: The Idea of a Ukrainian Nation-State, 1890—1895*. *Slavic Review*, Vol. 41, No. 2 (Summer, 1982).
111. Hobsbawm E. *How to Change the World: Marx and Marxism, 1840–2011*. Little, Brown. Great Britain, 2011.
112. Jobst K. *Marxismus und Nationalismus: Julijan Bačyns'kyj und die Rezeption seiner «Ukraina Irredenta» (1895/96) als Konzept der ukrainischen Unabhängigkeit?*, in: *Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas*, N.F. 45 (1997).
113. Johnston M. *The Spiritual Logic of Ramón Llull*, Oxford: Clarendon Press, 1987.
114. Rosdolskyj, R., 1929. «Das Problem der geschichtslosen Völker bei K. Marx und

- Fr. Engels». Dissertation eingereicht an der Rechts- und Staatswissenschaftlichen Fakultät der Universität in Wien zur Erlangung des Doktorgrades, Angefertigt unter Anleitung der Herren Professoren: Dr. H. Kelsen und Dr. A. Menzel. Vienna, 1929.
- Англійське видання: Rosdolsky, R. Engels and the «Nonhistoric» Peoples: the National Question in the Revolution of 1848. Glasgow: Critique books, 1987.
115. Laclau E. Mouff Ch. Hegemony and Socialist Strategy. Verso (New Left). 1985.
116. Laclau E. Mouff Ch. The Making of Political Identities. Verso.1994.
117. Levine J. Intellectual History as History // Journal of the History of Ideas, Vol. 66, No. 2 (Apr., 2005), pp. 189—200.
118. Snyder T. Nationalism, Marxism, and Modern Central Europe. A Biography of Kazimierz Kelles-Krauz (1872—1905). Distributed by Harvard University Press for the Ukrainian Research Institute, Harvard University. 1997.
119. The Left and the Ambiguity of the Marxist Package // A History of Modern Political Thought in East Central Europe: Volume I: Negotiating Modernity in the 'Long Nineteenth Century'. Oxford University Press. 2016.
120. Tomczyk R. Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925—1939. — Szczecin : Książnica Pomorska, 2006.

Електронні ресурси

121. Будрайтскис И. Тайна Красной планеты. Краткое введение в русский марксизм // Горький Медиа. Режим доступа на 10.09.2019: <https://gorky.media/context/tajna-krasnoj-planet/>
122. Нахлік Є. Драгоманівець — клерикал — марксист. — Збруч. 11.08.2016 // Режим доступу станом на 10.11.2019: <https://zbruc.eu/node/54917>
123. Нахлік Є. Франко: від соціаліста до державника. Zbruc. 23.08.2016 // Режим доступу станом на 28.03.2019: <https://zbruc.eu/node/55275>.

124. Нахлік Є. Франкова рецепція «Україна Irredenta». Інтернет-журнал «Zbruc», 4.08.2016 // Режим доступу станом на 13.03.2019: <https://zbruc.eu/node/54518>.
125. Шанин Т. История поколений и поколенческая история России. Публичные лекции «Полит.ру», 9.08.2005 // Режим доступу по состоянию на 16.04.2019: <https://polit.ru/article/2005/08/09/shanin/>
126. Яковлєв Ю. Будзиновський і Радикальна партія: кінець любові // Збруч. Режим доступу станом на 10.11.2019: <https://zbruc.eu/node/87404>